

STRATEJİK BAKIŞ

AREL USAM | E-Dergi Nisan 2021 | Çanakkale Zaferi Özel Sayı

ISSN: 2822-3845

Cilt: 1 | Sayı: 4

AREL
USAM
ULUSLARARASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR
VE TEZLER MERKEZİ

SAYGIDEĞER OKURLARIMIZ...

Stratejik Bakış'ın bu sayısı 106'ncı yılını andığımız Çanakkale Harekâtına ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden birini oluşturan Çanakkale, askerî ve siyasî sonuçlarıyla Savaşın kaderinde oynadığı rol, deniz ve kara muharebeleriyle savaş stratejisi ve askerlik bilimi açısından önemi, savaşan ülkelerin çeşitliliği ve ulusal kimlik inşasındaki işlevi dolayısıyla uluslararası ve ulusal büyük bir ilgi çekmiş ve çok sayıda araştırmaya, kitap ve makaleye, şiir ve romana, film ve belgesele konu olmuştur. Toplumsal hafızamızdaki müstesna yeri ve halen canlı olan izleriyle Çanakkale muharebeleri vatan savunmasının, öz verinin ve kahramanlığın da timsalidir.

Çanakkale muharebeleri aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri dehasının, liderliğinin ve cesaretinin bilinmesini sağlamıştır. Bu nedenle üzerinden yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına karşın gerek akademik gerekse popüler tarih yazıcılığımızın ilgisi azalmamıştır.

Stratejik Bakış'ın bu sayısında seçkin askeri uzmanlar ve araştırmacılar makaleleri ile yer aldılar. Makale sırasına göre; Oktay Bingöl, Birinci Dünya Savaşı öncesi Ege'de askeri durumu ve deniz harekâtını; Ahmet Yavuz, Çanakkale kara muharebelerini; Haldun Solmaztürk, bir irade savaşı olarak Anafartalar'ı ve Alptekin Tartıcı, Çanakkale muharebelerindeki hava harekâtının askeri stratejiye etkilerini incelediler. Özel Sayının müteakip bölümünde Ali Erding, İtilaf devletlerinin savaşı neden kaybettiklerini sorgularken, İsmet Görgülü, Çanakkale muharebelerinin ve komuta kadrosunun Türk Kurtuluş Savaşı'nda aldığı görevleri görselleştirdi. Hüsmen Akdeniz, "Çanakkale'yi Anarken" ve Fahri Erenel ise "Çanakkale Ruhunu" başlıklı makaleleriyle katkıda buldular. Metin Özata, Çanakkale muharebelerinde Atatürk'ün yanındaki hekimler ve sağlık hizmetini dikkatlerimize getirdi. Sayının son çalışması Ali Bilgin Varlık'ın "Çanakkale Muharebelerinde Kayıplar" başlığını taşıyor.

Bu vesileyle Çanakkale Zaferi'nin 106. yıldönümünü kutluyor, bu toprakları bir vatan olarak bize emanet eden şehitlerimizi, başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm kahramanlarımızı minnet ve şükranla anıyoruz.

Saygılarımla

Doç. Dr. Oktay Bingöl
Arel USAM Müdürü

İÇİNDEKİLER

Birinci Dünya Savaşı öncesi Ege’de Askeri Durumu ve Deniz Harekâtı Oktay Bingöl	1
Çanakkale Kara Muharebeleri Ahmet Yavuz	11
Bir İrade Savaşı: Anafartalar, Ağustos 1915 Haldun Solmaztürk	17
Çanakkale Muharebelerindeki Hava Harekâtının Askeri Stratejiye Etkileri Alptekin Tartıcı	33
Yüz Altıncı Yılında Çanakkale Zaferi “Neden kaybettiler?” Ali Erdiñ	39
Çanakkale Muharebeleri’nin ve Komuta Kadrosunun Türk Kurtuluş Savaşı’na Etkileri İsmet Görgülü	45
Çanakkale’yi Anarken Hüsmen Akdeniz	53
Çanakkale Ruhu Fahri Erenel	57
Çanakkale Muharebelerinde Atatürk’ün Yanındaki Hekimler ve Sağlık Hizmeti Metin Özata	63
Çanakkale Muharebelerinde Kayıplar Ali Bilgin Varlık	75

STRATEJİK BAKIŞ

Arel USAM Dergi

Cilt:1 Sayı:4

Yayın Tarihi: Nisan 2021

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR
Doç. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU
Prof. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER
Doç. Dr. Oktay BİNGÖL
Dr.Öğr. Üyesi Aylin EERDOĞDU
Dr. Öğr. Üyesi Doğan Ş. POLAT

Editör ve Sorumlu Müdür

Dr. Öğr. Üyesi
Ali Bilgin VARLIK

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Arel Medya Grup
Tuğçe ÇELİK

Yasal Uyarı:

Arel USAM Dergide yer alan makaleler yazarların şahsi görüşlerini içermekte olup, Arel Üniversitesini, Arel USAM’ı ve çalışanlarını bağlamaz. Dergide yayınlanan makaleler her hakkı mahfuz olup, eğitim ve öğretim maksadıyla uygun atıf/ gönderme kuralları çerçevesinde kullanılabilir.

ISSN: 2822-3845

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ege'de Askeri Durum ve Çanakkale Deniz Harekâtı¹

Oktay Bingöl*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Ege Denizi, Çanakkale cephesi nedeniyle önem kazanmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının Ege'de donanmalarının bulunmaması, Osmanlı donanmasının ise çok zayıf olması nedeniyle Ege Denizi savaşın başından sonuna kadar İtilaf devletlerinin deniz ve hava üstünlüğüne sahip oldukları bir harekât alanı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın Ege'de cereyan eden muharebelerinin ağırlıklı bir bölümü Çanakkale deniz harekâtıdır ve bu hareketin ayrıntılı olarak incelenebilmesi bu makalenin kapsamının ötesindedir. Makalede Birinci Dünya Savaşı öncesi Ege'de durum incelenmekte, Savaşın başlamasıyla Ege'de yaşanan gelişmeler özetlenmekte ve hakkında çok sayıda ve ayrıntılı Türkçe ve yabancı yayın bulunan Çanakkale deniz harekâtı genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ege'de Durum

Ege'de Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın deniz gücü etkisizdi. Kanuni Sultan'ın ölümü sonrası başlayan deniz muharebelerindeki ağır kayıplar reform çabalarına karşın artarak sürmüştür. 1571'de İnebahtı'nda Haçlı donanmasına karşı alınan ağır yenilgiyi, 1770'de Çeşme, 1827'de Navarin

¹ Bu makale, yazar tarafından kaleme alınan "Birinci Dünya Savaşı ve Ege", Hasret Çomak, Burak Şakir Şeker, Dimitrios Ioannidi (eds), *Ege Jeopolitiği*, Ankara, Nobel, 2020, ss.82-95'den faydalanarak hazırlanmıştır.

ve 1853’de Sinop baskınları takip etmiş, Osmanlı donanması bir zamanlar “Türk Denizi” olan Doğu Akdeniz ve Ege’de hareket serbestisini kaybetmiştir (Tablo-1).

Tablo-1: Osmanlı Döneminde Donanmanın Yaşadığı Felaketler	
1571 İnebahtı (Korint Körfezi) Savaşı ²	Osmanlı donanmasının büyük kısmı Haçlı donanması tarafından yok edilmiştir.
1770 Çeşme ³	Osmanlı donanması Rus donanması tarafından yenilmiş ve 26 parça gemisini kaybetmiştir.
1827 Navarin ⁴	İngiliz-Rus-Fransız ortak donanması Osmanlı donanmasını mağlup etmiş 58 parça gemi imha edilmiştir.
1853 Sinop ⁵	Rus donanması Osmanlı donanmasını mağlup etmiş ve ağır hasar vermiştir.
1876-1909 Haliç ⁶	Osmanlı donanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde etkin bir rol oynayamadığı ve yenilgiyi önleyemediği gerekçesiyle, II. Abdülhamit (1876-1909) tarafından otuz üç yıl boyunca Haliç’te âtil tutulmuştur.

II. Abdülhamit’in istibdat döneminde gemilerin Haliç’te uzun yıllar hareketsiz tutulması Osmanlı İmparatorluğu’nun denizcilik faaliyetlerine büyük bir darbe daha indirmiştir. Bu dönemin ilk ve en acı yansıması, 1864 yılında İstanbul Tersanesinde inşa edilen ve 13 yıl seyir yapmamış olan Ertuğrul Firkateyninin, iade-i ziyaret maksadı ile gittiği Japonya karasularında, 16 Eylül 1890 günü kayalıklara çarparak batması olmuştur.⁷ II. Abdülhamit’in 1909 yılında tahtan indirilmesinden sonra donanmayı yeniden canlandırmak ve imkân ve kabiliyetlerini artırmak için çalışmalar başlatılmıştır. II. Abdülhamit’in el konulan mücevherlerinin Paris’te açık artırılma ile satıldığı ve sağlanan 31,414,496 liranın donanmayı güçlendirmeye tahsis edildiği iddialar arasındadır.⁸ Bu dönemlerde Deniz Kuvvetleri bütçesi 1,640,331 lira idi.⁹

Donanmayı güçlendirme faaliyetleri kapsamında 1910 yılında Almanya’dan birkaç gemi satın alınmış, dünyadaki yenilikleri takip etmek, denizciliği çağdaş esaslara dayandırmak, yeni bir eğitim

* (E) Tuğgeneral, Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölüm Başkanı, oktaybingol@arel.edu.tr

² İbrahim Etem Çakır, “İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 4, No. 3, Bahar 2009, s.517.

³ Şenay Özdemir, “Osmanlı Donanmasının Bir Seyir Defteri ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37 Cilt 24, 2004, s.119.

⁴ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, Ankara, TTK Yayınları, 1945.

⁵ Besim Özcan, “Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 2, 2007.

<http://www.seranderyayinevi.com/wp-content/uploads/2011/09/7-182.pdf>

⁶ Mustafa Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2014, s.41.

⁷ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi, <https://www.dzkk.tsk.tr/pages/denizwiki/>

⁸ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu,

2000, s.208. aktaran Büşra Karateşer, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Donanma Politikası: Milli Donanmayı Kurma Çabaları”, VIII. *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, 2016, s. 145. 132.

<https://www.researchgate.net/publication/318361398>; Mete Akyol, müzayedeyi doğrulamakta ve ilk üç günde 4 milyon 947 bin frank gelirden bahsetmektedir. Mete Akyol, “Abdülhamit’in Hiç Duyulmamış Hazin Hikayesi”, 09 Ocak 1994, <http://www.metekyol.com.tr/evvel-zaman-icinde/abdulhamidin-hic-duyulmamis-hazin-hikayesi.html>

⁹ Karateşer, ag.m., s.142.

doktrini geliştirmek amacıyla İngiliz Amiral Gamble'in başkanlığında bir heyet görevlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren, İmparatorluğun siyasi tercihleri doğrultusunda bu kez de bir Alman Heyeti, donanmanın yeniden teşkilatlanma çalışmalarında yer almıştır.¹⁰ Deniz Kuvvetleri, eksiklerini tamamlamaya çalıştığı bir dönemde, kendisini Osmanlı-İtalyan (Trablusgarp 1911-1912) Harbi'nin içinde bulmuştur.

Diğer taraftan Ege Denizinin tarihten gelen siyasi ve coğrafi kökenli jeopolitik dengesi, Yunanistan'ın 1830'da bağımsızlığını kazanıp, anakarasına yakın ada gruplarına egemen olmasıyla değişmeye başlamıştır. Yıllar içinde Şeytan Adaları ve Kiklat Adaları Yunanistan'a bırakılmıştır.¹¹ Doğu Ege Adalarına ilk büyük darbe İtalya tarafından 1912'de vurulmuştur.¹² İtalya, aynı On İki Adaları ve Rodos'u kolaylıkla zapt etmiştir. 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Anlaşması'na göre İtalya'nın bu adaları Osmanlı'ya geri vermesi hükmü yer almasına rağmen İtalya bu adalardan geri çekilmemiş, böylelikle On İki Ada sorunu ortaya çıkmıştır.¹³ İtalyan işgallerini müteakip Yunanistan, aynı yılın sonbaharında Boğazönü Adalarıyla Doğu Sporatların (Saruhan Adaları) bir kısmını Balkan Savaşı döneminde işgal etmiştir.¹⁴

Bu işgallerin ardından adaların durumunu görüşmek ve statülerini kesinleştirmek amacıyla 16 Aralık 1912-6 Ocak 1913 arasında yapılan Londra Barış Görüşmeleri neticesiz kalmıştır. 30 Mayıs 1913'te yapılan Londra Barış Anlaşmasıyla Girit Yunanistan hâkimiyetinde kalırken, bu anlaşmanın 5. maddesine göre Ege adalarının durumuyla ilgili karar¹⁵ büyük devletlere bırakılmıştır. Bu durum, 14 Kasım 1913'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan Atina Anlaşmasıyla da teyit edilmiştir. Büyük devletlerden kasıtlı Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya büyükelçilerinin düzenledikleri Süfera Konferansı sonucunda 14 Şubat 1914'te Gökçeada, Bozcaada ve Meis adalarının Osmanlı'ya, kalan diğer tüm adaların ise Yunanistan'a bırakılması kararı Osmanlı Devleti'ne iletilmiştir. Ancak Osmanlı, bu üç adanın kendisine bırakılmasını bir garanti olarak addederek, diğer adaların Yunanistan'a bırakılmasını kabul etmemiş ve durumun halli için çaba göstermeye devam edeceğini bildirmiştir.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı boyunca adalar Yunanistan egemenliğinde kalmış, bunlardan bazıları, İngiltere ve Fransa tarafından İtilaf donanması üsleri olarak kullanılmıştır. Özellikle İmroz'la birlikte

---

¹⁰ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi, <https://www.dzkk.tsk.tr/pages/denizwiki/>

¹¹ Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, 2013, s.105.

¹² Gökhan Ak, "Tarih, Deniz ve Egemenlik: Ege'nin İsporadları "Menteşe Adaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 29, Güz 2014, s.291.

¹³ Cemalettin Taşkıran, *Oniki Ada: Hatalı Kararlar, Acı Kayıplar*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2014, s. 99-108. aktaran Çiğdem Şahin, "Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Kuvvetleri Üssü İmroz Adası (Gökçeada)", *Savaş ve Toplum- Savaş Üzerine Yazılar*, Gürsoy Akça ve İkbâl Vurucu (Ed.), Konya, Eğitim Yayınevi, s. 219-244.

¹⁴ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler Cilt II (1913-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. XVIII. aktaran Şahin, a.g.e. Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XII, Sayı 25, Güz 2012, s.16. İnce, a.g.m.s. 107., Özlü, a.g.m. s.19.

¹⁵ Necdet Hayta, *Ege Adaları Sorunu 1911'den Günümüze*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006, s. 28-42. aktaran Şahin, a.g.e.

¹⁶ Hayta, a.g.e. s.138-210.

Limni ve Bozcaada'dan Çanakkale savaşlarında destek ve ikmal merkezleri olarak faydalanılmıştır.¹⁷ Gökçeada'da yer alan Kefaloz Koyu önemli bir askeri üs olarak kullanılmış ve İngiliz General Hamilton tarafından genel karargâh alanı olarak seçilmiştir.¹⁸

Çanakkale muharebelerinde İtilaf devletlerinin kullandığı dördü sabit ikisi seyyar havaalanından üçü adalarda yer almıştır. Bozcaada, Gökçeada ve Limni havaalanlarının yanı sıra, seyyar olarak Ben My-Chere ve Ark Royal uçak gemileri de görev yapmıştır.¹⁹ Bu dönemde, Ege ve Akdeniz'de, yedi buçuk ay süre ile akın tipi harekât icra ederek, Yunan donanması ve harp potansiyeline kayıp ve hasar verdiren Rauf Orbay komutasındaki Hamidiye Kruvazörü dikkate değerdir. Her ne kadar bu harekât harbin sonucunu değiştirmemişse de büyük hayranlık uyandırmıştır.²⁰

Ege'de Birinci Dünya Savaşı

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren etrafını çevreleyen denizlerden ciddi bir tehdit algılayarak tedbir almak ve halkını bombardımana karşı korumak istemiştir. Ancak Osmanlı'nın yetersiz askeri kapasitesinden dolayı aldığı tedbirler halkın yapacakları ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Kazım Karabekir Paşa bir mütalaasında şöyle diyor:

“Memleketimizin dâhili kadar da sahili büyüktür. Marmara'dan başka her sahilimiz düşman donanmasının ateşine maruzdur. Yani istedikleri zaman bombardıman edebilirler. Koleradan sakınmak için mutlak doktor olmağa nasıl lüzum yoksa bombardımana karşı tedbir için de asker olmağa, okumuş olmağa lüzum yok. Tecrübeye müsteniden şu tedbirleri sayıyorum.

- 1- Donanma ufuktan görününce halkı haberdar etmek.
- 2- Gece ise deniz cihetindeki ışıkları söndürmek.
- 3- Mektepler, kahvehane veya sair yerlerde toplu bulunmayıp herkes evine gitmek ve sokaklarda kimse bulunmamak (tâbi vazifedar olanlar kalır)
- 4- Evlerde her oda veya sofada su dolu kap bulundurmak.
- 5- Gaz, benzin gibi parlayıcı şeyler bahçeye veya arka alt kata konmak.
- 6- Ev halkı denizin aksi cihetinde bir odasına veya bodruma inmek.
- 7- Yiyecek içecek gibi şeyleri de deniz cihetinde veya üst katlarda bırakılmamak”.²¹

Osmanlı donanması, Birinci Dünya Savaşı'nda, Karadeniz ve Çanakkale Boğazı yaklaşma sularında görev yapmış; Karadeniz'de, Doğu Cephesine yapılan personel ve malzeme nakliyatını emniyete almış, Rusya'nın Karadeniz sahillerindeki bazı şehirlerine baskın tipi taarruzlar tertiplemiş

¹⁷ Feridun Emecen, “İmroz”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 236. aktaran Şahin, a.g.e.

¹⁸ Şahin, a.g.e.s.232.

¹⁹ Mustafa Selçuk, “Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a Yönelik Hava Taarruzları”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Sonbahar 2014, s. 97-116; İhsan Göymen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Hava Harekâtı*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., 1969.

²⁰ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi,

²¹ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s.106

ve aynı zamanda İstanbul-Zonguldak arasındaki kömür nakliyatının güvenliğini sağlamıştır.²² Yavuz zırhlısının sürat ve ateş gücü üstünlüğü Rus donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Karadeniz'de konuşlanan donanma, Rus donanmasını İstanbul Boğazı'ndan uzak tutmuş, böylece Çanakkale cephesindeki birliklerinin doğudan baskı altına alınmasını engellemiştir. Güçlü İngiliz ve Fransız donanmalarının mevcudiyeti nedeniyle, Osmanlı donanması Birinci Dünya Savaşı esnasında Ege'de sınırlı olarak faaliyet göstermiştir.²³

İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin harbe devam azim ve iradesini kırmak ve aynı zamanda müttefikleri olan Rusya'yı Boğazlar üzerinden takviye etmek için Çanakkale Boğazına yönelik hazırlıkları Ekim 2014'ten itibaren başlamıştır. İtilaf devletleri Yunanistan'ın kontrolündeki Anadolu kıyılarına yakın adalardaki Rum milisleri örgütleyerek Anadolu sahillerindeki yerleşim birimlerine sızdırmaya çalışmışlardır. Osmanlı hükümeti Yunanistan ile diplomasi yoluyla Rum milislerin sızmalarını engellenebileceğini düşünmüş, Harbiye Nezareti tarafından yapılan talep üzerine Atina Sefiri Ali Galip Bey Yunan Başvekili Venizelos ile görüşmüştür. Venizelos, sıkı askerî denetim yapılması sebebi ile Adalarda çete bulunmadığı ancak Osmanlı Hükümeti'ni tatmin için gerek şahsen gerekse ortaklaşa her türlü tedbiri almak üzere anlaşmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.²⁴

Çanakkale Deniz Muharebeleri

28 Temmuz 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşı, Ocak 1915 geldiğinde Batı cephesinde (Batı Avrupa) askeri tıkanmayla birlikte mevzilerde yıpratma savaşına dönüşmüştü. Batı cephesinde beş ayda yaşanan kanlı çatışmalarda iki tarafın kayıpları büyüktü. Ocak 1915 itibarıyla Almanya, İngiltere ve Fransa'nın toplam kayıpları iki milyonun üzerindeydi.²⁵

İngilizler Batı cephesinde tıkanmayı aşabilmek için yeni zırhlı ve mekanize araçlar üretmeye hız verirken ilave üç kolordu teşkil ettiler.²⁶ Bu üç kolordunun Yunanistan ve Bulgaristan'dan destek alarak İstanbul'u ve Boğazları Trakya'dan yapılacak bir harekâtla işgal maksadıyla kullanılması gündeme geldi.²⁷ Bu şekilde Osmanlı savaşa girmeden tecrit edilecek ve Balkanlar tamamen İtilaf devletleri yanında olacaktı. Ancak yeni birliklerin kullanılmasına İngilizlerin başta Batı cephesi olmak üzere diğer komutanlıkları da ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle yeni teşkil edilen kolorduların topluca Trakya'dan kullanılması fikri benimsenmedi.

Buna karşın İngilizler, Batı cephesindeki askeri tıkanmayı aşabilmek için sınırlı kuvvetlerle yeni bir cephe açılmasına karar verdiler.²⁸ Çanakkale harekâtı ile bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu kısa sürede savaş dışında bırakılabilir ve böylelikle Almanya, Batı cephesinde zayıflatılabilir; diğer taraftan

---

²² Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi,

²³ A.e.

²⁴ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s.70.

²⁵ Statistics of the Military Effort of the British Empire during the Great War, London, His Majesty's Printing Office, 1922, s. 237-252.

²⁶ Peter Hart, Gallipoli, New York, Oxford University Press, 2011, s.161.

²⁷ A.e.s.162.

²⁸ David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York, Henry Holt and Company, 1989, s.124.

Almanya karşısında zor durumda olan Rusya'ya yardım edilebilirdi. Rusya'ya yardım edildiğinde Almanya'nın Rus cephesine daha fazla angaje olması ve Batı cephesinde zayıflatılması mümkün olabilirdi.²⁹

İngiliz karar vericiler arasında önemli bir askeri kesim Çanakkale cephesi açılmasına, kuvvet yetersizliği ve başarı olasılığının düşük olması gerekçeleriyle karşı çıktı.³⁰ Askeri planlayıcıların düşmanın en kuvvetli tarafına taarruz etme yaklaşımına karşın, çabuk ve az zayıyla başarıyı ve dolayısıyla siyasi getiriye sağlayabileceğinden dolayı düşmanın en zayıf noktasına taarruzu destekleyen siyasi karar vericiler Çanakkale cephesini tercih ettiler.³¹ İngilizlerin amacı Gelibolu Yarımadasını ve Çanakkale Boğazını kontrol ederek en kısa istikametten İstanbul'a ulaşip Osmanlıyı teslim almak ve savaş dışı bırakmaktı.³²

İngilizlerin Çanakkale harekât planı; Osmanlı donanmasının yetersizliği ve etkisizliği, Trablusgarp ve Balkan savaşları sonrası moralsizliği, kendi deniz topçularının kıyı savunmalarını kolaylıkla etkisizleştireceği ve dolayısıyla kara gücüne gerek olmadığı varsayımlarına dayalıydı.³³ İngiliz siyasi karar vericiler, İstanbul'un kısa sürede kontrol edilmesiyle Osmanlı yönetiminin tamamen çökeceğini, Trakya'yı direnmeden terk edeceğini, düşman ittifakından çekileceğini ve İtilaf devletlerine katılacağını varsayıyor, bunun Balkan ülkelerini etkileyeceğini ve Balkanların Almanya karşısında yer alacağına inanıyorlardı.³⁴

Bu çerçevede Ekim-Kasım 2014 aylarında Anadolu ve Çanakkale kıyılarına yönelik İngiliz ve Fransız donanma ateşleri başlamıştı. Bu noktada Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu Başkumandanlığının 5 Kasım 1914 tarihli telgrafında İtilaf devletleri bombardımanı hakkında aşağıdaki bilgiler dikkat çekmektedir:

“Çanakkale medhali bombardımanı hakkında alınan malumât-ı ahîreye nazaran bombardımana İngilizlerin (Inflexible, Indefatigable, Gloucester, Defence) zırhlı kruvazörleriyle Fransızların (Republique ve Bouve) zırhlıları ve iki kruvazör, sekiz torpido iştirak ederek iki yüz kırk mermi attıkları hâlde pek mühim bir zarar ikâ'ına muvaffak olamamışlardır. Tabyalarımızın bir kaçından bi'l-mukabele atılan ancak on kadar mermiden biri dün dahi bildirildiği vech üzere İngiliz zırhlılarından birine isabetle işti'âl husûle

²⁹ A.e.s.125.

³⁰ Graham T. Clews, *Churchill's Dilemma: The Real Story Behind the Origins of the 1915 Dardanelles Campaign*, Westport, CT, Praeger, 2010, s.44.; Trumbull Higgins, *Winston Churchill and the Dardanelles: A Dialogue in Ends and Means*, New York, Macmillan, 1963, s.57.

³¹ Raymond Adams, “The Gallipoli Campaign Learning from a Mismatch of Strategic Ends and Means”, *JFQ* 79, 4th Quarter 2015, s.101.

³² Hart, a.g.e. s.16.

³³ Martin Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, Volume One: 1900–1933, New York, Avon Books, 1997, s. 363.

³⁴ Adams, a.g.e. s.97.

getirmiştir. Bir İngiliz vapuru mürettebat ve eşyası bi'l-ihrac Ayvalık'ta batırılmıştır. Başka yerlerde şimdilik bir şey yoktur".³⁵

Benzer şekilde 11 Kasım 1914'de ise bir Fransız kruvazörü ile bir torpido muhribinin Foça ve Değirmen Dağı sahiline birkaç mermi attıkları, sahilden olunan mukavemet üzerine uzaklaştıkları ve hiçbir hasar olmadığı rapor edilmektedir.³⁶

Çanakkale deniz harekâtı öncesi bu tür bombardımanın temel amacı, Osmanlı'yı Almanya'yı terk etmeye ve İtilaf devletlerine katılmaya zorlamaktır. Ayrıca İngiliz-Fransız donanması, 18 Mart 1915'teki kapsamlı harekâta kadar çeşitli girişimlerde bulundu. 19 Şubat'ta HMS Cornwallis, Orhaniye Tabyasına, HMS Truimph, Ertuğrul Tabyasına, Fransız Suffren, Kumkale Tabyasına ateşe başladı. Sonraki saatlerde diğer gemiler de katıldı. Ancak birleşik filo akşamüzeri sonuç alamadan Boğaz önünden geri çekildi.³⁷ Birleşik donanma 25 Şubat'ta da Boğazın iki kıyısında Seddülbahir, Kumkale, Orhaniye ve Kilit Bahir tabyalarına daha yoğun deniz topçu ateşleri icra etti. Bu harekât kısmen etkili oldu ve tabyalar zarar gördü.³⁸ İtilaf donanmasına Boğaz yolu kısmen açılmıştı ancak 26 Şubat günü tabyaların mukavemeti ile harekât sonuçsuz kaldı.³⁹

18 Mart harekâtı yaklaşırken Ege'de artan gerginlik ortamında İtilaf kuvvetleri arasındaki koordinasyon eksikliği sorun olmaya başladı. Nitekim Kasım 1914'te Bahr-i Sefid havzasında İngiliz kruvazörleri bir Yunan torpidosunu Osmanlı torpidosu zannederek ateş açtılar ve batırdılar.⁴⁰

Osmanlı ordusu ise Boğaz girişine hâkim bölgelerde ve Gelibolu Yarımadasında mevzilerini kuvvetlendirdi. Osmanlı Hükümeti İtilaf devletlerinin yaratmış olduğu tehdidi karşılamak için elde mevcut olan sınırlı imkân ve kabiliyetler de göz önünde bulundurularak savunma stratejisi tespit etmiştir.⁴¹ Gerçekte Osmanlı ordusu İttihat ve Terakki Hükümetinin 2 Ağustos 1914'te Alman Hükümeti ile yaptığı gizli ittifakı takip eden günlerde Çanakkale'de savunma hazırlıklarını başlatmıştı. Harbiye Nezareti'nin aşağıdaki talimatı da bu yöndedir.

³⁵ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s.77

³⁶A.e. s.95

³⁷ Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, *Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları*, İstanbul, Dz.K.K.lığı yayınları, 2010, s. 102.

³⁸ Ayhan Cankut, Erdoğan Şimşek, "Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi", *Harp Akademileri Komutanlığı 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 28-29 Nisan 2015, s.136.

³⁹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara, Gnkur. Yayını, 1993, s. 130.

⁴⁰ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s.74.

⁴¹ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi,

“7’nci Kolordu, 21’inci ve 22’nci tümenler dışında, kara ve deniz ordularının seferber olmalarını ve bütün müstahkem mevkilerin silahlandırılmasını padişah emretmiştir. Seferberliğin birinci günü, 3 Ağustos 1914 Pazartesi günüdür. Bu emir ivedilikle ast komutanlıklara bildirilecektir.”⁴²

Diğer taraftan İngilizlerin deniz harekâtının filli safhası öncesinde icra ettiği topçu ateşleri Osmanlı’yı teyakkuz geçirdi ve baskın etkisini ortadan kaldırdı. Osmanlı istihbarat toplama gayretlerini Çanakkale deniz harekâtına yönlendirdi. Dış temsilciliklerden raporlar akmaya başladı. Osmanlı Roma Sefirliği 13 Şubat 1915 tarihli telgrafında önemli bilgiler yer almaktadır:

“[Roma’daki] Avusturya mahafil-i siyasiyesinden alınan malumâta nazaran İngiliz donanmasının şu aralık Çanakkale’ye karşı kat’î bir hareket-i taarruziye icra edeceğinden Malta’daki İngiliz zâbitânı miyânında söylenilmekte imiş. Cornwallis tarzındaki kruvazörlerden birkaçı ahîren Malta’dan Adalar Denizi’ne doğru hareket ettiği gibi Quen Marie zırhlısı ile diğer bir zırhlının dahi o cihete gittikleri görülmüştür. Çanakkale’deki torpilleri toplamak için içerilerine motor konularak ihzâr edilmiş otuz adet merâkib-i bahriyenin Malta’ya vürûd ettiği ve bu hareket-i taarruziyeyi idare edecek olan Amiral Tobric’in de (Sir Ernest Charles Thomas Troubridge) Malta’ya geldiği malumât-ı müstahsele-i mezkûre cümlesindedir”.⁴³

İngilizlerin Çanakkale harekât planı; Boğaza girişteki savunma tesislerini tahrip etmek, Boğazın içinden Kepez Burnuna kadar olan savunma tesislerini baskı altına almak ve susturmak, Çanakkale ve Kilit Bahir savunma tesislerini zayıflatmak ve susturmak, İstanbul’a ulaşmak şeklinde özetlenebilir.⁴⁴ Osmanlı ordusu da Çanakkale’ye yönelik harekât için genel seferberliğin ilanından İtilaf donanmasının Boğaz bombardımanına başladığı 19 Şubat 1915 tarihine kadar savunma tertibatını takviye etmiştir.⁴⁵ Bu maksatla Karanlık Limanın her iki sahiline 15 cm.lik sekiz obüs bataryası yerleştirilmiş, Boğaz dâhilinde mayın hatları tesis edilmiş, Kilit Bahir ve Çimenlik Bölgelerinde mayın depoları kurulmuştur. Mayın hatlarını mayın tarayıcı gemilere karşı savunmak için harp gemilerinden çıkarılan küçük toplarla set bataryaları teşkil edilmiştir. Bunların büyük kısmı Kepez, Soğanlı Dere ve Havuzlar bölgesine yerleştirilmiştir. Eski savaş gemilerinden sökülen toplarla yeni bataryalar teşkil edilmiş, Boğazın muhtelif yerlerine ışıldaklar monte edilmiştir.⁴⁶ İtilaf donanmasının çıkarma yapmasını engellemek ve Saroz Körfezinden eski İstanbul’a kadar olan sahilin gözetleme ve muhafazası için 7. ve 9. tümen ile altı seyyar jandarma taburu gönderilmiştir. Sualtından denizaltı girişlerini engellemek maksadıyla Nara civarında denizaltı engel ağları tesis edilmiştir.⁴⁷

⁴² Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekâtı, s. 53.

⁴³ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s.148

⁴⁴ Yaşar Semiz, “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14 , 2003, s. 224-225.

⁴⁵ Atabey, a.g.e. s.159.

⁴⁶ A.e.

⁴⁷ A.e..

İtilaf donanmasının 19-26 Şubat harekâtları ile boğaz girişine döşenen mayınların önemli bir bölümü tespit edilmiş ve etkisini kaybetmişti. Nusret Mayın Gemisi, 8 Mart 1915 sabahı gizlilik içerisinde Erenköy önlerindeki Karanlık Limana intikal ederek mevcut 26 mayını yüzer metre aralıklarla 11'inci hat olarak, daha önce tesis edilen diğer 10 hattan farklı şekilde, sahile paralel olarak dökmüştür.⁴⁸ Ertesi gün, İngilizler keşif uçaklarıyla Boğazı yeniden taramış ancak 26 mayını tespit edememiştir.⁴⁹

İngiliz-Fransız donanması 18 Mart 1915'de Çanakkale Boğazına yönelik asıl harekâtını başlamıştır. Başlangıçta başarı vadeden harekât öğle saatlerine kadar Nusret Mayın Gemisinin döktüğü hatta yaklaşmıştır. Bu hatta itilaf donanması ağır kayıplar vermeye başlamıştır.⁵⁰ İngiliz donanmasına ait Irresistible ve Ocean zırhlıları ile

Fransız donanmasına ait Bouvet zırhlısı batmış, Gaulois, Suffren ve Inflexible zırhlıları ağır hasar almış, birçok zırhlı da kıyı bataryalarının ateşi nedeniyle harekât dışı kalmıştır.⁵¹ Böylece İngiliz ve Fransızların Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul'a ulaşma planları sonuçsuz kalmıştır. Çanakkale deniz savaşları; savaşta "sürtünme ve sis"⁵² etkisinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiş,

⁴⁸ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi,

⁴⁹ Cankut, Şimşek, a.g.e. s.139.

⁵⁰ Gilbert, a.g.e. s.136

⁵¹ Clews, a.g.e. s.275.; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi.

⁵² Clausewitz 1831'de hayatını kaybettiğinde yaklaşık 20 yıldır üzerinde çalıştığı sürtünme, Savaş Üzerine isimli kitabının temel kavramlarından biri olmuştu ve şöyle ifade ediliyordu. "... Savaşta her şey çok basittir, fakat en basit şey bile zordur. Güçlükler birbiri üzerine yığılır ve öyle bir sürtünme meydana getirir ki, savaşı görmemiş olan biri bunu göz önünde doğru dürüst canlandıramaz. ...Sürtünme, gerçek savaşı kitaplarda okunan savaştan oldukça ayıran tek kavramdır." Carl Von Clausewitz, Savaş Üzerine, Çev Selma Koçak, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2007. s.92 aktaran Oktay Bingöl, "Savaşta "Sürtünme ve Sis" Kavramı ve Afrin Harekâtı", Merkez Strateji Güncel Değerlendirme, 15.02.2018. http://merkezstrateji.com/assets/media/180218-oktay-suertuenme-ve-sis_9.pdf. Clausewitz, "sis" terimini ise meteorolojik bir oluşumdan ziyade savaşın belirsizliğini tanımlamak, bilgi ve istihbaratın güvenilmezliğine vurgu yapmak için kullanır. Clausewitz'e göre askerî harekâtın üzerine inşa edildiği faktörlerin dörtte üçü belirsizliklerle dolu sisle kuşatılmıştır. Ancak Clausewitz'in aslı vurgusu sürtünme üzerindedir. Nitekim Savaş Üzerine 'de sürtünme 13 defa, sis ise dört kez kullanılır ve sis, sürtünme kavramı içinde görülür.

kapasite olarak zayıf olan aktörlerin, bekaları söz konusu olduğunda güçlüye karşı kazanabileceği hipotezini⁵³ doğrulayan çarpıcı bir örnek oluşturmuştur.

Sonuç

Çanakkale deniz muharebelerinde kazanılan zaferle, İngiliz-Fransız donanmalarının Marmara'ya girerek, İmparatorluğun başkenti İstanbul'u bir ay içinde ele geçirme planları suya düşürülmüş, böylece hükümet çevrelerinde beliren ve halka yansıyan İstanbul'u kaybetme korkusu ortadan kalkmıştır.

Çanakkale'de kazanılan ilk zafer, İtilaf ordularının Gelibolu Yarımadası'na yönelttikleri kapsamlı ve uzun süreli kara harekâtına karşı Türk askerine yüksek bir moral ve mücadele azmini vermiş ve sonunda işgalcileri yarımadaı terk etmek zorunda bırakmıştır.

Birinci Dünya Savaşının Ege'deki bölümü Türk ulusunun ve devletinin kimliğinin oluşumunda ve tehdit algılamasında önemli etkiler yapmıştır. Lozan'da kurulan ve sonrasında Montrö ile tamamlanan Ege ve Boğazlar rejimini muhafaza ettirme devletin öncelikli ve değişmeyen dış politika hedefleri arasında yer almıştır. Çanakkale'ye saldırılara, Anadolu ve İstanbul'un işgaline üs teşkil eden Ege, Türkiye açısından beka derecesinde önem kazanmıştır.

---

⁵³ Ivan Arreguín Toft, "How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict", *International Security*, Vol.26, No.1, Summer 2001), s.93-128.; Thazha Varkey Paul, *Asymmetric Conflicts: War Initiation by Weaker Powers*, New York, Cambridge University Press, 1994; Andrew J.R. Mack, "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict", *World Politics*, Vol.27, No.2, January 1975, s.175-200.

Çanakkale Kara Muharebeleri

Ahmet Yavuz *

Giriş

Çanakkale seferine karar veren siyasi idare, birkaç sebepten ötürü orduya karşı donanma stratejisiyle yola çıkmıştı. Bu tercihin sebeplerinden biri, Osmanlı Ordusu'nun değerlendirmesi yapılırken hata edilmesi ve esas belirleyici olarak Balkan Harbi'nin alınmasıydı. Buna karşı çıkan uzmanlar oldu. Ancak siyasi irade askerî uzmanların uyarısını dinlemekte yeterince özenli davranmadı. Asker-siyaset ilişkileri açısından bu noktanın altını çizmeli ve ders çıkarmalıyız.

Ancak 18 Mart günü yaşadıkları ağır yenilgi, bu tercihlerinin yanlışlığını kanıtladı. Alınan bu yenilgi üzerine orduya karşı donanma stratejisinden, orduya karşı ordu stratejisine geçildi. Zira mayınların önemli bir kısmı yerinde duruyordu. Artık netleşmişti: Boğaz'ı donanmayla geçmek için mayınların temizlenmesi gerekiyordu.

Mayınları temizleyebilmek için kıyıda mevcut tabyalarda mevzilenmiş topçunun susturulması şarttı. Zira topçu atışları hem doğrudan hem de dolaylı olarak büyük zayiata yol açtı. Bu atışlardan kaçınmak isteyen İtilaf Devletleri'nin savaş gemileri Anadolu kıyılarına doğru manevra yapmak zorunda kalmış ve mayınlarla temas onlar için kaçınılmaz olmuştu. Bir anlamda topçu, hem İtilaf savaş gemilerinin seyir rotalarını etkilemekte hem de mayınların temizlenmesini engelleyen bir işlevi yerine getirmekteydi. Topçunun susturulmasını sağlamak için de çıkarma yapılmalıydı.

Sonuçta kara harekâtına karar verildi.

Ancak bunun için hazırlık gerekiyordu. Bu hazırlık zamanı iki taraf açısından da hayati önemdeydi.

Karşılıklı olarak hazırlıklar sürerken Alman Askerî Yardım Heyeti Başkanı olarak 1913'ten bu yana Osmanlı Ordusu nezdinde görev yapan General Liman von Sanders Çanakkale'yi savunmakla görevli olarak kurulan 5. Ordu'nun komutanı olarak atandı. 26 Mart 1915 günü bölgeye geldi.

İki Tarafın da Yanıtını Aradığı Soru: Çıkarma Bölgeleri

Savunma hazırlıkları oldukça ilerlemişti. Savunmaya ilişkin kritik karar da verilmişti: Kıyılarda kuvvetli olunacak, ihtiyatlar da kıyılara yakın tutulacaktı.

Ancak Sanders mevcut savunma tertibini değiştirdi: Kıyılarda zayıf kuvvetler bulundurulacak, kuvvetli ihtiyatlar derinlikte tutulacaktı.

Oysa Türk komutanlar çıkarmanın yeri konusunda net bir görüşe sahipti. Sonuçta haklı çıktılar. Muhtemel çıkarma bölgeleri Seddülbahir ve Kabatepe'ydi. Bu muhakemenin dayandığı esas unsur düşmanın niyet ve maksadının doğru belirlenmesi ve arazi faktörünün doğru analiz edilmesi idi. Liman

* (E) Tümgeneral, Milli Savunma Üniversitesi Öğretim Elamanı

Paşa'ya göre ise çıkarma, öncelikle Anadolu kıyılarındaki Beşike Koyu ve Gelibolu yarımadasında Bolayır bölgelerinde beklenmeliydi.⁵⁴

İki Tarafın Planları

Bu değerlendirmeye göre, Gelibolu Yarımadası'nda 4, Anadolu kıyısında 2 tümen kalmaya devam edecekti. Ancak Bolayır bölgesinde bulunan iki tümen muhtemel çıkarma bölgelerinden uzakta kalacaklardı. Cepheye hemen müdahale edebilecek konumda değillerdi.

Anadolu kıyılarını savunmakla görevli 15. Kolordu'nun emrinde iki tümen vardı: 3. Tümen ve 11. Tümen.

Gelibolu Yarımadası'nı savunmakla görevli 3. Kolordu'nun emrinde iki tümen vardı: 9. Tümen ve 19. Tümen. 9. Tümen kıyı savunmasından sorumluydu. Yarbay Mustafa Kemal'in komutanı olduğu 19. Tümen ise ihtiyat olarak görevlendirildi.

Bolayır bölgesinde Ordu Komutanlığına bağlı 5. Tümen ve 7. Tümen, genel ihtiyatı oluşturuyordu.

Düşmanın planı ise son derece doğrudu. Çünkü hem çıkarma bölgeleri doğru hem de hedef doğru saptanmıştı: Güneyde Seddülbahir, Batıda Kaba Tepe bölgelerine çıkılarak; Kilitbahir Platosu ve Kocaçimen-Conkbayırı bloğuna el atılacak; Boğaz'a hâkim tabyaları ele geçirilecekti. Bu maksadın gerçekleştirilmesi için İngiliz 29. Tümeni Seddülbahir bölgesine, Anzaklar Kabatepe bölgesine çıkarma yapacak; Fransız Tümeni'nin bir kısmı Kumkale'ye çıkacak, İngiliz Kraliyet Tümeni de Saros Körfezi'ne bir aldatma çıkarması yapacaktı.⁵⁵

İlk Çıkarmalar ve Savunma

Sonuçta İtilaf kuvvetleri Seddülbahir bölgesinde 5 ayrı koya ve Kabatepe bölgesine 25 Nisan sabahı kuvvetlerini çıkarmaya başladı.

Seddülbahir Bölgesi

Esas çıkarma kuvvetleri Seddülbahir ve Kabatepe kuzeyine çıkmaya başladı. Kumkale bölgesine gösteri çıkarması icra edildi. Bolayır bölgesinde ise aldatma amaçlı çıkarma yapıldı.

Seddülbahir bölgesinde İngiliz kuvvetleri beş ayrı yere çıktı: Morto Koyu, Ertuğrul Koyu, Tekke Koyu, İkiz Koyu ve Pınarıçi Sahili. Saat 05.00'te başlayan bombardımanın ardından öncü kuvvetler kıyıya çıkmaya başladı. Ana çıkarma Ertuğrul, Tekke ve İkiz koyularındaydı. Sadece Pınarıçi Koyu'na yapılan çıkarma çok başarılı oldu. Diğer yerlerde büyük zayıt vardı. Bu birliklerin hedefi Alçitepe idi. İkinci kademede çıkacak birliklerin hedefi ise Kilitbahir Platosu'ydu.⁵⁶

⁵⁴ Göncü-Aldoğan, Siperin Ardı Vatan, s. 29. Vd.

⁵⁵ Edward J. Erickson, Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta, Çev: İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 165.

⁵⁶ Edward J. Erickson, Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta, s. 183 vd.

Pınarıçi Koyu'na çıkan kuvvetlerin süratle Alçitepe istikametine ilerlemeleri ve bölgeye hâkim olmaları mümkünken, bunu yapmadılar. Askerleri iyi savaşıyordu ancak komuta heyeti ve subayları inisiyatif kullanma konusunda çok geriydiler. Bu da, sadece 25 Nisan için değil, savaş süresince harekâtın kaderini etkileyen bir öge oldu.

Cephenin bu kesiminde Ordu Komutanı Liman Paşa'nın tertiplenme hatası kendisini fazlasıyla hissettirdi. Olumsuz gelişmeler yaşandı. Buna rağmen askerlerinin kahramanca savaşmaları yanında sevk ve idare örneği sergileyen 26. Alay Komutanı Hafız Kadri Bey ve 26. Alay 3. Tabur Komutanı Mahmut Sabri Bey savunmanın ayakta kalmasını sağladılar. Bölgede o gün verilen zayıat toplamı 1.700 oldu.⁵⁷

Arıburnu Kesimi

Anzak birlikleri önceden saptanan çıkarma bölgesinin kuzeyine 04.45 sularında çıkmaya başladı. Birliğin hedefi Conkbayırı -Kocaçimen Tepe blokuydu. Sarp arazide ilerleme, bir süre sonra savunmanın direnciyle karşılaştı.⁵⁸

Bu bölgede sadece bir takım (80 kişilik altı manga) bulunuyordu. Çıkan öncü düşman kuvveti ise 1.500 kişiydi. Takımdan sadece üç kişi sağ kalacaktı. Saat 05.30 sularında, çıkarma yapan kuvvetlerin toplam sayısı 4.000'e ulaştı. Karşılarındaki Türk askeri sayısı ise 320'yd. Bölgedeki toplam savunan asker sayısı 600'ü bulmuyordu.⁵⁹

---

⁵⁷ Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, Çanakkale Savaşı Siperin Ardı Vatan s. 60, 65.

⁵⁸ Edward J. Erickson, Ateş Altında Komuta, s. 193:195.

⁵⁹ Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, Çanakkale Savaşı Siperin Ardı Vatan s. 41, 42.

Yarbay Mustafa Kemal'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Mustafa Kemal, 25 Nisan sabahı İtilaf çıkarmasının Arıburnu bölgesinde başlamasından sabah saatlerinde haberdar oldu. Birliklerine hazır olma emrini verdi. 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey, 06.30'da kendisinden bir tabur takviye göndermesini talep etti.⁶⁰

İhtiyat birlik komutanı olarak amirlerinden izin alması gerekliydi. Ancak onlara ulaşamayınca not bırakarak harekete geçti.

Mustafa Kemal tam bir ihtiyat birlik komutanıydı. Bölgedeki çıkarmanın esas çıkarma olduğunu o anda anladı. Tümeni, Kocaçimen-Conkbayırı blokunun doğusunda Bigalı bölgesindeydi. Çıkarma bölgesini görmüyordu. Ama olup biteni aklı ve sezgisiyle kavramıştı. Kritik araziye düşmandan önce el atılmalıydı. Aksi türlü savunma çökerdi. Bölgeye 57. Alayı ve topçu bataryasını sevk etti. Kendisi de süratle Conkbayırı'na tırmandı.

Birliklerinden önce tepeye ulaştığında, geri çekilmekte olan askerlerimizi durdurdu. Bunlar kıyı savunmasında görevli birliğin bir kısmıydı. Cephaneleri bitmişti. Tüfeklerine süngü taktırdı. Kendilerini takip eden birliğe karşı mevzi aldırıldı. Bunun sonucu olarak Anzak askerleri de durdular ve mevzi aldılar. Daha sonra o günü anlatırken "Kazandığımız an o andı" diyecekti.⁶¹

"Size ölmeyi emrediyorum!"

Bilahare 57. Alay'ın subaylarına, tarihe geçen şu emri verdi: "Size ben taarruz etmeyi emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir."⁶²

O gün çıkan kuvvetler denize dökülemese de düşmanın kritik araziye ele geçirmesi önlendi. Eğer o gün başarılı olsalardı, muhtemelen tarih farklı yazılacaktı.

Arıburnu bölgesindeki çıkarmaya müdahale eden tek birlik Mustafa Kemal'in 57. Alay'ı değildi. Daha batıda bulunan ve bölgeye sevk edilen 27. Alay da, Mustafa Kemal'in 10.30'da devreye girmesinden önce düşman taarruzlarına karşı koydu. O günkü direnişte önemli katkısı olan 27. Alay Komutanı Şefik Bey, 19. Tümen'in emrine girdi.

Sektördeki bütün birlikler Yarbay Mustafa Kemal'in emrindeydi ve O artık Arıburnu birlikleri komutanıydı. Bu durum 19 Mayıs'a kadar devam etti.

Herkesin ortak kanısı o gün savaşın akışında esas rolü oynayan kişinin Yarbay Mustafa Kemal olduğudur.

İngiliz yazar Moorehead, "İtilaf devletleri açısından bakıldığında, ast rütbeli, ama dâhi bir Türk komutanının o anda o noktada bulunması tüm seferin en acımasız rastlantılarından birisidir; o orada

⁶⁰ Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, Çanakkale Savaşı Siperin Ardı Vatan s. 43 vd.

⁶¹ Falih Rıfki Atay, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 102

⁶² Edward J. Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum, Kitap Yayınevi, Çev: Mehmet Tanju Akad, İstanbul, 2011, 3. Baskı

olmasa Avusturyalı ve Yeni Zelandalılar Conkbayırı'nı belki de o sabah ele geçirecekler, savaş daha o anda sonuçlanmış olacaktı" diye yazmaktadır.⁶³

Her iki bölgede de savunma zorlukları içinde, büyük zayıflık pahasına ancak başarıyla sürdürüldü.

Müteakip Çıkarma ve Savunma

İtilaf devletleri açısından Seddülbahir ve Arıburnu'ndaki mevcut kilitlenmenin eldeki mevcut birliklerle çözülmesi mümkün görünüyordu. Yeni birlikler yola çıkarıldı.

6 Ağustos günü öğleden sonra Seddülbahir'de başlatılan taarruzu, akşamüzeri Arıburnu'ndaki taarruz takip etti. 6/7 Ağustos gecesi ise Suvla bölgesine çıkarma başladı. Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyine çıkarma yapan kolordunun hedefi Kocaçimen'e kuzeyden ulaşmaktı. Mustafa Kemal, bu durumu öngörmüş, anlatmak için çok gayret göstermiş ancak başaramamıştı. Öngördüğü gibi oldu.

Sonuçta Liman von Sanders, Anafartalar ve Conkbayırı bölgesinden sorumlu olacak şekilde Anafartalar Grubunu oluşturdu. Albay Mustafa Kemal'i 8 Ağustos saat 21.45'ten itibaren Anafartalar Grup Komutanı olarak görevlendirdi.

Albay Mustafa Kemal, 9 Ağustos saat 01.30'da Anafartalar Grubu'nun emir komutasını karargâhın bulunduğu Çamlıktekte'de üzerine aldı.⁶⁴

9 Ağustos günü taarruza erken başlayan Türk tarafı muharebenin kazananı oldu. Anafartalar ovasındaki hâkim tepeler ele geçirildi. 20. Alay Komutanı Halit Bey ve 21. Alay Komutanı Yusuf Ziya Bey o günkü çatışmalarda şehit düştüler. Toplam zayıflık 2.000 idi.⁶⁵

Albay Mustafa Kemal, aynı günün gecesi Conkbayırı'na geldi. Durum kritik hale gelmişti. 10 Ağustos günü sabaha karşı iki alay kadar kuvvete yaptırdığı süngü hücumuyla düşman Conkbayırı'ndan atıldı.

⁶³ Alan Moorehead, Gelibolu, s.122, 123.

⁶⁴ Utkan Kocatürk, KAG, s. 57.

⁶⁵ Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, Siperin Ardı Vatan, s. 120, 121.

Anafartalar bölgesinde takip eden günlerde kanlı çatışmalar yaşandı. Ancak savunma başarıyla sürdürüldü.

İtilaf kuvvetleri başarılı bir çekilmeye son askerini 9 Ocak 1916'da tahliye etti.

Sonuç

İtilaf devletleri başarısız oldular ve itibar kaybettiler. İngiliz donanması ilk yenilgisini almış oldu.

Rusya ile birleşemedikleri için Bolşevik ihtilali başarıya ulaştı. Bu durum gelecekte Kurtuluş Savaşı'nın başarılmasında önemli bir etkene dönüştü.

Bulgaristan Almanya-Avusturya-Osmanlı ittifakına katıldı.

Dünya Savaşı'nın süresi uzadı.

Osmanlı payitahtı erken bir yıkımdan kurtulmuş oldu.

En önemlisi Kurtuluş Savaşı'nın lideri ve kadrosu ortaya çıktı.

Çanakkale yeni Türkiye'nin doğduğu yer oldu...

Bir İrade Savaşı: Anafartalar, Ağustos 1915

Haldun Solmaztürk¹

- Genel durumu nasıl görüyorsunuz?
- Conkbayırı kritik durumdadır. Bu an da kaybedilirse, bir felâket karşısında kalmaklığımız muhtemeldir. Anafartalar'a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini göz önünde tutarak, ona göre tedbirler alarak sevk ve idareyi birleştirmek gerekir.
- Çare kalmadı mı?
- Mevcut kuvvetlerin tahtı kumandama verilmesinden başka çare kalmamıştır.
- Çok gelmez mi?
- Az gelir.!

(8 Ağustos 1915, 5. Ordu K. Liman von Sanders ve 19. Tüm. K. Mustafa Kemal telefon görüşmesi)

Zafer iradedir.!

Savaşta, siyasetçi de asker de gücünün sınırını, yani neye el atacağını, nerede duracağını iyi bilmelidir; yoksa felaket kaçınılmazdır. 'Zafer iradedir', ama savaşın sisi içinde iradenin nerede, ne zaman devreye gireceğini kestirmek zordur. 'Savaş sisi' denilen şey bilinmezliktir. Savaşa karar veren

¹ (E) Tuğgeneral, Dr.

siyasetçiler ve muharebeleri yürüten komutanlar esas olarak koyu bir sis perdesinin arkasındaki 'bilinmezlikle' savaşırlar. Kaçınılmaz olarak çok hata yapılır. Daha az hata yapanlar savaştan zaferle çıkarlar. Bu sadece zekâ, yetenek, eğitim, deneyimle ilgili değildir. Savaşta şansın—kaderin—rolü çok büyüktür. İyi komutanlar, kaderin kendilerine sunduğu fırsatları görüp, onları değerlendirme iradesini ve becerisini gösterebilenlerdir. Bu yüzden Moltke 'Savaşta şans, ona hazır olana güler' der. Ama devreye kaygılar, ihtiraslar, saplantılar, öfke, korku gibi kişisel faktörler girince irade zedelenir, bazen ortadan kalkar ki bu felaket getirir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Çanakkale Cephesi'nde, Anafartalar ovasındaki muharebelerde 7-9 Ağustos 1915'de yaşananlar bu bağlamda son derece öğreticidir. Bu üç gün boyunca, beş komutan arasındaki 'irade savaşı' sıra dışıdır. Bu komutanlar;

Akdeniz Seferi Kuvveti Komutanı Orgeneral Ian Hamilton,

9. İngiliz Kolordusu Komutanı Korg. Frederick W. Stopford,

5. Osmanlı Ordusu Komutanı Orgeneral Liman von Sanders,

Saros Grubu Komutanı Albay Feyzi Bey,

19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'dir.

Başlangıçta İngilizler için gerçek bir başarı şansı olmasına rağmen, 9. Kolordu Komutanı ve emrindeki üç tümen komutanı, harp tarihinde örneği az görülür ortak bir basiretsizlikle bu şansı yakalamak yerine tepmişlerdir. Ast komutanlardaki inisiyatif ve irade noksanlığı yanında, Seferi Kuvvet Komutanı Hamilton'un kendi iradesini astlarına kabul ettirmedeki ihmal ve zafiyeti de onlara felaketi getirmiştir. Buna karşılık 5. Osmanlı Ordusu Komutanı Liman von Sanders ve iki Türk albay—Feyzi ve Mustafa Kemal—irade ortaya koymada yarışmış, hatta çatışmışlardır.

Sonuçta şans, savaşa hazır olana gülmüştür.

Hazır olanlar ve olmayanlar

Org. Ian Hamilton İngiliz ordusunun en deneyimli, zeki ve başarılı muharip generallerindendi. Bu yüzden üstleri tarafından pek sevilmezdi. Batı cephesinden—gözden—uzak tutulmak üzere Akdeniz Seferi Kuvveti Komutanı olarak görevlendirildi. Bu görevde 62 yaşında ama zindeydi.

Korg. Frederick W. Stopford genellikle idari görevlerde bulunmuş, muharebe deneyimi olmayan, askeri yetenekleri sınırlı bir askerdir. 1909'da—6 yıl önce—emekli olmuştu. Harekat sırasında 61 yaşındaydı ama fiziki ve zihni olarak yıpranmıştı. Bu göreve liyakatla değil, 10. Tüm. Komutanı Tümg. Bryan Mahon'dan (53) daha kıdemli bir komutana ihtiyaç olduğu için seçilmişti.

Org. Otto Liman von Sanders 1913'te Osmanlı Ordusu'nun yeniden teşkilatlanması için gelen Alman Askeri Heyeti Başkanı, aynı zamanda Osmanlı 1. Ordu Komutanı görevindeydi. Temayüz etmiş bir 'Prusya' subayıydı. Savaş başlayınca Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nı savunmak üzere kurulan 5. Ordu Komutanlığına getirildi. O sırada 60 yaşındaydı.

Albay Feyzi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoksa da Harbiye'den mezuniyetten sonra kurmay eğitimi aldığı, ayrıca Almanya'da da 'dört yıl' eğitim gördüğü biliniyor. O dönem Osmanlı ordusu içindeki Alman subayların bağlı olduğu paralel emir-komuta zinciri, savaştaki siyasi kararlara ve askeri harekate müdahaleleri, özellikle Gelibolu'da her kademedeki emir-komuta yetkileri nedeniyle Türk subaylarıyla aralarında giderek artan sorunlar yaşanıyordu. Çok iyi Almanca konuşan, Almanları da iyi tanıyan Feyzi Bey'in Liman von Sanders'le kişisel sürtüşme içinde olması muhtemeldir. Askeri kıdem olarak, Mustafa Kemal'in üstü olduğu anlaşılmaktadır.

Albay Mustafa Kemal, 34 yaşında, ama daha o aşamada, Osmanlı Ordusu içinde tanınan, bilinen, muharebelerde temayüz etmiş, astlarından ve üstlerinden saygı gören ve güvenilen bir subaydı. Liman von Sanders'in, Conkbayırı'nda dört aydır süregelen şiddetli muharebelerdeki olağanüstü başarıları nedeniyle kendisine güveni tamdı, ancak Enver Paşa'nın açık husumeti vardı.

“Rusya’ya yardım ulaştırmalıyız!”

Almanlar Fransa'yı altı haftada işgal ederek savaş dışı bırakmayı, sonra doğuya dönüp Rusya'yı '1915 Yılbaşı' gelmeden mağlup etmeyi hedeflemişti. Ancak savaş kısa sürede iki cepheli bir çatışmaya dönüştü. Fransa, İngiliz ordusunun da yardımıyla Almanları daha Eylül 1914 başında Marne nehri hattında durdurunca Batı cephesindeki harekât 'mevzi savaşına' dönüştü. Ama Ruslar Doğu cephesinde zorlanıyorlardı. Rusların yenilmesi, Almanlara tüm güçlerini Batı cephesine yığarak orada da üstünlük sağlama fırsatı verecekti. Rusya'ya yardım ulaştırılmıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Kasım 1914 başında Almanya'nın yanında savaşa girdi. Aralık 1914 Sarıkamış harekâtı, Almanları Doğu cephesinde rahatlatmak için Rusları bu bölgeye çekmeyi amaçlıyordu. İngilizleri Mısır'da tutarak Batı cephesini rahatlatmak için de Ocak 1915'te Kanal harekâtına girişildi. Ama her ikisi de başarısız oldu. Müttefikler, hem Osmanlı İmparatorluğunu savaş dışı bırakmak hem de Boğazlar ve Karadeniz üzerinden Rusya'ya yardım ulaştırmak için donanmayla Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak İstanbul'a ulaşmak istediler. Ancak bu girişim 18 Mart 1915 günü Müttefiklerin ağır yenilgisiyle sonuçlandı. İngilizler, Anzaklar ve Fransızlar 25 Nisan sabahı Seddülbahir ve Kabatepe-Arıburnu bölgelerine çıkarak Gelibolu yarımadasını kara muharebeleriyle kontrol altına almak—Boğaz'ı böylece açmak—istediler ama başaramadılar. Durum, Ağustos'ta Batı cephesindeki gibi mevzi muharebelerine dönüşmüştü.² Türk kuvvetleri Seddülbahir ve Arıburnu muharebelerinde arazi kaybetmiş olmakla beraber, Conkbayırı ve Alçıtepe bölgelerinde güçlü bir şekilde tutunmuş durumdaydılar. İngiltere'de Yeni Ordu'nun³ 10., 11., 13., 53., 54. ve 2. tümenlerinden

---

² Müttefiklerin, Temmuz 1915'te Conkbayırı'na yönelik son girişimleri Albay Mustafa Kemal'in karşı taarruzuyla geri atılır. Taarruzu ileri hatlarda sevk idare eden Mustafa Kemal o sırada bir top mermisi şarapneliyle vurulmuş ama göğüs cebindeki—Harp Okulu'ndan beri taşıdığı—saat sayesinde yara almamıştır. O saati 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'e hatıra olarak verir, o da aile armalı saatini Mustafa Kemal'e Komutanının 'saatsiz' kaldığını gören bir teğmen Mustafa Kemal'e kendi saatini verir.

³ İngilizlerin 'Yeni Ordusu', savaşın sanıldığı gibi kısa zamanda bitirilemeyeceği anlaşılınca Savaş Bakanı Herbert Kitchener tarafından—savaşı 'çabuk' bitirmek için—kurulan bir 'gönüllüler' ordusudur. Halk arasındaki adı Kitchener's Mob-Kitchener'in Fedaileridir. Subay ve teçhizat eksiklikleri nedeniyle eğitim, sevk-idare, disiplin ve moral-motivasyon sorunları vardı. Muharebeye hazır değillerdi.

oluşan 9. İngiliz Kolordusu Gelibolu'yu takviye için hazırlandı, ama Seddülbahir ve Anzak kıyı başındaki dar arazi büyük kuvvetlerin muharebeye girmesine imkân vermiyordu. Bu yüzden 9. Kolordu'nun çıkarma harekâtı için Suvla seçildi.

Kıyıda mı, geride mi?

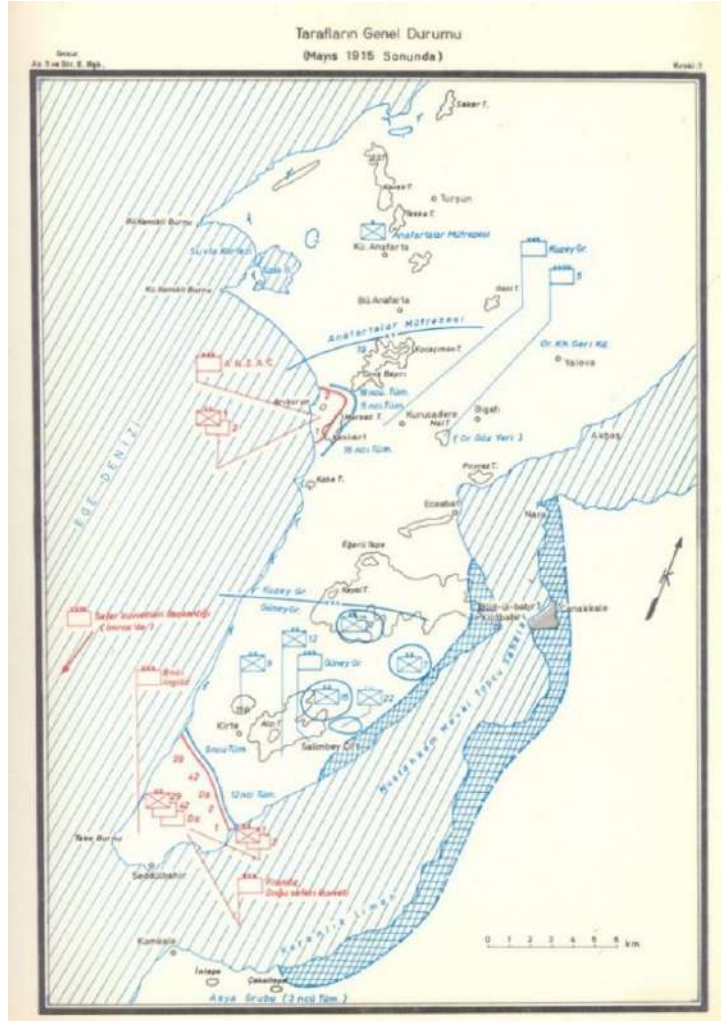
Türk subayları ile Ordu Komutanı Liman von Sanders arasında, başlangıçtan itibaren gerek Müttefiklerin çıkacakları yerler gerekse savunma taktiği hakkında farklı görüşler vardı.

Von Sanders, asıl çıkarmanın Saros Körfezi'ne yapılacağını bekliyordu. Bu beklenti bir 'takıntı' haline gelmişti ki askerlikte—zihni körlüğe yol açacağından—tehlikeli bir durumdur. Halbuki, bölgeyi bilen ve daha birkaç yıl önceki Balkan Harbi'nde buralarda görev yapan Türk subaylar, bir çıkarmanın ya Seddülbahir'e ya da Suvla'ya—Anafartalar'a—yapılacağını öngörüyorlardı.

İkinci olarak, Alman General düşmanın nereye (!) çıkacağı belli olmadığından, kıyıların keşif ve gözetleme unsurlarıyla tutulması, ihtiyatların geride bulundurulması, çıkarma başladıktan sonra ileri yanaştırılacak ihtiyatların yapacağı karşı taarruzlarla düşmanın imha edilmesini istiyordu. Bu durumda en zayıf oldukları kıyıya çıkış anında düşmana tertiplenme fırsatı verilmiş olacaktı.

Sonuçta, kuvvetlerin çoğu kuzeyde Saros'ta ve güneyde—Boğaz'ın ötesinde—Anadolu yakasında tutulurken Gelibolu yarımadası tek bir tümene, 9. Piyade Tümeni'ne bırakıldı ve kıyıları zayıf kuvvetlerle 'örtülürken', ihtiyatlar geride, üstelik derinlikte bekletildi.

25 Nisan'da başlayan kara muharebelerinde bu durumdan ve görüş ayrılıklarından kaynaklanan olumsuzluklar yaşandı. Türk askerinin kahramanlığı ve başta Yarbay Mustafa Kemal olmak üzere Türk subaylarının—ve onlarla birlikte savaşan Alman subayların—zamanında aldıkları tedbirler sayesinde bunların üstesinden gelinebilmişti. Ama bunun ağır bir bedeli oldu.

Hamilton-von Sanders

General Hamilton'un planı, Seddülbahir ve Conkbayırı bölgelerinden aynı anda başlatılacak taarruzlarla bu bölgelerdeki Türk birliklerini yerlerinde 'tespit' ederken 9. İngiliz Kolordusu'nu Suvla'ya çıkarmaktı. Asya yakası ve Saros'ta gösteri taarruzlarıyla Suvla'nın takviyesi geciktirilecek, çıkan İngiliz tümenleri bir taraftan Anafartalar ovasının doğusundaki hâkim araziye el atacak, bir taarruz kolu da güneye dönerek Conkbayırı'na taarruz eden Anzakları desteklemek üzere Kocaçimen Tepe'ye ilerleyecekti. Saros'taki kuvvetler bölgeyi takviye edene kadar 36 saatleri olduğu tahminiyle, hareketin başarısını 'baskın' ve 'sürate' dayandırmışlardı.

6 Ağustos gecesini hava karardıktan sonra, Anzaklar iki kol halinde kuzeyden Kocaçimen Tepe'ye, daha güneyden de Conkbayırı'na ilerleyeceklerdi. Aynı anda İngiliz 9. Kor. 11. Tümen, üç tugayla Suvla sahiline çıkacak, gün ışıyana kadar kıyı başını emniyete alıp, vakit kaybetmeden Tekke Tepe'ye ilerleyecekti. Hemen arkasından 10. Tümen karaya çıkacak ve Anzak harekâtını desteklemek üzere Kocaçimen Tepe istikametinde taarruz edecekti.

Osmanlı 5. Ordusu, kuzeyden güneye; Saros Grubu (Bolayır bölgesi), Kuzey Grubu (Arıburnu-Conkbayırı bölgesi), Güney Grubu (Seddülbahir bölgesi), Asya Grubu (Çanakkale Boğazı güneyi) olarak tertiplenmişti. Suvla-Anafartalar bölgesinden, Kuzey Grubu'na bağlı Willmer Müfrezesi sorumluydu. Anafartalar'da 2 piyade taburu (biri o anda başka görevde), Gelibolu ve Bursa Seyyar Jandarma Taburları, sınırlı sayıda süvari, istihkâm gücü ve üç bataryadan oluşan topçu vardı. Yani, başlangıçta Suvla'ya çıkacak 2 tümenin karşısındaki güç sadece 3 taburdu.⁴

7 Ağustos: zamana karşı yarış

Anzaklar gece karanlığında, kesik ve sık çalılık arazide kayboldular, gecikmeyle sırtlara tırmanan birlikler ise Türk kuvvetlerinin ateşi altında ağır zayıt verdiler. Bu sırada Suvla'ya çıkan 11. Tümen tugaylarının karşısında ise sadece Türk jandarma gözetleme müfrezeleri vardı. Bu müfrezeler oyalama muharebesi yaparak geri çekildiler, ama İngilizlere de zayıt verdirdiler. Gün ışıdığına kıyı başını emniyete alacak en yakın tepelerin—[Pınar Tepe](#) ve [İsmailoğlu Tepesi](#)—kontrol altına alınması dahi başarısız oldu. Güçlü donanma topçu ateşi ve karaya çıkarılan bataryalarla desteklenen 3 tugayı aşkın İngiliz kuvveti, sayıca az, hafif silahlı, ama kararlı, ustaca savaşan Türk birlikleri karşısında başarı elde edemediler. İngilizler 7 Ağustos hava kararırken ancak Pınar Tepe'yi ele geçirebilmişlerdi. Conkbayırı'nda şiddetli muharebeler sürerken, Anzaklara yardım etmesi beklenen çıkarma birlikleri Suvla plajlarında kalmışlardı. Bunda özellikle generallerin sevk-idare, komutadaki basiretsizliği büyük rol oynamıştır.⁵

Ancak durum 5. Ordu için yine de çok kritikti. Anafarta Bölge Komutanı Binbaşı Wilmer durumun ciddiyetini sabah saatlerinden itibaren Kuzey Grubu'na rapor etmişti. Ama Anzaklarla yakın

---

⁴ Binbaşı Wilhelm Willmer'in 20,000 kişilik çıkarma kuvveti karşısında ancak 1,500 askeri vardı.

⁵ 9. Kolordu Komutanı Stopford, gemide kalmış ve çıkarma başlayınca yatmaya gitmiştir.

muharebede olan Grup Komutanı Esat Paşa, Anafartalar'ı takviye için ancak 2 süvari bölüğü ayırabilmiş, durumu ve gelişmeleri ayrıntılı olarak Liman von Sanders'e rapor etmiştir.

Liman von Sanders, daha sabahın erken saatlerinde Saros bölgesindeki 7. ve 12. Tümenlerin Anafartalar'ı takviye etmek üzere yaya intikale başlamalarını emretmişti. Saros Grup K. Albay Feyzi'ye de 8 Ağustos şafak vakti Anafartalar ovasındaki İngilizlere taarruz etmesi emrini verdi. Ama bu iki tümenin bölgeye ulaşması zaman alacaktı ve bölgede yoğun muharebeler sürüyordu.

Tam Hamilton'un öngördüğü durum gerçekleşmiş, Türk tümenleri yetişmeden üstün kuvvetlerle Conkbayırı'na 'konsantrik' bir taarruz yapılması fırsatı ortaya çıkmıştır. Ama Saros'tan yürüyüşe başlayan iki tümen yolda zamana karşı yarışırken ve Anzaklar Conkbayırı'nda savaşırken, onlara yardım (!) edecek İngiliz Birlikleri altın değerinde zamanı Suvla'da bekleyerek harcamışlardır.

Liman von Sanders'in 7 Ağustos sabahı Başkomutanlık Vekâletine—Enver Paşa—gönderdiği rapor (Kısaltılmıştır) durumu doğru okuduğunu, ancak eldeki kuvveti abarttığını göstermektedir:

1. Düşman, Suvla Limanı'na geniş ölçüde çıkarma yapmakta ve kuvvetli kıtalarıyla Küçük Anafarta [Köyü] doğrultusunda ilerlemektedir. Filonun çok şiddetli ateşi karşısında, kıyıda direnme olanağı görülememiştir. Hâlen Küçük Anafarta - İsmailoğlu Tepe dolayında on iki tabur kadar kuvvetimiz bulunmaktadır. Saros Grubundan 12'nci Tümenle 7'nci Tümenen iki alayın Albay Feyzi komutasında olarak hemen Anafartalar doğrultusunda hareketini ayrıca emrettim.
2. Kuzey Grubunda [Conkbayırı] muharebe sürüp gitmektedir. Dün [gece] düşmanın işgal ettiği siperler, henüz geri alınamamıştır.
3. Anadolu cephesinde, düşmanın bir girişimi olmamıştır.
4. Saros Körfezi'nde düşman, yalnız Karaçalı dolayına bir bölük kadar asker çıkarmıştır. Bunun hemen püskürtülmesi emri verilmiştir. Şimdilik Saros'ta iki alaylı 6'nci Tümenle 7'nci Tümen ve 12'nci Tümenen birer alay ve Bağımsız Süvari Tugayı bulunmaktadır.
5. Güney Grubunda [Seddülbahir] düşman bu sabah şiddetli donanma ve kara topçularıyla ateş ettikten sonra taarruz etmişse de geri püskürtülmüştür.
6. Hâlen düşman filosu, Anafartalar, Kuzey ve Güney Gruplarını serbestçe ve çok şiddetli ateş altında bulundurmakta; böylece çıkarmalarını bu ateşleriyle korumaktadır.
7. Denizaltılarımızın bir an önce yetişmeleri için pek çok ricalar ederim.

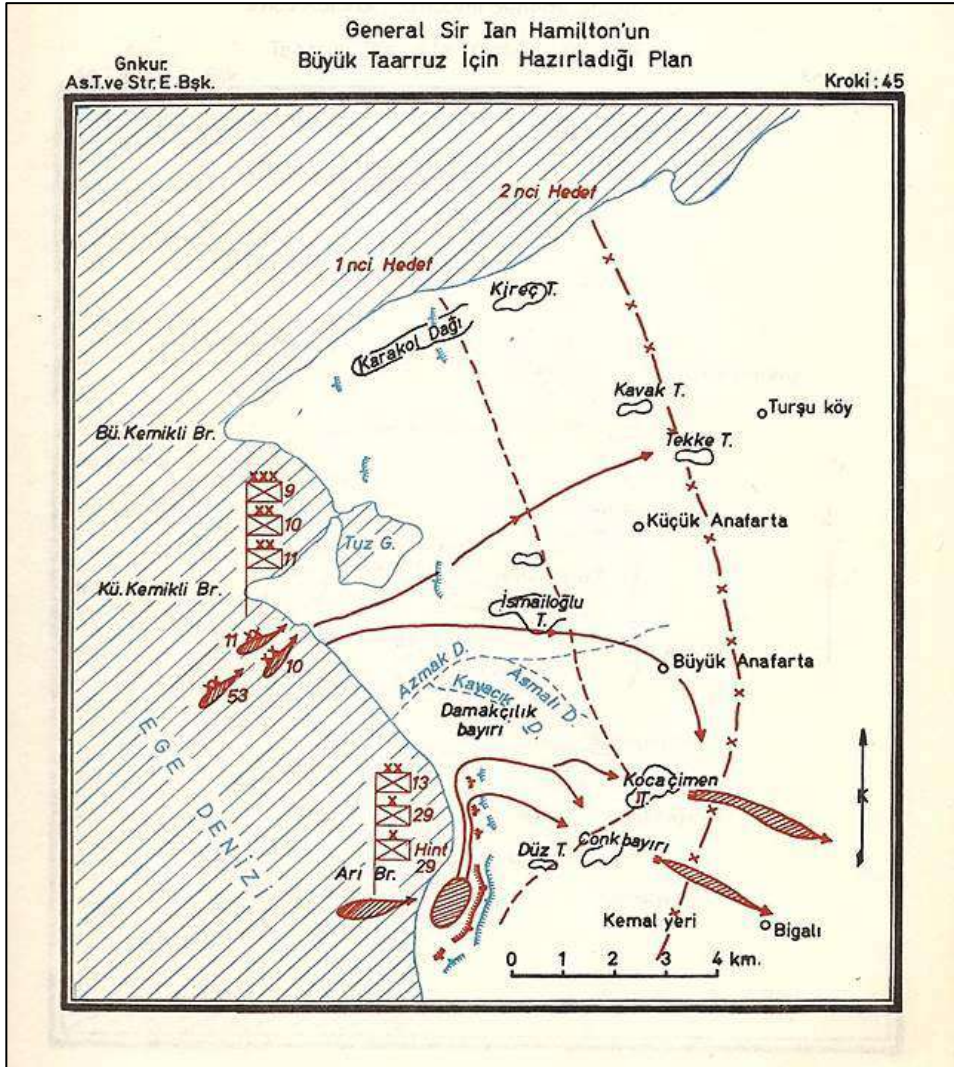
Von Sanders, yine de Anadolu yakasında birinci hatta bulunmayan bütün taburların Arıburnu'na gönderilmesi emrini verirken, Anafartalar'a beş alay kaydırmış, ama dört alay ve bir tugayı Saros'ta tutmuştur. Seddülbahir'de savaşmakta olan Güney Grubu Komutanı Faik Paşa'nın Saros Grubu Komutanı olarak görevlendirilmesi, aklının hâlâ Saros'ta olduğunu göstermektedir.

7. Tümen'in ilk unsurlarının yola çıkması 05.45'i buldu. Onu 12. Tümen izleyecekti. Tümenlerin topçuları da birlikte hareket ediyordu. Ama alayların kıyılardan çekilmesi, hazırlık yapılması ve yürüyüş kollarının teşkil edilmesi, ağırlıkların toplanması zaman alıyordu. Bu şekilde, yola çıkışı öğleden sonraya kalan birlikler vardı.

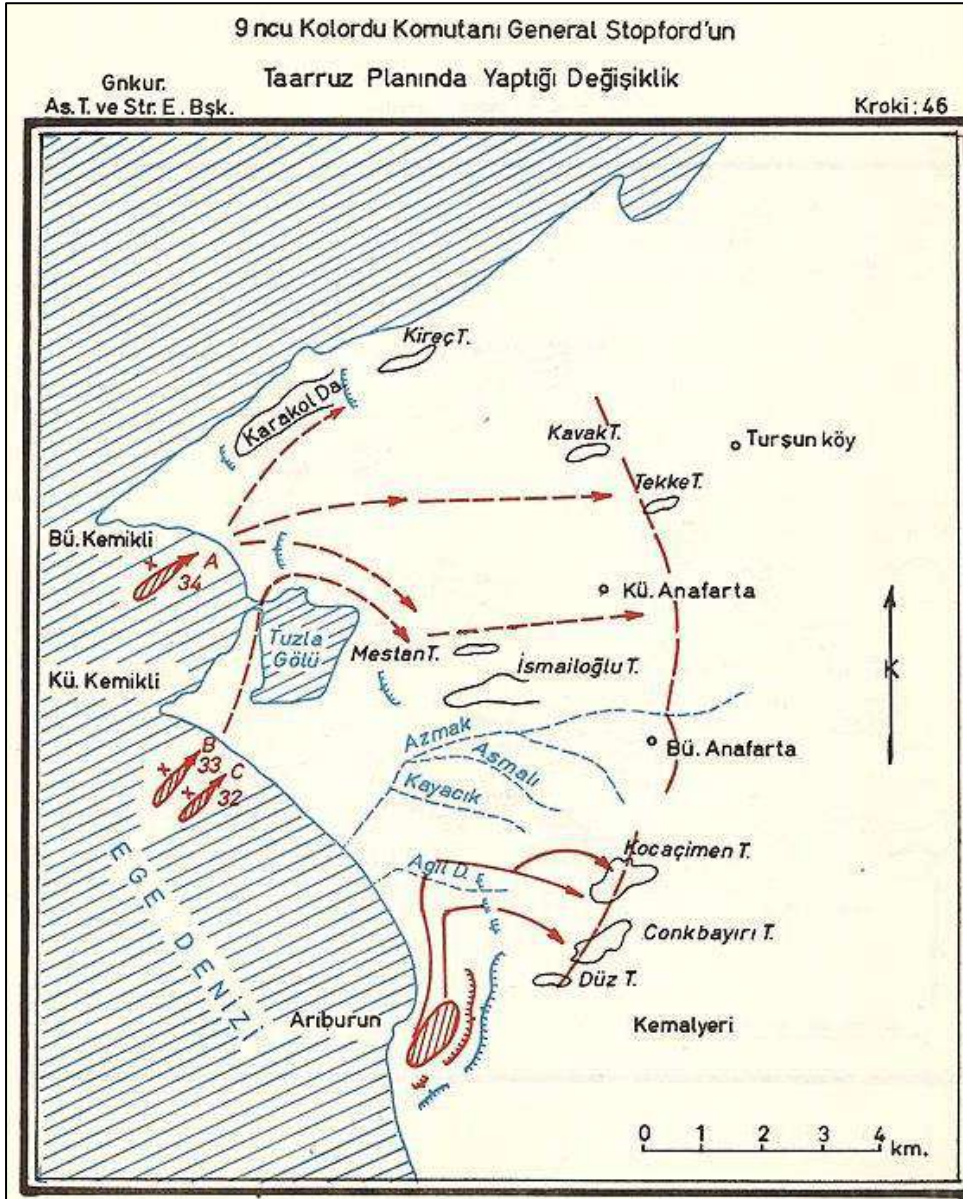
İngilizler Türk takviyeleri yetişmeden Küçük Anafarta doğusundaki hakim araziye—Tekke Tepe, Kavak Tepe—ve Kocaçimen'e el atmak için çabalıyorlardı ama Küçük Anafarta'ya bile ulaşamamışlardı. Komuta sorunu vardı; kolordu ve tümen komutanlarının durumdan, hatta Pınar Tepe'nin ele geçtiğinden bile haberleri yoktu.

10. Tümen'in karaya çıkışında da, karmaşa ve gecikmeler oldu. Yeni çıkan bu tümenin taktik duruma bir katkısı olmadı. Bu arada keşif uçaklarından, Saros'tan Türk takviyelerinin bölgeye intikal etmekte oldukları öğrenilmişti. Ama hedefler hâlâ ele geçirilememiş, Conkbayırı'nda muharebe eden Anzaklara yardım edilememiş, kayıplar 1600 asker, 100 subayı aşmıştı.

Von Sanders, 7 Ağustos 1915 geci gönderdiği emirle, Saros Grubu eski Komutanı Albay Feyzi komutasında Anafartalar Grubu'nu oluşturmuş, Conkbayırı-Kocaçimen bölgesindeki 9. Tümen ve diğer birlikleri, Anafartalar Müfrezesi'ni ve intikal ettirilen takviyeleri emrine vermiştir.

Albay Feyzi, güneş battıktan hemen sonra Anafartalar'da Çamlı Tekke'deki komuta yerinde Binbaşı Wilmer'le durumu gözden geçirir. Keşif kollarından da bilgiler gelmeye başlamıştır. Pınar Tepe ve Mestan Tepe İngilizlerin eline geçmiş, İsmailoğlu Tepe ve Kireç Tepe hala Türk taburlarının kontrolünde, ama durum kritiktir.

Von Sanders, Albay Feyzi'ye 8 Ağustos sabahı taarruz emri vermişti, ama bu emri verdiğinde 'taarruza' kalkacak birliklerin büyük kısmı henüz Saros'tan intikale bile başlamamışlardı. Ordu Komutanı, haklı olarak kaygılıydı ve bu kaygı Albay Feyzi tarafından da paylaşılıyordu, ama taarruz edecek birlikler hazır değildi. Saat 22.00 sularında, 7. Tümen alayları ve bir topçu bataryası ile 12.

Tümenin bir alayı bölgeye ulaştı. Diğer alaylar hala gece yürüyüşüne devam ediyorlardı. Bir ön emirle “7. ve 12. Tümenlerle İngilizlerin sol yanına taarruz edileceğini, [hazırlık yapılmasını] kuvvetli ileri karakol düzeni alınmasını” istedi ama ‘taarruz’ emri vermedi.

Liman von Sanders, taarruz emrini verirken Küçük Anafarta bölgesinin İngilizlerin eline geçtiği, dolayısıyla köyün doğusundaki hakim araziye her an el atabilecekleri endişesi içindeydi. Ama Feyzi Bey, bölgeye intikal ettikten sonra Küçük Anafarta'nın düşmediğini öğrenir. Ordu Kur. Bşk.'nı telefonla bularak, taktik durum hakkında kendisine Liman Paşa'nın vermiş olduğu malumatın yanlış olduğunu ve “Gerçek durumun Müşir Paşa'ya arzını” rica eder.

Bu sıralarda İngiliz hatlarında tam bir kargaşa devam ediyordu. İleri hatlara hemen hiç su ikmali yapılamıyordu. 7 Ağustos akşamı İngiliz birliklerinin taarruz bir yana buldukları yerde tahkimat yapacak güçleri bile kalmamıştı. Tugay komutanları geride ‘komuta yerlerinde’ kalmış, sevk idareyi tabur komutanlarına bırakmışlardı. Birlikler birbirinin içine girmişti, sonraki hareket konusunda verilmiş emirler yoktu. Bazı birlikler sahile döndüler. Suvla harekâtının ana amacı olan hakim araziye—Kireç Tepe, Tekke Tepe, Anafarta Sırtı, Sarıbayır—kontrol altına alma ve Anzak hareketına ‘yardımcı’ olma, Stopford’un emrindeki “Mümkünse” ifadesinin kurbanı oldu.

Bu arada hem Hamilton’un hem de Von Sanders’in endişeleri artıyordu. Biri, taarruz yeterli hızla gelişmediği için, diğeri de yürüyüş kolları bir an önce karşı taarruz konumuna ulaşamadığı için...

8 Ağustos: ‘Asker yorgun.!’

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders ve Akdeniz Seferi Kuvveti Komutanı Hamilton’un kaygıları ast birlik komutanlarında farklı karşılık buldu ve bu durum sadece Ağustos 1915 muharebelerinin değil, tüm seferin, hatta savaşın gidişatını—ve sonucunu—etkiledi.

Anafartalar Grubu birlikleri bölgeye ulaştıkça kuvvet dengesi süratle Türk ordusu lehine dönüyordu. Ama Albay Feyzi Bey birlikleri parça parça muharebeye sokmak istemiyordu. 8 Ağustos sabahı—Von Sanders’in emrine aykırı olarak—taarruz emri vermedi. Liman von Sanders, 8 Ağustos sabahı, yapılacağını sandığı taarruzu izlemek üzere hazırlanmıştı ama taarruz başlamadı. 7. Tümen hazırды, ancak yürüyüşe geç başlayan 12. Tümen taarruz hazırlıklarını tamamlayamamıştı. Panik derecesinde kaygı içinde olan Ordu Komutanı bu duruma çok sinirlendi ama yine de taarruzun geceye kalmasına razı oldu. Ancak bu da mümkün olmayacaktı.

8 Ağustos sabahı, taktik durum ve kuvvet dengesi hâlâ İngilizlerin lehineydi, ama baskın etkisi kaybolmuştu. 9. Kolordu Komutanı ve karargâhı hala kıyıya çıkmamışlardı. Kıyı başında sadece 11. Tümen Komutanı Hammersley vardı. O da tugay komutanlarını ileri harekete ikna edemez ve kaderini (!) beklemeye karar verir. Bu arada 53. Tümen de karaya çıkmaktadır.

Ian Hamilton, Gökçeada’daki karargâhında Amiral Roger Keyes’ten 10. Tümenin de karaya çıktığını, düşman savunmasının zayıf olduğunu, ciddi bir direnme olmadığını öğrenmişti. Ama sonrasında harekât durum raporlarının ulaşmamasından tedirgindi—rapor gönderilmemişti, ama o bilmiyordu. Güvendiği bir karargâh subayını durumu yerinde görmesi için Suvla’ya gönderdi. Kolordu komutanının

hala H.M.S. Jonquil'de olduğunu öğrendi. Aldığı bilgilerden başarı şansının tamamen yitirmek üzere olduğunu anlayarak harekâta bizzat müdahale etmek üzere Amiral Keyes ile birlikte Korg. Stopford'la görüşmeye gitti. Sonuç tam bir hayal kırıklığıydı. Stopford, gerçek durumdan habersiz, zafer (!) kazanmakta oldukları vehmi içindeydi. 10. Tümen Komutanı Thomas Mahon da "Türkler çok sert direniş gösterdiklerinden" askerlerin çok yorgun, bitkin, susuz olduklarını; topları ileri alamadıklarını, harekât güçleri kalmadığını söyledi. Stopford tam (!) bunları rapor edecekmiş, ama "General kendisi gelmiş".

Hamilton, Stopford'a İsmailoğlu Tepe ve Tekke Tepe hattının 'hemen' ele geçirilmesi gerektiğini söyler ama ne onu ne de kolordu kurmay başkanını ikna (!) edemez—daha çok kuvvete, suya ve topçu desteğine ihtiyaç vardır. Stopford'dan umut kesen Hamilton, durumu yerinde görmek için kendisi karaya çıkar. 11. Tümen Komutanı Frederick Hammersley de benzer mazeretleri, hatta fazlasını sıralar—taarruza ancak ertesi sabah devam edilebilecektir.

Von Sanders gibi Hamilton da emrine direnen kolordu ve tümen komutanlarıyla karşı karşıyadır.

Bu arada durumu inceleyen Feyzi Bey, Kocaçimen-Conkbayırı bölgesindeki riskin daha yüksek olduğunu, 7. Tümen ile bu bölgenin takviye edilmesinin ve Anafartalar'daki düşmana sadece 12. Tümen ile taarruz etmenin daha uygun olacağını Ordu K.'na teklif eder. Bu teklif kabul görür ve 7. Tümen Kocaçimen bölgesine intikale başlar. Fakat 'yorgunluk' gece taarruzuna imkân vermez. Çünkü Türk birliklerinde de sıcak ve uzun yürüyüşün sebep olduğu ciddi sıkıntılar vardır.

Ağustos sıcaklığında, 7. Tümen 25-30 km., 12. Tümen 40 km. yürümüşlerdi. Saros kıyı hattında uzun zamandır mevzilerde hareketsiz kalan asker, alışıksız olmadığı 'cebri yürüyüşle' yorgun düştüğü gibi, 'döküntüler' nedeniyle tabur mevcutları yarıya (300-800) inmişti. Üstelik taarruz çıkış hatlarına kadar yapılması gereken daha 4-5 km. 'yaklaşma' yürüyüşü vardı.⁶ Tümen komutanları, taarruzda ısrarın bir felaket getirebileceğini, endişelerini Albay Feyzi'yle paylaştılar, o da taarruzu 'üçüncü' kez erteledi. Gece yaklaşma yapılacak, 9 Ağustos sabahı 04:30'da gün ağarırken taarruz edilecekti.

Feyzi Bey, Ordu Kur. Bşk.'na "Bendeniz, Paşa'nın emirlerinin icrasında tehlike gördüğümden, icra etmedim. Taarruzu yarın şafak zamanına bıraktım ve ona göre icap eden emri verdim. Bu suretle büyük bir mesuliyet yüklenmiş oluyorum. Müşir Paşa sabretsinler, yarınki savaşın neticesinden memnun olmazlarsa beni mesul tutsunlar" der. Arada sadece 7-8 saat fark vardır. Fakat Müşir Paşa (!) sabretmez, biraz sonra gelen bir telefon şifresiyle Feyzi Bey görevden alınır:

⁶ Feyzi Bey, Enver Paşa'ya verdiği raporda, birliklerin iki günlük mesafeyi bir günde yürüdüklerini, bu koşullarda taarruzun başarı şansı olmadığını, durumun da acilen taarruzu gerekli kıldığını söylüyor.

“Anafartalar Grubu Kumandanlığına tayin edilen Mustafa Kemal Bey’in muvasalatıyla beraber emir ve kumandayı mumaileyhe tevdi ile İstanbul’a hareketiniz rica olunur...”

Liman von Sanders Anafartalar Grup Komutanı olarak, “Kararlılık ve çalışkanlığına tamamen güvendiği” 19. Fırka Kumandanı Albay⁷ Mustafa Kemal’i görevlendirir:

“Yalova dolayı
8 Ağustos 1915

Saat: 21.45

Kuzey Grubu Kumandanlığına

“Anafartalar Grubu’nda emir ve kumandayı deruhte etmek üzere 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal’e hemen şimdi, Çamlıtekke’ye hareketi için emir buyurunuz.

Kendisi, 7. ve 12. Fırkalar tarafından yapılması emredilmiş olan taarruzu yarın şafakla başlatacaktır. 19. Fırka Kumandanlığına vekâlet için birinin atanması rica olunur.

Taarruzun ne suretle yapılacağını Mustafa Kemal, Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı Hayri’den öğrenecektir.”

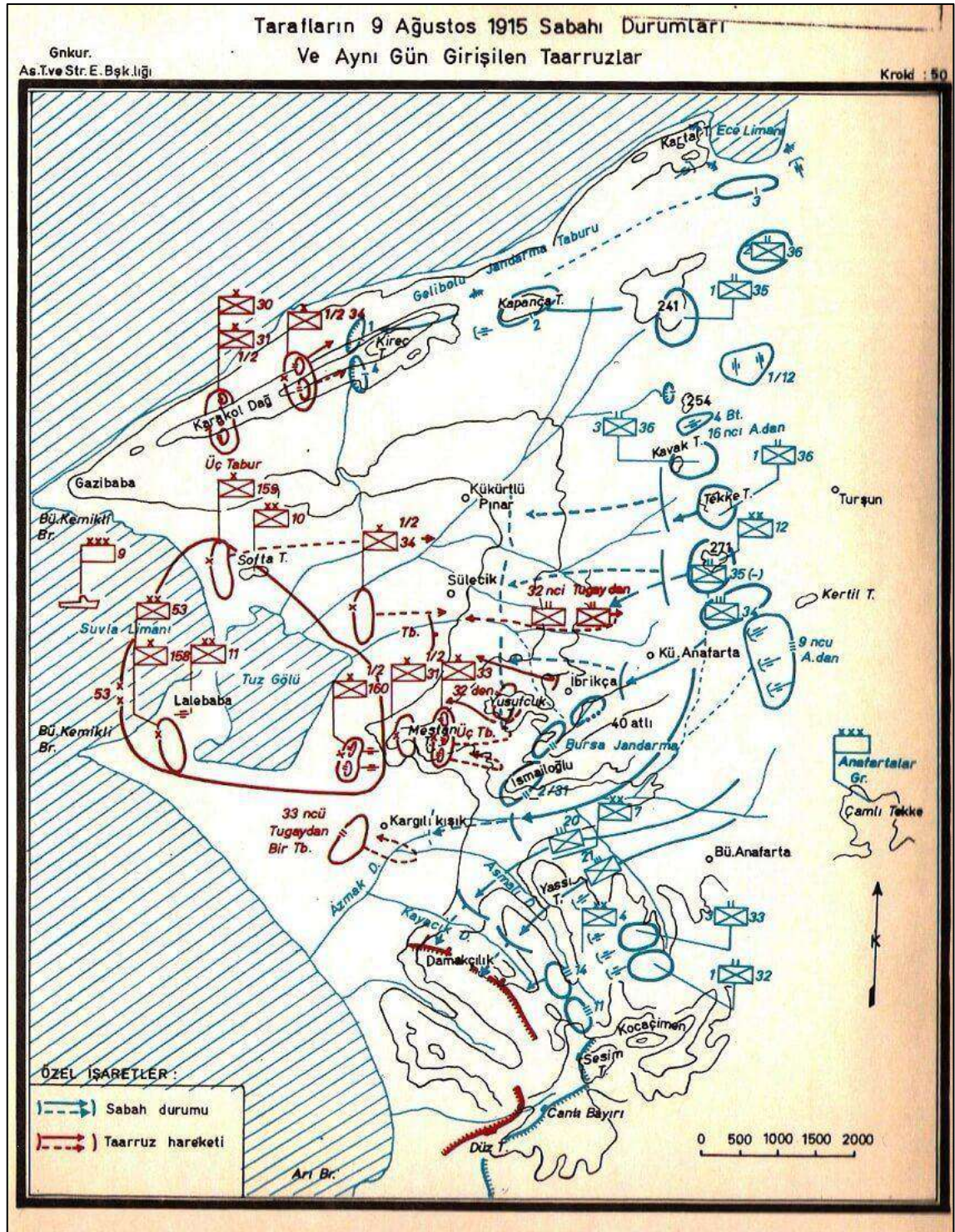
5’inci Ordu Kumandanı

Liman von Sanders”

---

⁷ Yb. Mustafa Kemal, Nisan-Mayıs 1915 muharebelerinde Arıburnu/Conkbayırı’nda gösterdiği başarıların sonucu olarak 1 Haziran 1915’te ‘albaylığa’ terfi ettirilmişti.

Feyzi Bey kurmay başkanını komuta değişikliğinden haberdar eder ve 48 saattir uyumamış olduğu için istirahate çekilir. 9 Ağustos sabahı 01:30 sularında emir komutayı devralmak için Çamlıtekke'deki komuta yerine gelen Albay Mustafa Kemal'le görüşemezler.⁸

9 Ağustos: Anafartalar'da kader günü

Bir İngiliz savaş yazarı, 25 Nisan 1915 sabahı için, "İngilizlerin en büyük talihsizliği, Yarbay Mustafa Kemal'in o sabah, o anda, o tepede bulunmasıdır" der. 9 Ağustos sabahı da kader İngilizlerin karşısına yine Mustafa Kemal'i çıkarmıştı.⁹

Hamilton durumu ancak 8 Ağustos öğleden sonra anlayabilmiş, Korg. Stopford'un basiretsizliği karşısında 9. Kolordu'nun emir ve komutasına fiilen el koymuştur. Hamilton, mümkün olsa hemen 10. ve 11. tümenlerle taarruz edip Tekke Tepe yükseltisi ve uzanımı hattını ele geçirmek istiyordu. 53. Tümen ihtiyatta kalacaktı. Feyzi Bey'in hazırladığı ve Liman von Sanders'in de onayladığı harekât planı ise, 12. Tümen'le Anafartalar ovasındaki 9. İngiliz Kolordusu'na, 7. Tümen'le de kuzeyden Conkbayırı'nı tehdit eden Anzak Kolordusu'na taarruzu öngörüyordu.

Her iki taraf da 9 Ağustos sabahı aşağı yukarı aynı saatte birbirlerinden haberleri olmadan ileri harekate başladılar. Daha akşamdan 18:30 gibi Tekke Tepe istikametinde ileri sürülen 10. İngiliz Tümeni'nin 32. Tugayı, 04:00 sularında tepeye tırmanmaya başladığında 12. Osmanlı Tümen'in 35. Alayı oradaydı. Süngü hücumuyla İngilizleri geri attılar. Çok sayıda esir ve silah ele geçti.

İngiliz birlikleri, beklemedikleri şiddetteki Türk taarruzu ile şaşkına dönmüşlerdir. Akşama kadar süren şiddetli muharebelerde, İngilizler bazı kritik tepeleri ele geçirdilerse de 12. ve 7. Osmanlı Tümenleri piyade alaylarının, topçu desteğindeki süngü taarruzlarıyla geri atıldılar. İngilizler sahile kadar çekilmişler, ancak Osmanlı ordusunun taarruzu da Müttefik donanmanın yoğun bombardımanı ve ihtiyattaki 53. Tümen'in de muharebeye girmesiyle sahile bir kaç kilometre mesafede durmuştur. O günkü Osmanlı kayıpları 2.065 erat ve subaydır.¹⁰

Ian Hamilton, Savaş Bakanı Kitchener'e çektiği telgrafta, "Dün sabah [9 Ağustos 1915] Ece [Suvla] Limanı'ndan Büyük Anafarta'ya kadar olan bölgeyi ele geçiremeyişimizin makul bir açıklamasını

---

⁸ Feyzi Bey İstanbul'da on gün sonra emekli edildi. Atatürk "Ordu Komutanlığı'nın tasarrufunda olan" bu görevden alma konusunda yorum yapmaktan kaçınmıştır: "Hakikat-ı hâl, Ordu Karargâhınca malum olan bir keyfiyettir. Benim bunu tahkik ve te'yide zamanım olmadı. Bilahare merak edip Liman Paşa'dan sordum. Bu bapta beyan-ı mütalaa edebilmek için, buna dair Ordu ve Feyzi Bey nezdindeki vesaike muttali olmak lâzımdır..." Albay Feyzi, bu konuda Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya ayrıntılı bir rapor yazmıştır. Emekli edilir, ama Eylül başlarında Enver Paşa tarafından Viyana Askeri Ataşeliğine tayin ve Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı ile taltif edilir. Kendisine—ve kritik kararına—hak verdiği açıktır.

⁹ Hamilton Suvla'da savaşan tümenler için, "Bu derece güzide efrada zamanı hazır muharebatında pek ender tesadüf olunur" diyor. Atatürk de onları mağlup eden 34'üncü ve 64'üncü Türk alayları için "Şayet böyleyse, o İngiliz tümenlerini mağlup eden iki alayın efradına dünyanın hiçbir ordusunda tesadüf etmek ihtimali yoktur" diye cevap veriyor. Atatürk'e göre Türk askeri bu muharebelerde "Takati beşerin fevkinde bir kudret göstermiştir".

¹⁰ Çanakkale muharebe meydanlarında mezarları bilinen birkaç şehit alay komutanından ikisi olan 7. Tümen 20. Alay Komutanı Yarbay Halit Bey ve 21. Alay Komutanı Yarbay Yusuf Ziya Bey'in mezarları Büyük Anafarta Köyü girişindeki şehitliktedir.

bulamıyorum” demiştir. Ama Korg. Stopford’a göre başarısızlığın sebebi “Türklerin saldırganca davranma eğilimleri [a.b.] olmasıydı”.

10 Ağustos ve sonrası

Mustafa Kemal, 19. Tümen Komutanı olarak zaten dört aydan beri, Arıburnu Cephesi’nin kanlı çarpışmalarında yorulmuş, zayıflamış, yorgun düşmüştü. 6 Ağustos gecesi şiddetlenen ve kesintisiz süren muharebelerde de, Conkbayırı’nda üç gün üç gece düşmanla çarpışmış, tümeniyle birlikte uyumamıştı.

Şimdi Anafartalar Grup Komutanı olarak, 9/10 Ağustos gecesi, başta 8. Tümen olmak üzere, kuvvetlerini düşman karşısına yığar. Saat 04.30’da başlayan taarruzla tüm cephede İngilizler neye uğradıklarını şaşırırlar. Dört saat süren bu şiddetli hücumla Anzaklar hâkim araziden geri atılmış, Conkbayırı tamamen temizlenmiştir. Yeni Zelandalılar bir daha buralara ulaşamadılar.

Aşağıda Suvla’da, 54. Tümen de 10 Ağustos’ta karaya çıktı ama emir-komuta ve sevk-idare düzeltilemedi. 53. Tümen ve 54. Tümen’in 33. Tugayı, 10 Ağustos sabahı, bir gün önce kaybedilen yerleri tekrar ele geçirmek için ileri harekâta teşebbüs ettiler ama başarılı Türk savunması karşısında akşama doğru kargaşa ve giderek tüm cepheye yayılan panik içinde sahile döndüler. İngiliz birliklerinin çoğunda, askerleri ileri sevk etmeye çabalarken hayatını kaybeden subaylar nedeniyle emir-komuta sorunu yaşanmaya başlamıştı. Suvla ve Conkbayırı’nda muharebeye sokulan 50,000 askerin zayıtı 18,000’i geçiyordu.

Sonrasında İngilizler Anafartalar’da kısmi başarılar sağladılarsa da ne tepeler hattına ne de Küçük Anafarta ve Büyük Anafarta köylerine ulaşamamışlardır.¹¹ Ancak, 16 Ağustos’ta Suvla Körfezi’nin kuzeyinden yeni bir saldırı denerler ama burada da yenilirler. Hamilton, Mısır’dan gelen 2. Tümen’i ve Seddülbahir’deki 29. Tümen’i de Suvla’ya çıkararak 21 Ağustos’ta 6 tümenle son bir girişimde bulundu ama taarruz yine başarısız kaldı. İngilizler 5.000’i ölü olmak üzere toplam 14.000 kayıp vererek bir kez daha yenilgiye uğradılar. Ancak, donanma topçusunun yoğun ateşleri altında Suvla kıyı başını Anzak bölgesiyle birleştirmeyi başardılar.

Gelibolu Seferi’nin sonu

İngilizlerin temel hatası, birkaç yıl önceki Balkan Savaşları sonucuna bakarak, en başta Türk ordusunun muharebe gücünü hafife almalarıdır. Sonraki takviyelerin ‘parça parça’ muharebeye sokulmaları da hayati hatadır. Nihayet, Suvla’ya çıkan ‘acemi’ birlikler, gerçek muharebeyle kendileri için en elverişsiz bir durumda karşılaşmışlardır. Muharebeye—yaşamadıkça—hiçbir zaman hazır olamazsınız, ama askeri eğitim ve tatbikatlar mümkün olan en ileri derecede hazırlık içindir. İngiliz 9.

¹¹ İngiltere’de, Norfolk bölgesindeki halk arasında, Suvla’ya çıkan ve Anafartalar’da savaşan bir taburun ‘bulut içinde kaybolduğu’ efsanesi dolaşır. Bunlar, 12 Ağustos 1915 günü Küçük Anafarta üzerinden Tekke Tepe’ye ulaşmaya çalışan 54. (Doğu Anglia) Tümeni, 163. (Norfolk ve Suffolk) Tugayı’nın 5. Norfolk Alayı’nın 1. Taburu’dur. ‘Bulut’ denilen aslında şiddetli Türk karşı taarruzdur. Tabur ağır zayıt vermiş, geri çekilirken 35 esir bırakmıştır. Yzb. Frank Beck (54) komutasındaki E Bölüğü’nün hikayesi, personeli Kral V. George’un bölgedeki Sandhingram yazlık sarayı çalışanları olduğundan ‘Hepsi Kralın Askerleri/All the King’s Men, 1999’ ismiyle filme çekilmiştir. <https://www.imdb.com/title/tt0220969/>

Kolordusu bu eğitimi alamadan Gelibolu'ya gelmişti. Lojistik planlama eksikti; yiyecek vardı ama Ağustos sıcağında yiyecekten daha önemli olan içme suyu büyük sorundu.

Korg. Stopford'un, muharebelerin sonucuna etkisi düşünülürse, onu bu kritik göreve atayan Savunma Bakanı Kitchener'in de sonuçtan sorumlu olduğu anlaşılır. Ian Hamilton da, bu durumu bilerek kabul etmiş ve iradesini 'üç gün boyunca' emrindeki generallere kabul ettirememiştir.

Stopford 15 Ağustos'ta görevden alındı, ama artık çok geçti. 11. Tümen komutanı da 'muharebe yorgunluğundan' görevden alındı. 10. ve 53. Tümen komutanları kendileri istifa ettiler. Ian Hamilton ise 15 Ekim'de görevden alındı ve emekli edildi. Suvla cephesi de mevzi savaşına dönüştü. Savaş Bakanı Kitchener Kasım ayında Gelibolu'ya gelerek durumu yerinde görmüş ve tahliye kararı vermiştir. Bu karara şiddetle karşı çıkan Winston Churchill de hükümetteki görevinden istifa etmiştir.¹² Suvla, Aralık ayında tahliye edildi. İngiliz ve Fransızlar, 8/9 Ocak 2016'da Seddülbahir'i de tahliye ederek Gelibolu macerasını sonlandırdılar. Mustafa Kemal 27 Kasım'da rahatsızlanarak tedavi için İstanbul'a gitmişti. Çekilmeyi orada öğrenmiştir.

Türk ordusu Gelibolu yarımadasında ciddi bir yığınaklanma yapmış, Müttefiklerin çekilmesi sonrası muharebe gücü yüksek tümenler serbest kalmıştı. Bunlardan oluşturulan tam teşekküllü iki kolordu Almanların yanında Ruslara karşı savaşmak üzere Romanya ve Galiçya'ya gönderildiler. Bu güçlü kolordular, Irak ve Filistin'de kullanılsalardı Orta Doğu'daki savaşın sonucu çok farklı olabilirdi.

Anafartalar Kahramanı Albay Mustafa Kemal Bey

Mustafa Kemal Atatürk'ün dünya tarihinin önde gelen siyasi liderlerinden olduğu bütün dünyada genel kabul görür. Bazı kapsamlı akademik çalışmalar onu 'en büyük' siyasi lider olarak tanımlar. Askeri yeteneği ve başarıları da tüm ülkelerin askerleri için ilham verici bir örnektir. Sadece Türkiye'de bazı çevrelerde, siyasi maksatlı olarak, siyasi ve askeri dehası, bu arada da Gelibolu muharebelerindeki rolü sorgulanır. 'Anafartalar Kahramanı' ünvanının aslında Albay Feyzi Bey'in olduğu, Albay Mustafa Kemal'in sadece onun yaptığı taarruz planının uygulamasına nezaret ettiği dillendirilmektedir. Bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır.

Mustafa Kemal'in, askerlik sanatını iyi bilen Feyzi Bey'in planını değiştirmedeği doğrudur. Emir komutayı 01:30 sularında devraldığında, 3 saat sonra başlayacak taarruz için 12. Tümen birlikleri zaten ileri yanaşmaya başlamışlardı. Ancak, onun 'komutan' olarak varlığının birliklere moral ve güven verdiğine şüphe yoktur ki böyle kritik durumlarda bu çok, çok önemlidir.

Ama, asıl göz önünde bulundurulması gereken şudur ki, Feyzi Bey'in Anafartalar Grup Komutanlığı yaklaşık 24 saatliktir ve birliklerin muharebeye girmeden önceki intikalleri sırasındadır. Mustafa Kemal'in emir ve komutayı üstlendiği 9 Ağustos 1915 sabahı Anafartalar muharebelerinin sonu değil, başlangıcıdır. Anafartalar Grubu, ağustos ayı boyunca devam eden şiddetli muharebeleri Mustafa Kemal'in sevk idaresinde savaşmıştır. Mustafa Kemal Bey, 27 Kasım'a kadar Anafartalar Grup

---

¹² Winston Churchill hükümetten istifa ettikten sonra, hâlâ milletvekiliyken orduya katılmış ve Batı cephesinde 'yarbay' rütbesiyle tabur komutanı olarak savaşmıştır.

Komutanı'dır. Grup, Müttefiklerin Suvla'yı tahliyeleri sonrası 27 Aralık'ta lağvedilmiştir. Mustafa Kemal 16 Ocak 1916'da Gelibolu'dan sonra Edirne'ye konuşlandırılan 16. Kor.'ya komutan olarak atanmış, 1 Nisan 1916'da Anafartalar muharebelerindeki başarıları nedeniyle—Enver Paşa'nın muhalefetine rağmen, Liman von Sanders'in ısrarıyla—Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine yükseltilmiştir.

Gelibolu yarımadasındaki 'irade' savaşında Mustafa Kemal Bey'in yadsınamaz bir rolü vardır.

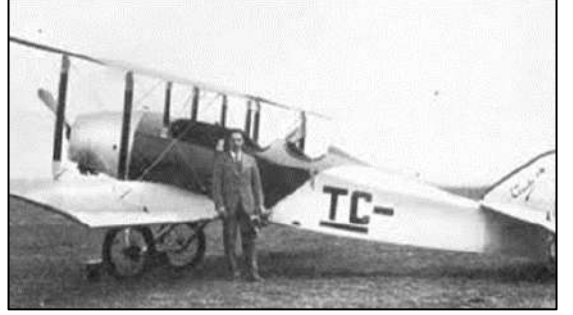
10. İngiliz Tümeni, donanma topçusunun destek ateşi altında Suvla'ya çıkıyor. 7 Ağustos 1915

Çanakkale Muharebelerindeki Hava Harekâtının Askeri Stratejiye Etkileri

Alptekin Tartıcı*

Giriş:

Birinci Dünya Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği 1914-1918 yılları arasında, yaklaşık 195 bin askerin kayıp ve 56 bin askerin şehit düştüğü¹ Çanakkale Cephesi; Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirecek önemli sonuçlar doğurmasının yanı sıra, askeri harekâta yeni boyut kazandıran askeri havacılık açısından da birçok ilkin yaşanması vesile olmuştur. 1911 yılında temelleri atılan ve o dönemde kişisel çabalarla geliştirilmeye çalışılan Türk Hava Kuvvetleri, Yeşilköy'de Kara Tayyare Mektebi ve Deniz Tayyare Mekteplerinin kurulmasının ardından havacı personel yetiştirilmeye de başlanmış ve Balkan Savaşları ardından en önemli kazanımlarını Çanakkale Cephesi'nde elde etmiştir. Bu savaşta her ne kadar tarafların havada karşılaşması sınırlı olsa da, gerçekleşen hava harekâtlarında önemli avantajlar sağlanmıştır.

Savaş Öncesi Durum

1903 yılında ilk motorlu uçağın uçuşundan 8 yıl gibi kısa bir süre sonra, uçak bir hava silahı olarak, tarihte ilk kez İtalyanlar tarafından 1911 yılında, Libya'daki Türk birliklerine karşı kullanılmıştır. Genç bir binbaşı olan Mustafa Kemal de Derne'deki Türk birliklerine komuta ederken bu yeni silahın birliklerine nasıl kayıplar verdirdiğini ve daha da önemlisi uçakların attıkları propaganda bildirileri,

çıkdıkları ses ve gürültü ile askerlerin morallerinin ne kadar bozulduğunu bizzat görmüş ve etkilenmiştir. Aynı yıl, zamanın Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın direktifiyle, Genelkurmay Başkanlığı'nda askeri havacılıkla ilgili bir şube oluşturulmuş ve bu şube, daha sonra "Fen Birlikleri ve Müstahkem Mevkiler Müfettişliği'ne bağlanmak suretiyle, Türk askeri havacılığının temeli olan teşkilat kurulmuştur.

* (E) Kur. Alb., Dr., Milli Savunma Üniversitesi

¹ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları Strateji Etütler Daire Başkanlığı (ATASE) tarafından yürütülen araştırmada cephede şehit düşen 55 bin 801 kişinin ismi tek tek belirlenmiş, Genelkurmay Başkanlığı tarafından "kayıp" ifadesinin; hastalık, esirlik, kaybolan, kaçan, sakat kalan, yaralanan, sonradan savaşamayacak duruma düşenleri kapsadığı belirtilmiştir.

Çanakkale muharebelerinde icra edilen hava harekâtı; havacılık yönünden, yeni silahın gerçek değerini anlayarak, bugünkü modern hava kuvvetlerinin temelini atan, sadece o günkü müşterek

harekâta katkısı değil, aynı zamanda bugünkü havacılığımıza katkısı olan, hava stratejisi ve taktiklerinin oluşturulmaya başlandığı bir hareket noktası olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı seferberliğini ilan ettiği zaman, Hava Kuvvetlerinin elinde sadece 4 adet uçak bulunmaktaydı. Balkan savaşı müddetince uçakların çoğu kullanılmaz duruma gelmiş, mevcut az sayıdaki pilotların eğitimi ise parasızlık ve yokluklar

nedeniyle aksamıştı.

Çanakkale Boğazı'nın Müttefik güçlerince deniz yoluyla geçilmesinin kesin olarak kararlaştırılmasından sonra, taraflar gerçekleştirilen taarruz öncesinde ve sonrasında hava gücünden özellikle keşif amacıyla faydalanmışlardır. Bu dönemde İngiliz ve Fransız Hava Güçleri'yle karşılaştırıldığında daha yetersiz olan Türk Hava Kuvvetleri, buna karşın düşman güçlerinden çok daha başarılı şekilde keşif çalışmaları yürütmüştür.

Balkan Savaşı'ndan yeni çıkmış Yeşilköy Uçuş Okulu'nda askeri göreve uygun uçaklar bulunmamasına rağmen, Çanakkale'nin zorlanacağına anlaşılması üzerine ilk aşamada Osmanlı Ordusu bombardıman başlamadan önce Boğazın gözetlenmesi amacıyla Çanakkale'ye uçak gönderilmiştir.

Seferberliğin başlangıcında Çanakkale Mevkii Müstahkem Komutanlığı emrine bir adet deniz Nieuport uçağı verilmiş ve Fazıl Bey'in idaresindeki bu uçak 17 Ağustos 1914'te Çanakkale'ye varmıştır. 5 Eylül 1914'de Fazıl Bey Nieuport uçağı ile bir saat on dakika uçarak Çanakkale'de ilk keşfini yapmıştır. Bu keşfe göre, boğazın 10 mil açığında, Merkep adası kuzeybatısında Basilic sınıfı iki torpido, bunlardan üç mil ötede İmroz yanında Veymouth Kruvazörü, bu kruvazörün 4 mil açığında Limni istikametinde Defence sınıfı bir kruvazör tespit edilmiştir.²

Eylül ve Ekim 1914'te yapılan ilk keşifler, İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale'ye karşı bir harekât hazırlığını göstermesi bakımından önemli olmuştur. Bu kesiflerde İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin boğazın ortalama 25 mil açığında dolaştığı, Bozcaada'nın batı ve güneyinde Müttefiklere ait dört muhrip, bir kruvazör, bir muharebe kruvazörü, iki muharebe gemisi, iki denizaltı, iki kömür gemisi ve bir yatın demirlediği; Bozcaada'nın doğusu ve Marmara Burnu dolaylarında da iki İngiliz muhribinin dolaştığı keşfedilmiştir.

² Yavuz Kansu, Sermet Şensöz ve Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 1971, s. 172, Keyüsk, s. 75.

5 Eylül 1914 tarihinde başlayarak 18 Mart 1915 tarihine kadar olan 6 aylık dönem içerisinde, Nara meydanına konuşlandırılan başlangıçta bir, daha sonra dört uçakla yapılan keşif uçuşları sayesinde, İngiliz ve Fransızların Bozcaada, Gökçeada ve Limni Adası civarında çok sayıda harp gemisi, şilep, nakliye gemileri ile denizaltıları gözlenmiş, böylece, düşmanın Çanakkale'ye karşı bir harekât için hazırlık yapmakta olduğu ortaya çıkmıştır. Bu keşifler boğaz savunması için gerekli hazırlıkların başlatılmasına imkân sağlamıştır.

Genel olarak baktığımızda Çanakkale Cephesi'nin açılması sonrasında tarafların havacılık faaliyetlerinin birinci amacı keşif olmuştur. Çanakkale Boğazı'nın deniz yoluyla geçilmesinin karadan yardım gelmedikçe başarılamayacağına anlaşılması ve çıkarmanın başlamasıyla her iki taraf da havadan bombardıman görevlerini gerçekleştirmişse de, uçak kapasitelerinin sınırlı olması ve ilkel nişan alma metotları nedeniyle çok az görev başarıyla tamamlanabilmiştir. Buna rağmen daha savaş başlamadan bölgede birçok hava keşfi faaliyeti gözlenmiştir.³

Çanakkale Muharebelerinde Hava Harekâtı

Çanakkale'de harekâtın öncelikli olarak denizden yapılacağı kararı sonrasında, Koramiral Carden'in istediği gemiler Şubat'ın ilk haftasında Limni'de toplanmaya başlamıştı.

Çanakkale'de Müttefiklerin büyük harekâta hazırlanmaları öncesinde de Türk tarafında keşif çalışmaları devam etmişti. Anılan kesif uçuşlarında temel amaç düşmanın kuvvetlerinin belirlenmesi olmuştur. Bu açıdan düşmanın elindeki gemi tipleri, sayıları ve hazırlıklarının takibi için bu uçuşların büyük faydaları olmuştur.

İngiliz gemilerine destek olarak Fransızların dört zırhlısı ile Rusların Askold adlı hafif bir kruvazörü de dâhil olmak üzere; 16 zırhlı savaş gemisi, 4 kruvazör, 14 muhrip, 1 uçak ana gemisi, 6 denizaltı, 21 mayın tarama gemisi, 30 dan fazla mayın tarama ve imha botu, 1 muhrip ana gemisi, 1 gambot ve çeşitli yardımcı gemilerden oluşan toplam 100'den fazla parçadan oluşan bir donanma gücü harekâta katılmak üzere hazırlanmıştı.⁴

Bu süreçte Müttefikler Çanakkale Boğazı çevresine sokulmamakla birlikte kesif uçuşlarına başlamışlardı. Bu amaçla 28 Ocak'ta İngilizler Besike Limanı üzerinde uçmuşlar, 4 Şubat'ta da hem Boğaz civarında hem de Seddülbahir ve Kumkale istihkâmları üzerinde uçuş gerçekleştirilmiş, bu uçuşlarda buradaki istihkâmlara bomba atılmışsa da bir etkide bulunulamamıştı.⁵

---

³ Richard Whistler, "Over the Wine Dark Sea: Aerial Aspects of the Dardanelles, Gallipoli Campaign, Part III, Turco-German Aviation", Over the Front, Volume: 9, No: 3, 1994, s.230.

⁴ Erol Mütercimler, Bu Vatan Böyle Kurtuldu, 4. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 104.

⁵ Ajun Kurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Ankara: 2002, s. 249.

İngiliz donanmasına ait Arc Royal, uçak gemisi olarak dünyada inşa edilmiş ilk gemi olması bakımından Çanakkale’de kullanılması önemlidir. 1914 yılı Eylül ayında denize indirilen gemi 9 Aralık 1914’te hizmete girmişti. Arc Royal 17 Şubat’ta Çanakkale’ye gelir gelmez 4 deniz uçağı suya indirilmiş, fakat sadece bir Wight uçağı havalanmayı başarabilmiş, akşamüstü yaptığı keşifte de tabya ve istihkâmları keşfetmiş, bu arada Kumkale ve Seddülbahir’e bomba bırakmıştır.⁶

13 Mart’tan 18 Mart’a kadar Arc Royal’den kalkan uçaklar yoğun bir hava faaliyetine girişmiş ve bu dönemde birinci amaç mayınların tespiti olmuş, 18 Mart’ta büyük taarruzdan önce de uçaklar alanın mayınlardan temizlendiği konusunda rapor vermişlerdir. 17/18 Mart 1915 gecesini Başkomutanlık karargâhı hava müşaviri Yzb. Serno Çanakkale’ye gelmiş ve Rasıtı Kurmay Yzb. Shneider ile Bozcaada yönünde keşif için havalanmış, bu keşifle ada önlerinde harp gemileri, hafif kruvazör, uçak ana gemisi, tamir ve nakliye gemilerinden kurulmuş büyük bir gemi topluluğu görülmüş, böylece düşmanın Çanakkale Boğazı’na saldıracağı kesinleşmiştir. Bu keşifle elde edilen bilgiler derhal boğazın savunulmasından sorumlu Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’na bildirilmiş ve Çanakkale’yi savunan ve böyle bir taarruzu bekleyen bütün birlikler gerekli tertibi almak üzere hazırlanmaya başlamıştır.

Serno anılarında bu keşfi şöyle anlatmaktadır:

“1600 metreden uçuyorduk. Bozcaada önünde 40 kadar savaş gemisi saydık. 15’i İngiliz ve 4’ü Fransız olmak üzere 19 ağır zırhlı ve kruvazör, 3 hafif kruvazör, çok sayıda nakliye gemisi, şilep ve uçak ana gemileri gördük; denizaltılar ise ancak seçilebilmekteydi. Savaş düzeninde 6 zırhlı, Boğaz’a doğru yol alıyordu. Amiral forsu Inflexible adlı İngiliz kruvazörüne toka edilmişti. Arkasında Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agamennon ve Majestic zırhlıları onu takip ediyordu. Harp flandraları ve işaret flamaları ile süslü Fransız gemileri de yavaş yavaş demir almaktaydı. Fransız zırhlısı Bouvet uçağımıza ateş açtı. Zaten kaybedecek zamanımız yoktu, rapor vermek üzere geri döndük.”⁷

18 Mart 1915 sabahı yapılan son hava keşfi neticesinde düşman birliklerinin harp nizamında Çanakkale boğazına taarruz için ilerledikleri tespit edilerek, Çanakkale’yi savunan birliklerimiz uyarılmış ve gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır.

Bir süre sonra, boğaza giren ve kıyı bataryalarını şiddetle bombardıman eden düşman donanması, ilerleyen saatlerde ağır kayıplar verince geri çekilmiş ve karadan bir çıkartma yapmayı planlamaya başlamıştır.

19 Mart-25 Nisan 1915 döneminde, her türlü olumsuz şartlara rağmen yapılan hava keşifleri neticesinde düşman kuvvetlerinin, Çanakkale’ye yakın adaları elinde tutmaya devam ettiği, bu bölgelerde çok sayıda gemi topladığı, yığınaklanma yaptığı ve kara birliklerini artırdığı görülmüştür. Böylece düşmanın karadan çıkartma hazırlıkları içinde olduğu anlaşılmış ve birliklerimiz uyarılmıştır.

⁶ A.g.e., s. 249-250.

⁷ İbrahim Artuç, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 68.

Çanakkale’de başarı ile icra edilen ilk keşif ve gözetleme görevleri günümüzde "Havadan Erken İhbar ve Kontrol" görevlerinin ilk uygulamaları olarak göze çarpmaktadır.

18 Nisan 1915’de, Çanakkale Boğazı bölgesinde gittikçe kuvvetlenen ve hava üstünlüğünü kurmasından endişe edilen düşman hava gücünü tesirsiz hale getirmek maksadıyla, Bozcaada’da 18 düşman uçağının konuşlandığı meydana hava taarruzu planlanmıştır. Ancak; bu meydanadaki uçaklar, keşif görevi için daha önceden kalktığından, havada karşılaşmış, kısa bir hava muharebesinden sonra zayıtsız meydana dönmüştür. Bu görev amacına ulaşmasa da, asli taktik hava görevlerinden olan "Mukabil Hava Harekâtı" ve hava üstünlüğü düşüncesinin, ilk ve tipik bir uygulaması olması yönüyle önem taşımaktadır.

Hava silahını imal eden ülkelerin askeri liderlerince Nara’daki Türk meydanına karşı, o güne kadar böyle bir taarruzun düşünülmemiş olması, onların; yeni silahın gereksinimi olan strateji geliştirme ile kullanma konseptini sezemediklerini ve "Hava Üstünlüğü Sağlama" düşüncesini oluşturamadıklarını göstermesi açısından da anlamlıdır.

Türk uçaklarının bu meydan taarruzu planlamasına karşılık İngilizler aynı gün, üçer uçaklık iki kol ile meydanımıza taarruz etmişler, ancak uçaklarımız daha önceden meydan içinde dağıtılarak gizlenmiş olduğundan, atılan bombalar hasar meydana getirmemiştir. Bu ise, pasif hava savunma tedbirleri kapsamında "ufki dağılma ve gizleme yapılarak beka tedbirlerinin alınışının" ilk örneklerinden birisidir.

14-19 Mayıs 1915 günlerinde, "Yakın Hava Desteği" müşterek harekât görevi kapsamında; güney cephesindeki karşı taarruzu desteklemek amacıyla, düşman çıkarma gemileri ve ordugâhı bombalanmış, Mayıs ayı başından itibaren sabit balon ile boğaz gözetlemesi ve topçu atış tanzimi ile birliklerimize ağır zayıtlar verdiren Manika Balon Gemisine taarruzlar yapılmış, Seddülbahir’deki düşman birlikleri bombalanmıştır. Ancak, bu görevler esnasında uçaklara kendi birliklerimiz tarafından da ateş açılmış, uçaklar yaralı olarak meydanlarına inmiş ve koordinasyonun önemi ortaya çıkmıştır.

25 Haziran’da Arıburnu bölgesindeki düşman karargâhı üzerine propaganda amacıyla 300 adet İngilizce yazılı bildiri atılmıştır. Bu görev, hava gücünün psikolojik harekâta kullanılmasına yönelik olarak, düşman birliklerini moral yönüyle etkileme amaçlı, günümüz harekâtlarından NATO Kosova Harekâtında da kullanılan bir harekât görevi olarak oldukça etkili olmuştur.

Ağustos-Aralık 1915 döneminde; uçak ve personel yönüyle takviye edilen ve bölük haline getirilerek 5’inci Ordu emrine verilen 1’inci Türk Tayyare Bölüğü’nün 20 uçağına karşı, İngiliz ve Fransızların 55 uçağı vardı. Bu dönemde; gündüz ve gece koşullarında Marmara deniz nakliyatının

korunması, Uzunköprü bölge hava savunması yanında, düşman meydanları, komutan gemisi, telsiz kulesi, uçak bakım tesisleri, ordugâhlar, çıkarma botları, topçu mevzileri, depolar, cephanelikler, sabit balon tesisleri, nakliye gemilerine taarruzlar ile düşman denizaltılarını keşif ve bombalama görevleri de icra edilmiştir.

Çanakkale muharebelerinin muzaffer komutanı Mustafa Kemal ATATÜRK, harbin her safhasında güçlü bir hava kuvvetine ihtiyaç duyulacağını değerlendirmiş ve 1923 yılında Cumhuriyetin ilanıyla, birlikte tüm yokluklara rağmen, Türk Hava Kuvvetlerinin çağdaş teknik ilerlemelere ayak uyduracak şekilde güçlü bir kuruluş olması için gerekli direktifleri vermiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında; askeri lider ve stratejistlerin, hava gücünü uçak performanslarının ateş gücü, menzil ve sürat yönüyle düşük olmasına bağlı olarak, ancak diğer silahların bir devamı olabileceği görüşüne sahip olmalarına yol açmıştır.

Bu dönemde uçak; gözetleme, keşif, fotoğraf çekme ve topçu atış tanziminde faydalı bir vasıta olarak ele alınmış, hava gücü; kara ve deniz kuvvetleri arasında bölüştürülerek komuta birliğinden yoksun olarak kullanılmıştır. Böylece stratejinin iki ana ilkesi olan kuvvet oluşturma ve kullanma konularındaki ilk tarihi yanılgılar yaşanmıştır.

Ulu önder Atatürk, Libya, Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarından elde edinilen tecrübeler ve engin yeteneği ile, İkinci Dünya Savaşı gibi bir laboratuvar ortamından da yoksun olarak; stratejinin sadece kara ve deniz üzerine değil, her üç kuvvet üzerine geliştirilmesi gerektiğinin altını çizmiş ve; "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kara ordumuzun yanında donanmamızı kurarken, hava filolarımızı da, en son hava (kuvveti) şartlarıyla düzenlemekten geri kalmadı." demiştir.

Ayrıca, büyük önder; "Hayat için havayı, yalnız nefeslemenin yeterli olmadığı anlaşıldı. Gerek ve gerçek olan Hava Egemenliği olduğu yalın ortaya çıktı." diyerek yine zamanının çok ilerisinde, diğer askeri lider ve stratejistlere ilham kaynağı olacak öngörülerde bulunmuştur. Buna rağmen askeri lider ve stratejistler ancak yıllar sonra, İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru hava egemenliği kavramının değerini anlayabilmişlerdir.

Oysa Türk havacıları daha Çanakkale muharebelerinde, nicelik ve nitelik olarak üstün düşman karşısında sınırlı hava gayretinin planlama ve kullanılmasında daha başarılı olmuş, hava üstünlüğü mücadelesi vermiş, yeni silahın gereksinimi olan strateji ve taktiklerin oluşturulmasına öncülük etmişlerdir.

Matbaanın yüzlerce yıl geç geldiği bir ülkede, uçağın bir silah olarak değerinin o silahı icat eden devletlerin askeri liderlerince bile tartışıldığı, pek çok karşıt görüşün çıktığı bir ortamda, Türk askeri önderlerinin sergiledikleri bu stratejik öngörü, kullanma konsepti ve taktiklerin geliştirilmesi, günümüz modern havacılığının kanla yazılan temel doktrinleri olmuştur.

Yüz Altıncı Yılında Çanakkale Zaferi

“Neden Kaybettiler?”

Ali Erdinç*

Giriş

Türk tarihinin altın sayfalarından birini teşkil eden Çanakkale Zaferi'nin yüz altıncı yıldönümünü (18 Mart 2016) büyük bir gurur ve coşku ile kutluyoruz. Tarihe mal olan bu büyük zafere adlarını yazdıran başta ulu önderimiz Mustafa Kemal ATATÜRK ve silah arkadaşları olmak üzere isimsiz bütün kahramanlarımızı saygı ve rahmetle anıyoruz. Ruhları şad olsun.

18 Mart 1915'te başlayan ve 9 ay 22 gün süren ve dünyanın en kanlı savaşlarından biri olan Çanakkale muharebeleri 9 Ocak 1916 tarihinde Müttefik kuvvetlerin savaş alanından geri çekilmesi ile sona ermiştir. Dünya Harp tarihinde müstesna bir yeri olan bu savaş çok önemli ve ibretlik derslerle doludur. Bu makalemde Çanakkale

* (E) Tümgeneral.

ile ilgili gerçeklere farklı bir görüş açısı getirmek ve mevcut bilgilere derinlik kazandırmak amacıyla, savaşı İtilaf Devletleri'nin cephesinden analiz edecek ve neden kaybettikleri hususunda tespitler yapmaya çalışacağım.

Bilindiği üzere; Askeri Harekât türlerinin en karmaşık ve zor olanlarından birisi olan Amfibi Harekât Kara, Deniz ve Hava kuvvet unsurlarının birlikte icra ettikleri Müşterek bir Harekattır. Bu harekât öncelikle çok iyi ve detaylı bir harekât planlaması ile kuvvetler arası yakın iş birliği ve koordinasyonu gerekli kılar. Ayrıca yeterli ve etkili bir ateş desteği, baskın ve aldatma, karşılıklı destek, yeterli bir lojistik destek ile eğitilmiş ve etkin bir muharebe gücü son derece önemlidir. Tarihe mal olmuş Amfibi Harekâtlar arasında Birinci Dünya Savaşında Çanakkale (Gallipoli) ve Albion Amfibi Harekatları, İkinci Dünya Savaşında Normandiya ve Sicilya (Anzio) Çıkarma Harekatları, Kore savaşında Inchon (*Incheon Sangnyuk Jakjeon*) Amfibi Harekâtı ve son olarak da yakın tarihimizde icra edilen Kıbrıs Barış Harekâtı örnek olarak gösterilebilir. Bu hareketlerin hepsinin ortak özellikleri sonuçları itibarıyla icra edildikleri dönemin siyasi ve askeri olaylarına direkt olarak etki etmeleri ve hatta genel savaşın gidişatını ve kaderini büyük ölçüde değiştirmeleridir. Ayrıca önemli olan diğer bir hususta Çanakkale (Gelibolu) Harekâtı hariç bu hareketlerin tamamının başarı ile sonuçlanmış ve hedeflerine ulaşmış olmalarıdır. Bu nedenle Çanakkale Harekâtını analiz etmenin ve neden başarısız olduğunu ortaya koymanın özel bir önem taşıdığını değerlendiriyorum. Şimdi bu hareketin sırasıyla planlama ve hazırlık ve kısmen de icrası yönleri ile kaybedilme nedenlerini ortaya koymaya çalışacağım.

Bilindiği üzere Müttefik Harekatının planlanan genel hedefi;

-Müttefik Donanması ile Çanakkale boğazını ve Marmara'yı süratle geçerek İstanbul'a el atmak ve Osmanlı yönetimini ortadan kaldırarak savaşı dışı bırakmak;

-Boğazlar üzerinden Rusya 'ya yardım etmek,

- Batı (Avrupa) cephesindeki muharebelerde baş gösteren durgunluğa hareket ve ivme kazandırmak,
- Balkanlarda savaşa henüz iştirak etmemiş karasız olan ülkelerin İtilaf Devletleri saflarına katılma yönünde karar almalarını sağlamaktı.

Ayrıca İngiltere için bu hedefler dışında şu hususların da hayati önemi vardı. Almanya safında savaşa giren Osmanlı Devleti bu ittifakın en zayıf halkası olmasına rağmen İngiltere'nin hayati çıkarları olan Süveyş Kanalı, Hindistan ve Ortadoğu bölgelerini direkt olarak tehdit etmekteydi. İngiltere için bu tehdit Almanya aracılığı ile daha da büyüyebilirdi. Bu nedenle süratle bertaraf edilmeli ve Osmanlı Devleti savaş dışı bırakılmalıydı. Sonuçta genel plan hedefleri doğrultusunda Ocak 1915 sonlarında hükümet onayı alınarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararı alındı ve bu maksatla İngiliz Donanması görevlendirilerek hazırlıklar başlatıldı.

Savaşın başından beri İngilizlerin Boğazlar üzerindeki ilgi ve niyetlerinden kuşku duyan Osmanlı devleti özellikle 3 Kasım 1914'te İngiliz donanmasının boğaz girişinde icra ettiği keşif harekâtı ve bombardıman sonrası savaşın yakın olduğunu değerlendirerek iyi ve başarılı bir planlama ile süratle boğaz bölgesini ve Gelibolu yarımadasını Trakya, Basra, Tikrit ve Halep bölgelerinden getirdikleri birliklerle ve ağır silahlar takviye etmeye başlamış ve tahkimatını güçlendirmiştir. Burada görüldüğü gibi savaşın başlamasından yaklaşık 4,5 ay önce erken ikaz verilerek Osmanlı ordusunun hazırlık yapmasına imkân tanınmış ve böylece İngiliz ordusunun stratejik baskın sağlama imkânı tamamen ortadan kaldırılmıştır.

İngiltere bu harekâtı sadece Deniz kuvvetleri unsurları ile planlamış ve donanmanın İstanbul'un ele geçirilmesi için yeterli olacağını değerlendirmişti. Bu maksatla bir Amfibi Harekât için başlangıçta planlama yapılmamıştı. Ancak 12 Mart 1915 tarihinde yani savaşın başlamasından sadece altı gün önce İngiltere savaş bakanı Lord Kitchener General

Hamilton'u harekâta katılması sonradan planlanan Kara Birliklerinin komutanlığına atamıştı. General Hamilton hatıralarında bu görevi aldıktan sonraki duygularını şöyle anlatmaktadır."Görevi aldığım anda harekâtın başlamasına sadece 6 gün vardı. Benimse Çanakkale, Türkler ve komuta edeceğim Birliklerim hakkındaki bilgim sıfırdı."Hamilton'un bu ani ve beklenmeyen görevlendirmeye bağlı olarak yönelttiği endişe ve soruları karşısında

Lord Kitchener kara birliklerine çok fazla ihtiyaç olmayacağını belirterek onu şu garip açıklamaları ile ikna etmeye çalışmıştı."Türklerin işi zor, onlar her yere angaje olmuş durumdadır. Sizin kara hareketinize hiç gerek olmayacağını düşünüyorum. Ancak böyle bir mecburiyet doğarsa çıkarma için yer ve zaman tespitinizde güçlü donanmamız desteğinizde olacaktır". Böylelikle savaşın sadece donanma ile kazanılacağına inanılarak Amfibi Harekât ile ilgili sağlıklı bir hazırlık ve planlama yapılmadan birliklerin bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu duruma göre planlama safhasında;

- Amfibi hareketla ilgili detaylı bir planlama ve hazırlık yapılmamıştır.
- Osmanlı ordusunun son Balkan yenilgisi de gözönünde bulundurularak İngiliz donanması karşısında süratle çözüleceği ve savaş dışı kalacağına inanılmıştır.
- Kara birlikleri komutanının planlama karargahı toplama personelle savaştan sadece 5 gün önce teşkil edilmiş ve dolayısı ile bu personel savaş bölgesine hazırlıksız olarak intikal etmiştir.

Planlama ve hazırlıklara esas olmak üzere General Hamilton ve karargahına Osmanlı ordusunun kuvveti, tertibatı ve Harekât arazisi hakkında yok denecek kadar az ve hatta yanlış bilgiler verilmiştir. 15 Mart günü verilen bu bilgiler dikkat çekicidir ve şöyledir: “Türk kuvvetlerinin Gelibolu’daki miktarı 40.000, silahları ve tertibatı bilinmiyor! Komutanı Cevat Paşa”⁸⁵. Arazi hakkındaki bilgi için ise elde yeterli ve son durumu gösteren haritalar yoktu. Karargâhın Harita ihtiyacı daha önce Türklerden ele geçirilen eski haritaların Mısır’a gönderilerek yeniden basılması suretiyle kısıtlı ölçüde karşılanabilmişti.⁸⁶ Görüldüğü gibi Amfibi harekât planlaması için elzem olan başlangıç bilgileri son derece yetersiz ve hatta yok seviyededir.

Bu arada İngiliz kara ordusunun durumunun daha iyi anlaşılabilmesi için genel durumunun daha yakından analiz edilmesinin yararlı olacağını değerlendiriyorum. İngiliz tarihçi NİGEL STEEL ordunun durumu şöyle özetliyor.” İngiliz kara ordusu son dönem Napolyon savaşlarından olan 1801 tarihli ABUKİR (MISIR) çıkarma hareketından bu yana herhangi bir çıkarma hareketına katılmamıştı. Ayrıca kara savaşları olarak Balaklava/ Kırım Savaşı/ (1854) ve Güney Afrika BOER savaşları (1880-1902) hariç Avrupa’ da herhangi bir kara savaşına da iştirak etmemişti. Dolayısıyla Birinci Dünya savaşının hemen başlangıcında BEF (Britanya sefer kuvveti) ile Batı cephesinde Mart 1915’te Fransa da NEUVE CHAPELLE Belçika da Ekim 1914 FİRST YPRES muharebelerinde zorlanan İngiliz ordusu dönemin harp gereklerine göre tecrübe kazanmaya çalışıyordu. Ayrıca Batı cephesindeki BEF gibi Çanakkale de görev alan İngiliz, İrlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerinden oluşan MEF’in de (Akdeniz Sefer Kuvveti) muharebe tecrübesi de yetersizdi. Özellikle Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri daha önce BOER savaşlarına İngiliz ordusunun içinde katılmış iken bu savaşa ilk defa bağımsız ulusal bir ordu olarak katılıyorlardı.

⁸⁵ General Hamiltonun anıları

⁸⁶ Gregory A. Thiele, “Why did Gallipoli fail?” Baltic Security and Defence Review Volume 13, Issue 2, 2011.

Dolayısı ile o günkü şartlarla muharebe tecrübesi az olan İngiliz kara ordusunun Çanakkale'yi kesinlikle ciddiye alması gerekirdi.” Ayrıca tarihçi NİGEL 24 Nisan ‘da başlayan Amfibi harekâtın başarısız olmasındaki diğer nedenleri de şöyle sıralıyor. “Donanma hareketinin başarısızlığından sonra uygulanabilecek Amfibi hareket için elde sadece birkaç hareket tarzı kalmış ve Amfibi hareketin başarısı için çok önemli olan baskın faktörü de tamamen ortadan kalkmıştı. Deniz ve kara Planlayıcılarının bu hareket konusunda yeterli bilgi ve tecrübeleri yoktu. Bu arada siyasilere donanmanın başarısızlığından sonra uygulanan Amfibi hareketi normal planlamanın devamı olarak gördüler ve bu gelişmeleri sorgulamadılar. İngiltere'nin yaşanan bu gelişmeler karşısında yeni bir düzenleme yapabilecek gücü de kalmamıştı Zira Batı cephesinde AUBERS RIDGE bölgesindeki muharebelerde İngiliz birlikleri cephe sıkıntısı (İngiliz tarihinde cephe skandalı olayı olarak geçer) çekiyorlar ve buraya düzenli ikmal yapılamıyordu.

Bütün bu gelişmelerle beraber İstanbul'u ele geçirmek üzere icra edilen Gelibolu harekâtının başlangıçtan itibaren titiz, dikkatli, zamanında ve doğru olarak planlanmaması ve Amfibi hareketle ilgili yığınaklanmanın geç ve hatalı olarak yapılması bu hareketin yanlış da olsa planlandığı şekilde devamından başka bir ihtimale imkan vermiyordu.

24 Nisanda başlayan Amfibi hareketle ilgili olarak genel karargahta yapılan faaliyetler şöyle cereyan etmişti.18 Mart deniz hareketinden sonra kararsız bir dönem yaşanmış ve hatta 19 Mart- 14 Mayıs tarihleri arasında savaş konseyi dahi toplanamamıştı. Dolayısı ile Londra yaşanan olayların detayından habersizdi. Çıkarmadan önce tam bir kargaşa ve organizasyon eksikliği hâkimdi. Aslında yapılacak çok iş vardı ve fakat yeterli zaman yoktu. General Hamilton bu durumu anılarında “kaos ve kargaşa denizinde boğulan denizciler gibiyiz” diye anlatıyordu. Amfibi hareket için yükleme alelacele yapıldı. Teçhizat, personel ve yük hayvanları nerede yer bulduysa oraya yüklendi. Harekate iştirak eden Kraliyet Deniz Tümenine ait araçlar, yük hayvanları ve birlik personeli ayrı ayrı gemilere yüklendiler ve karaya çıktıklarında bu birlik personeli araç ve hayvanları aramak zorunda kaldı. Bu arada İngiliz çıkarma planlarının bir bölümü ifşa olmuş ve hatta General Hamilton'un anılarında ifade edildiği gibi Mısırda çıkan gazetelerde bile yayınlanmıştı. Sonuç olarak başlangıçtan itibaren koordineli bir hazırlık ve planlama yapılmadığı için bu harekate geri dönüşü mümkün olmayan bir çok yanlış ve eksikle başlanmış olunuyordu. Avustralyalı Tuğgeneral John Monash, hareketin yığınak bölgesi olan Limni adasındaki bu durumu şöyle özetliyordu:

”Burası Limni adası. Herkes ve herşey için tek bir parola söz var (Kargaşa ve yetersizlik!). Bürokrasi çıldırtacak seviyede. Hiçbir şeyi saklamadan cesaretle yazıyorum. Aslında bu sadece gerçek durumumuzu ortaya koyuyor. Sonunda Türklere çıkarma niyetimiz yeri ve tarihi hakkındaki bütün emareleri verdik. Dolayısı ile kuvvetlerimiz karaya çıktıklarında sadece buldukları araziye güçlükle savunmak ve emniyet altına almak zorunda kalacaklar.”⁸⁷

---

⁸⁷ F. M. Cutlack, ed., War Letters of General Monash (Sydney: Angus & Robertson,1934), 71.

Görüldüğü gibi Çanakkale savaşı İngilizler için daha planlama safhasından itibaren kaybedilmişti. Döneminin en güçlü ve modern harp ve teçhizatına ve donanmasına sahip olmasına rağmen, rakibini küçümseyen ve bu nedenle sağlıklı bir hazırlık ve planlama yapmayan İngiliz ordusu; bunun bedelini çok ağır ödemek zorunda kalmıştır ve ne enteresandır ki Çanakkale den yaklaşık 3 ay sonra Kut Ül Ammare '(29 Nisan 1916) de aynı hataları tekrar eden İngiliz ordusu Türkler karşısında ikinci bir mağlubiyet acısını daha tatmak zorunda kalmıştır. Bütün bu olaylar kararlı, inançlı ve bu kararlılığını iyi bir planlama ile ortaya koyan orduların her türlü teknolojiye sahip ordular karşısında başarılı olacaklarını açıkça göstermektedir.

Çanakkale hareketinden tam 1,5 sene sonra 12 Ekim 1917 de Alman ordusu Baltık denizinde Rus ordusuna karşı benzer bir Amfibi hareket icra etmiştir. Kod adı ALBİON olan bu harekate Alman ordusu yeterli tecrübe ve birikimi olmamasına rağmen büyük bir titizlik ve dikkatle hazırlandı. Sonuçta başarı ile tamamlanan bu harekât Çanakkale'de aynı titizlik göstermeyen İngilizlere güzel bir ders teşkil etmiştir.

İngiliz ordusundaki bu duruma karşılık Osmanlı Ordusundaki durum ise şöyleydi. Çanakkale'de vatan savunması yaptığının bilincinde olan Türk ordusunun moral ve motivasyonu çok yüksekti. Bilindiği üzere, Balkan felaketinden sonra Osmanlı ordusu yeniden organize edilmiş ve bütün imkanlarla güçlendirilmiş ve takviye edilmişti. Ordunun savunması hazırlık döneminde büyük bir gayret ve dikkatle güçlendirilmişti. Herşeyden önce Osmanlı Ordusunun General, subay ve erbaş ve erleri adeta Balkan savaşı utancını üzerlerinden atmak üzere keskin bir bıçak gibi bileylenmişlerdi. Buna en güzel örneği Seddülbahir sızlarında Takımına savunma emrini veren Ezineli Yahya Çavuşun sözleri teşkil eder."Balkan felaketini unutmayın! Biz burada ölünceye kadar çarpışacağız. Şayet yerini terkeden olursa onu ilk ben öldürürüm!"

Burada yazıma son verirken, vatan uğrunda canlarını seve seve feda eden bütün şehitlerimizi ve kahraman gazilerimizi bir kez daha minnet ve şükranla anıyor ve sözlerimi Albion Amfibi hareketini planlayan ve sevk ve idare eden Alman General Erich von Tschischwitz'in Çanakkale'de savaşan Türk ordusu için söylediği su sözlerle bitirmek istiyorum."Çanakkale 'de Türkler var olma savaşı verdiler. Onlar mükemmel askerlikleri ile ataları ile aynı seviyede olduklarını ispat ettiler. Fakat Albion'da karşımızda olan Rus ordusunda bu ruh eksikti."

Çanakkale Muharebeleri'nin ve Komuta Kadrosunun Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Görevleri

İsmet Görgülü*

Çanakkale Muharebeleri'ne Katılan Kolordu, Tümen, Alay Komutanlarından ve Karargah Subaylarından Kurtuluş Savaşı'na Tugay ve Daha Üst Seviyede Komutan Olarak Katılanlar¹

Tablo 1. Kolordu ve Grup Komutanları

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1. Alb. Mustafa Kemal (ATATÜRK) Anafartalar Gr. K.	Başkomutan
2. Tuğg. Fevzi (ÇAKMAK) 5. Kor. K, Anafartalar Gr.K.	Genel Kurmay Başkanı
3. Tümğ. Cevat (ÇOBANLI) Müst. Mvk. K., 14. Kor. K.	Elcezire Cephesi Komutanı
4. Alb. Yakup Şevki (SUBAŞI) Sağ Kanat Blg. K.	2 nci Ordu Komutanı

Açıklama: Çanakkale Muharebelerine 16 Kolordu ve Kolordu seviyesinde grup, birlik katılmış, bunların 23 Komutanı olmuştur. Ancak bazı komutanlar birden fazla birliğe komutanlık yaptığı için kişi olarak komutan sayısı 16'dır. 16'nın 4'ü Alman, birisi de Dünya Savaşı Kafkas Cephesine şehittir. (Çolak Faik Paşa). Kalan 11 komutandan Kurtuluş Savaşı'na katılan 4'dür.

Tablo 2. Diğer Kolordu ve Grup Komutanları

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1. Korg. Esat Paşa (BÜLKAT)	3. Kor. K., Kuzey Gr. K.
2. Alb. Von Zodenstern	Güney Blg. K.
3. Tümğ. Weber Paşa	15. Kor. K., Güney Gr. K.
4. Tuğg. Çolak Faik Paşa	2. Kor. K.
5. Tuğg. Mehmet Ali Paşa	1. Kor. K., 15. Kor. K.
6. Tuğg. Vehip Paşa (2. Or. K.)	Güney Gr. K.
7. Tuğg. Trommer Paşa	14. Kor. K.
8. Alb. Ahmet Feyzi	15. Kor. K., Saros Gr. K., Anafartalar Gr.K.
9. Alb. Rıfat	Sol Kanat Blg. K.
10. Alb. Kannengiesser	16. Kor. K.
11. Alb. Ali Rıza (SEDES)	15. Kor. K.
12. Tuğg. Hilmi Paşa	6. Kor. K.

* (E) Kur. Alb., Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi.

Tablo 3. Tümen Komutanları	
Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1. Alb. Mustafa Kemal 19. Tüm. K.	Başkomutan
2.Yb. Kazım Karabekir 14. Tüm. K.	Doğu Cephesi Komutanı
3. Yb. Selahaddin Adil 12. Tüm. K., 13. Tüm. K.	Kolordu K. (2. Grup K.)
4. Yb. Cafer Tayyar (EĞİLMEZ) 1. Tüm. K.	Kolordu K. (1. Kor.)
5. Yb. Çolak H. Selahattin 10. Tüm. K.	Kolordu K. (3 Kor.)
6. Yb. Ali Fuat (CEBESoy) 25. Tüm. K.	Kolordu K. (20 Kor.)
7. Yb. Cemil (CONK) 4. Tüm. K.	Tümen K. (11. Tüm)
8. Alb. Rüştü (SAKARYA) 16. Tüm. K.	Tümen K. (61. Tüm)
9. Alb. Nazif (KAYACIK) 6. Tüm. K.	Tümen K. (3. Kafkas Tüm.)
10. Yb. Mehmet Şefik (AKER) 19. Tüm. K.	Tümen K. (57. Tüm.)
11. Yb. Abdülrezzak 11. Tüm. K.	Tümen K. (11. Tüm.)
12. Yb. Nuri (CONKER) 8. Tüm. K.	Tümen K. (41. Tüm.)
<p>Açıklama: Çanakkale Muharebelerine 19 tümen katılmış, bunların 39 komutanı olmuştur. Bazı komutanlar birden fazla tümene komutanlık yapmış olduğu için kişi olarak komutan sayısı 31'dir. 31'in 5' Almandır, geriye kalan 26'dan bilinen 2'si emeklidir (9. Tüm. K. Halil Sami, 8. Tüm. K. Ali Rıza Sedes), 24 tümen komutanından Kurtuluş Savaşı'na "Komutan" olarak katılanların sayısı 12 olmaktadır. Ancak diğer görevlerle; gizli gruplarda, asker alma dairelerinde gibi; katılanlar da vardır.</p>	

Tablo 4. Diğer Tümen Komutanları	
Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1. Alb. Halil Sami	9. Tümen K.
2. Alb. Remzi (ALÇITEPE)	7. Tüm. K.
3. Alb. Mehmet Şükrü (SAGUN)	15. Tüm. K.
4. Bnb. Şükrü	11. Tüm. K.
5. Yb. Hasan Askeri	2. Tüm. K.
6. Albay Halil	7. Tüm. K.
7. Yb. Süleyman Şakir (ORBAY)	6. Tüm. K.
8. Alb. Nicolai	3. Tüm. K.
9. Alb. Hasan Basri (SOMEL)	5. Tüm. K.
10. Alb. Ali Rıza (SEDES)	8. Tüm. K.

Tablo 4. Diğer Tümen Komutanları (Devamı)

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
11. Alb.oy Hovik	13. Tüm. K., 12. Tüm. K.
12. Yb. Mustafa	15. Tüm. K.
13. Yb. Hasan Basri	15. Tüm. K.
14. Alb. Kannengiesser	9. Tüm. K.
15. Yb. Pötrih	9. Tüm. K.
16. Yb. Wilmer	5. Tüm. K.
17. Yb. Sabri	9. Tüm. K.
18. Alb. Ali Remzi	24. Tüm. K.
19. Yb. Esat	26. Tüm. K.

Tablo 5. Alay Komutanları

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1.Yb. H. Nurettin (ÖZSU) 39. A.K.	Tümen K. (17. Tüm.)
2. Bnb. Veysel (ÖZGÜR) 15. A. K.	Tümen K. (7. Tüm.)
3. Yb. Münip (ÖZSOY) 36.A. K.	Tümen K. (61. Tüm.)
4. Bnb. Ahmet Zeki (SOYDEMİR) 21. A. K.	Tümen K. (2. Sv. Tüm.)
5. Bnb. Ahmet Fuat (BULCA) 23. A. K.	Tümen K. (11. Tüm.)
6. Yb. Muhittin (KURTİŞ) 22. A.K.	Kolordu K. (1. Kor.)
7. Bnb. Sami Sabit (KARAMAN) 13. Sv. A.K.	Tümen K. (6. Sv. Tüm.)
8. Yb. Kazım (SEVÜKTEKİN) 4. A. K.	Tümen K. (8. Tüm.)
9. Bnb. Nuri (CONKER) 24. A. K.	Tümen K. (41. Tüm.)
10. Yb. Abdülrezzak 125. A. K.	Tümen K. (41. Tüm.)
11. Yb. Cemil (CONK) 36. A. K.	Tümen K. (11. Tüm.)
12. Yb. Şefik (AKER) 27. A. K.	Tümen K. (57. Tüm.)
13. Yb. Nazif (KAYACIK) 5. A. K.	Tümen K. (3. Kafkas Tüm.)
14. Bnb. Ahmet Nuri (DİRİKER) 42. A.K.	Tugay K. (8. Tüm.)
Açıklama: Ç Çanakkale Muharebelerine 57'si piyade, 3'ü süvari, 19'u topçu olmak üzere toplam 79 alay ile 135 alay komutanı katılır. 135 alay komutanından 14'ü Çanakkale'de şehit olur. Geri kalan 121'in 3'ü Alman'dır. 118'in 14'ü Kurtuluş Savaşı'naTümen ve Kolordu Komutanı olarak katılır. Ancak Alay Komutanı olarak ve diğer görevlerle katılanlar da mevcuttur.	

Tablo 6. Şehit Alay Komutanları	
1. Yb. Ahmet Şevki 33. A.K. (11. Tüm.)	27 Nisan 1915
2. Yb. Refik 45. A.K. (15. Tüm.)	6 Haziran 1915
3. Yb. Hasan 17. A.K. (6. Tüm.)	11 Temmuz 1915
4. Bnb. Hüseyin 17. A.K. (6. Tm.)	12 Temmuz 1915
5. Bnb. Tevfik 47. A.K. (16. Tm.)	6/7 Ağustos 1915
6. Yb. İbrahim Őkr 15. A.K. (5. Tm.)	6/7 Ağustos 1915
7. Yb. Nail (Kısıklılı) 25. A.K. (9. Tm.)	8 Ağustos 1915
8. Bnb. İsmail Hakkı (OKTRK) 14. A.K. (5. Tm.)	10 Ağustos 1915
9. Yb. Recai 23. A.K. (8. Tm.)	10 Ağustos 1915
10. Yb. Halit 20. A.K. (7. Tm.)	11 Ağustos 1915
11. Yb. Yusuf Ziya 21. A.K. (7. Tm.)	11 Ağustos 1915
12. Yb. Avni (ARIBURNU) 57. A.K. (19. Tm.)	13 Ağustos 1915
13. Yb. Hakkı 16. A.K. (6. Tm.)	23 Ağustos 1915
14. Yb. Fuat 41. A.K. (Tm.)	13 Eyll 1915

Tablo 7. Çanakkale Muharebeleri'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Alay Komutanlığı Yapan Komutanlar	
Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1.Yb. İrfan 25. A.K.	(9. Tm.)
2. Yb. Hafız Kadri 26. A. K.	(9. Tm.)
3. Yb. Alman Sabri 19. A.K.	(7. Tüm.)
4. Yb. Halil 21. A.K.	(7. Tüm.)
5. Yb. Mahmut 56. A.K.	(15. Tüm.)
6. Yb. İsmail 45. A.K.	(15. Tüm.)
7. Yb. Mahmut 46. A.K.	(15. Tüm.)
8. Yb. Hasan Ltf (AKDENİZ) 127. A.K.	(11. Tüm.)
9. Bnb. Kazım 38. A.K.	(15. Tüm.)
10. Yb. Nazif 4. A.K.	(11. Tüm.)
11. Bnb. Mehmet Ali 25. A.K.	(9. Tüm.)
12. Yb. Mehmet Ali 34. A.K.	(12. Tüm.)

Tablo 7. Çanakkale Muharebelerinde ve Kurtuluş Savaşı'nda Alay Komutanlığı Yapan Komutanlar (Devamı)

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
13. Yb. İbrahim 22. A.K.	(12. Tüm.)
14. Yb. Mustafa Şevki 126. A.K.	(11. Tüm.)
15. Yb. Nurettin 21. A.K.	(7. Tüm.)
16. Bnb. Memduh 1. A.K.	(2. Tüm.)
17. Bnb. Rıfat 6. A.K.	(2. Tüm.)
18. Bnb. Yümnü (EĞİLMEZ) 34. A.K.	(12. Tüm.)
19. Yb. Sabri 33. A.K.	(11. Tüm.)
20. Yb. Hakkı 16. A.K.	(6. Tüm.)
21. Yb. Vasıf 70. A.K.	(1. Tüm.)
22. Yb. İsmail Hakkı 31. A.K.	(3. Tüm.)
23. Yb. Hasan Basri 32. A.K.	(3. Tüm.)
24. Yb. Ali Rıza 13. A.K.	(5. Tüm.)
25. Yb. İrfan 19. A.K.	(7. Tüm.)
26. Yb. Kemalettin 10. A.K.	(4. Tüm.)
27. Bnb. Mehmet Emin 11. A.K.	(4. Tüm.)
28. Yb. Servet 12 A.K.	(4. Tüm.)
29. Bnb. Ahmet Nuri (DİRİKER) 42. A.K.	(14. Tüm.)
30. Yb. Cemalettin 46. A.K.	(13. Tüm.)
31. Bnb. Zekeriya 60. A.K.	(13. Tüm.)
32. Yb. Kazım 38. A.K.	(15. Tüm.)
33. Yb. İsmail Hakkı 45. A.K.	(15. Tüm.)
34. Bnb. Rıfat 56. A.K.	(15. Tüm.)
35. Bnb. Arif 75. A.K.	(15. Tüm.)
36. Bnb. Mehmed Münir 72. A.K.	(19. Tüm.)
37. Yb. Saip 77. A.K.	(19. Tüm.)
38. Bnb. Rüştü 33. A.K.	(19. Tüm.)
39. Bnb. Servet (YURDATAPAN) 64. A.K.	(19. Tüm.)
40. Yb. Ali Rıfat 14. A.K.	(19. Tüm.)
41. Yb. Ali Rıza 13. A.K.	(19. Tüm.)

Tablo 7. anakkale Muharebelerinde ve Kurtuluş Savaşı'nda Alay Komutanlığı Yapan Komutanlar (Devamı)

anakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
42. Yb. Talat 1. A.K.	(2. Tüm.)
43. Bnb. Hüseyin İlhami 48. A.K.	(16. Tüm.)
44. Bnb. Halis (ATAKSOR) 27. A.K.	(19. Tüm.)
45. Yb. Hamdi 4. Sv. A.K.	(Süvari Tug.)
46. Yb. Kemalettin 10. A.K.	(4. Tüm.)
47. Bnb. Mehmet Emin 11. A.K.	(4. Tüm.)
48. Bnb. Bayatlı Arif 12. A.K.	(8. Tm.)
49. Bnb. Hunker (Alman) 28. A.K.	(8. Tm.)
50. Yb. Sabri 33. A.K.	(11. Tm.)
51. Yb. İrfan 19. A.K.	(7. Tm.)
52. Yb. Ali Abbas 35. A.K.	(12. Tm.)
53. Bnb. Reşit 14. A.K.	(4. Tm.)
54. Yb. H. Nurettin (zsu) 17. A.K.	(6. Tm.)
55. Yb. Ali 20. A.K.	(7. Tm.)
56. Yb. Mustafa Şevki 126. A.K.	(9. Tm.)
57. Yb. Esat 11. Sv. A.K.	Svari Tug.
58. Yb. Abdlkadir 18. A.K.	(19. Tm.)
59. Bnb. Murat 57. A.K.	(19. Tüm.)
60. Bnb. Fehmi (TINAZ) 13. A.K.	(11. Tüm.)
61. Yb. Şükrü 26. A.K.	(9. Tüm.)
62. Yb. Hasan Ltf 127. A.K.	(5. Tüm.)
63. Bnb. Mehmet Emin (YAZGAN) 16. A.K.	(6. Tüm.)
64. Bnb. Galip (TÜRKER) 24. A.K.	(8. Tüm.)
65. Bnb. Avni 7.Sv. A.K.	(Süvari Tugayı)
66. 72 24. ve 26. Tümenlerin 6 alay komutanı	

Tablo 8. Topçu Komutanları

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1.Alb. Küçük Talat 2. Ağır Top. Tug. K.	(Müst. Mvk.)
2. Yb. Ömer Zeki 3. Ağır Top. A.K.	(Müst. Mvk.)
3. Bnb. Kemal 4. Ağır Top. A.K.	(Müst. Mvk.)
4. Yb. Werle (Alman Erenköy Topçu K.	(Müst. Mvk.)
5. Yb. Mehmet Ali 9. Topçu A.K.	(9. Tüm.)
6. Yb. Salih Ulvi 7. Topçu A.K.	(7. Tüm.)
7. Bnb. Emin 11. Topçu A.K.	(11. Tüm.)
8. Bnb. Ali Kemal Topçu A.K.	(6. Tüm.)
9. Yb. Rıza Topçu A.K.	(5. Tüm.)
10. Yb. Asım Sağ Kanat Topçu K.	(Güney Grubu)
11. Yb. Adil Sol Kanat Topçu K.	(Güney Grubu)
12. Bnb. Halil Kemal 39. Top. A.K.	(19. Tüm.)
13. Bnb. Ali Galip Arıburnu Topçu K.	(19. Tüm.)
14. Yb. İzzet 2. Top. A.K.	(9. Tüm.)
15. Bnb. A. Azmi (HAVUNDAK) Topçu Gr. K.	(4. Tüm.)
16. Bnb. Saffet Topçu A.K.	(8. Tüm.)
17. Yb. Binhold (Alman) 3. Topçu A.K.	(3. Tüm.)
18...27. Geri Kalan 9 tümenin 9 topçu Alay Komutanları	

Tablo 9. Karargah Subayları

Çanakkale Muharebelerinde	Kurtuluş Savaşı'nda
1.Bnb. Osman Zati (Koral) Müst. Mvk. Kh.	Tümen K. (1. Sv. Tüm)
2. Yb. Kazım (İnanç) 5. Or. Kur. Bşk.	Kor. K. (6. Kor)
3. Yzb. Mümtaz (Aktay) 5. Or. Hrk. Ş. Md.	Tug. K. (41. Tüm.)
4. Yb. Fahrettin (Altay) 3. Kor. Kur. Bşk.	Kor. K. (5. Sv. Kor.)
5. Bnb. Hulusi (CONK) 9. Tüm. Kur. Bşk.	Tümen K. (18. Tüm.)
6. Bnb. Şükrü Naili (GÖKBERK) 7. Tüm. Kur. Bşk.	Kor. K. (3. Kor.)
7. Bnb. Aladdin (KOVAL) 4. Tüm. Kur. Bşk.	Tüm. K. (41. Tüm.)
8. Alb. Nihat (ANILMIŞ) Güney Gr. Kur. Bşk.	Elcezire Cephesi K.
9. Yzb. Salih (OMURTAK) Güney Gr. Kur.	Tüm. K. (61. Tüm.)

10. Yzb. Naci (TINAZ) 13. Tüm. Kur. Bk.	Tüm. K. (15. Tüm.)
11. Bnb. H. Hüsnü Emir (ERKLET) 5. Kor. Kur. Bk.	Tüm. K. (7. Tüm.)
12. Bnb. İzzettin (ALILAR) 19. Tüm. Kur. Bk.	Kor. K. (1. Kor)
13. Bnb. Mehmet Arif (Ayıcı) 5. Tüm. Kur. Bk.	Kor. K. (3. Grup)
14. Yzb. Mehmet Nazım 16. Tüm. Kur. Bk.	Tüm. K. (4. Tüm.)
15. Bnb. olak Kemalettin Sami Kuzey Gr. Hrk. . Md.	Kor. K. (4. Kor.)
16. Yzb. Kenan (DALBAAR) Sv. Tug. Kur. Bk.	Tüm. K. (5. Tüm.)
17. Bnb. A. Nafiz (GÜRMAN) 26. Tüm. Kur. Bk.	Tüm. K. (1. Tüm.)
Açıklama: anakkale Muharebelerine karargah subayı olarak katılmış olanlardan 17'si Kurtuluş Savaşına Tug., Tüm., Kor. ve Cephe Komutanı olarak katılmıştır. Bunlardan 1'i Tug., 9'u Tümen, 6'sı Kolordu, 1'i de Cephe Komutanlığı yapmıştır. Alay ve Tabur Komutanı olarak katılanlar ile diğer başka görevler üstlenmiş olarak katılmış olanlar bu listeye dahil değildir.	

Çanakkale’yi Anarken

Hüsmen Akdeniz *

“Ayak basmadım hâşâ, öptüm senin toprağını,
Mehmetçik, tarihime edebi şeref, şansın;
ÇANAKKALE, yurdumun göğsünde bir nişansın”⁸⁸

Yüce milletimizin hayatında önemli yer tutan, tarihimize kanla, canla yazılan, milletimizin bireylerini onurlu ve dimdik tutan, geçmişin övüncüyle geleceğin kıvancını bir köprü gibi birleştiren unutulmaz tarihi günler vardır. 106 yıl önce kazanılan 18 Mart Çanakkale Zaferi de şanlı tarihimize açılmış altın bir sayfadır.

Bize bu büyük zaferi kanları, canları pahasına kazandıran aziz şehitlerimizin ruhlarını şad etmek üzere, bu büyük zaferin hatırasını kısaca canlandırmak, sayısız Çanakkale şehidi ve gazisinin evladı ve torunu için şükran duygusunun belki en naçizane ifadesidir.

Bir zamanlar üç kıtada egemen olmuş Osmanlı İmparatorluğu, çağın yeniliklerine ayak uyduramayınca topraklarını yitirmiş ve kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalmıştır. Güçlenen batılı devletler çeşitli yollarla zayıf düşürdükleri ve hasta adam adını verdikleri Türk devletini tümüyle yok etmenin hesaplarını yapar olmuşlardır.

Yirminci yüzyılın başlarında bir güç olarak ortaya çıkan Almanya dünya hâkimiyeti tutkusuyla yola çıkmış, yanına Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu da alarak bütün dünyayı felakete sürükleyecek sonu belirsiz bir maceraya girişmişti. Osmanlı Devleti de bu savaşta Almanya saflarında yer almıştır.

Öte yandan İngiliz ve Fransızlar ise gelecekte büyük tehlike olarak gördükleri Rusya’dan önce Türk Boğazlarına sahip olmak amacındaydılar.

Çıkar savaşı bu iki devleti bu dönemde Rusya ile aynı saflara itmiş ve İngiliz ve Fransızlar Çarlık Rusya’sına yardım etmek için boğazlardan geçmeyi planlamışlardı. Şüphesiz asıl amaç boğazları ele geçirmektir. İki taraf arasındaki bu yarış Osmanlı Devletini meşru savunmaya mecbur kılmıştır. Zira boğazlar bizim için her şeyden önce vatanın bölünmez iki parçasını bütünleyen vazgeçilmez bir unsurdur...

“Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım”

Akif’in mısralarında vurguladığı gibi Türk Milleti bağımsızlığı ve hürriyeti için elbette savaşacak ve kimseye boyun eğmeyecekti.

* (E) Tümgeneral

⁸⁸ Dursun Yaşa, *Kahramanlık Şiirlerimizden Bir Demet*. Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000.

İngiliz Deniz Bakanı Churchill, Limni adasında üslenen müttefik donanması Komutanı Amiral Carden'a derhal harekete geçmeleri emrini vermişti. 19 Şubat 1915'de müttefik donanması Çanakkale Boğazına olanca gücüyle yüklendi. Her iki tarafın kuvveti şöyle idi: Türklerin Çanakkale mevkillerinde toplam 118 ağır ve orta topu, 42 hafif topu ve 403 mayından ibaret Kumkale, Orhaniye, Ertuğrul, Seddülbahir, Mesudiye, Dardanos, Baykuş, Kumburnu, Yıldız, Mecidiye, Hamidiye ve Namazgâh tabyalarına karşılık müttefik donanması 16 zırhlı savaş hattı gemisi, 4 kurvazör, 1 muharip, 1 uçak gemisi (6 uçaklı), 7 denizaltı, 21 mayın tarama gemisi, 30'dan fazla mayın tarama botu, bir muharip ana gemisi, bir gambot ve çeşitli yardımcı gemilerden oluşan muhteşem bir kuvvetten meydana gelmekteydi.

Bizim 160 adet çeşitli çaptaki topumuzun yeterli cephanesi bile yoktu. Düşmanın ise 247'si ağır çaplı olmak üzere bol cephaneli 740 topu vardı. Bu toplar Çanakkale istihkamlarına dakikada 100-ton mermi yağdırabiliyordu. Sahil tabyalarımız bir ateş ettiği yerden bir daha ateş edemiyorlardı. Çünkü buldukları yere düşen mermiler tepelerin yüksekliğini bile eritecek güçteydi. Şehitlik erişilmez bir merhale değildi Mehmedim için ama o biliyordu ki düşmana bu topraklar yar olamazdı.

Bir gece önce Nusrat mayın gemisi, Çanakkale Boğazını Mart denizinin hıştırtılarını kendine siper ederek mayınlamıştı. Hasan Mansuf, Hamidiye ve Dardanos bataryaları coşmuş, düşman gemilerine lanet yağdırıyorlardı. Hele Edremitli Seyit düşmana çok kızmıştı. Çünkü gemilerden atılan mermiler topundaki arkadaşlarını ya şehit etmiş ya da ağır yaralamıştı. Üstelik topun vincini de parçalamıştı. Nasıl sürülecekti 240'lık mermi yeniden topa? Seyit hışımla kucakladı mermiyi zorladı, olmadı. Ellerini toprağa sürdü ve yeniden sırtladı mermiyi. Ağır ağır tırmandı merdiveni, mermiyi topa sürdü ve ateşledi. Seyit'in ve diğer topların mermileri boşa gitmemiş ve hepsi hedefini bulmuştu. Bouvet, Suffren, Charlemagne, Irresistible, Ocean, Inflexible, Agamemnon zırhlıları ya denizin dibini boylamışlar, ya da ağır yaralar almışlardı.

Güneş batıya doğru süzülürken tarihe Türk'ün yeni bir zaferi daha yazılıyor ve mağrur düşmanın mağlup donanması perişan bir durumda geri çekilmek zorunda kalıyordu.

Deniz kuvvetleriyle boğazı geçemeyeceklerini anlayan düşman 25 Nisan 1915 sabahı Kumkale, Seddülbahir ve Arıburnu bölgesine çıkmaya başlamıştı. General Hamilton, Gelibolu yarımadasını işgal ederek İstanbul'a varmayı planlamıştı. Ama bu planda Anafartalar Kahramanı Albay Mustafa Kemal ve Kahraman Mehmetçikleri hesaba katılmamıştı.

“Ben size taarruzu emretmiyorum; ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler, komutanlar geçebilir”⁸⁹ emrini vermişti Mustafa Kemal. İşte Çanakkale Zaferini yaratan inanç budur. Ölünceye kadar geçecek zamanı kazanmak pahasına ölüme yürümüşü Mehmetçik.

“Bir kahraman takım ve de Yahya Çavuş'tular,
Tam üç alayla burada gönülden vuruştular,
Düşman Tümen sanırdı bu şahane erleri,
Allah'ı arzu ettiler, akşama kavuştular”.

Çanakkale’de ne taktik ne de mantık bu zaferi açıklamaya yetmemiştir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi bir takım gerektiğinde Alaylara karşı savunma vermişti. 24-25 Mayıs gecesi Arıburnu merkez cephesinde şehit düşen Ömer oğlu Mustafa Boyabat; “Bugün bizden vatan razı olacak, nefer şehit, ordu gazi olacak” diyor.

Bu büyük tutkudur ki, bu anlatılmaz vatan sevgisidir ki en büyük komutanı ile rütbesiz eri arasında düşünce ve inanç birliği kurarak bu büyük zaferi Türk milletine kazandırmıştır.

Dünya harp tarihinde bu kadar küçük bir alana bu derece üstün kuvvetlerin ve ateş gücünün yüklendiği, bu kadar küçük bir bölgenin böylesine fazla kanla yoğrulduğu ve bu kadarcık bir kara parçasının bu çapta önem ve anlam kazandığı, destanlaştığı görülmemiştir. Çanakkale’de 250.000’e yakın Türk gerideki evlatlarına hür ve bağımsız bir vatan bırakmak için şehit veya gazi olmuş ve Çanakkale’nin ne denizden ne de karadan geçilemeyeceğini ispatlamışlardır.⁹⁰

⁸⁹ Silahlı Kuvvetler Dergisi, No:324, (1990): 33.

⁹⁰ Fikret Güneşen, *Çanakkale Savaşları*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1986, s.357.

Kalplerimizde anıtlanan bu aziz şehitlerimizi ve gazilerimizi rahmet ve şükranla anıyor ve ölümsüz Çanakkale Kahramanlarımıza sesleniyoruz: Nefer şehit, ordu gazi oldu; Bugün sizden vatan razı oldu.⁹¹

⁹¹ Age. s.356.

Çanakkale Ruhu

Fahri Erenel *

1915 yılı, Osmanlı topraklarında okulların mezun vermediği, kimsenin evlenmediği, kendini asla düşünmediği adeta hayatın durduğu, genç, yaşlı herkesin varlığı ve duyguları ile Çanakkale’de olduğu bir yıl olarak tarihte yerini almıştır. Çanakkale’de bombalanan “Aynalı Çarşı”nın adını taşıyan türkü, çekilen acıları, hüznüleri, ayrılıkları, genç yaşta cephede vatan uğrunda solan gülleri hatırlatan 1915 yılının bir simgesi olarak zihinlerimize kazınmıştır. Bu türkü, o zamanın buğulu yüzü olarak bize ulaşan içli bir sesleniş, Çanakkale’yi Çanakkale yapan ruhtur.1915 ruhudur bu ses.

“Çanakkale ruhu” öyle bir ruhtur ki, her türlü etnik ayrışmanın ötesinde, bu coğrafyada olabilmeyen bereketini hisseden, birlikte yaşayabilme iradesini ve itibarını isteyen; İslam, Hıristiyan, Türk, Kürt, Çerkez, Arnavut herkesin ortak bir ruhudur.

Bu ruhu, sadece askeri açıdan görmemek gerekir. Türk Milleti’nin cesareti’nin, azmi’nin, vatanseverliği’nin birleşimidir bu ruh. Gemilerin bordalarına yazdıkları “Harem’e”, “İstanbul’a” gibi ifadelerle Çanakkale önlerine zafer çılgınlıkları atarak gelen, Galata Kulesi’nin topraklarına dayanamayacağını, denizin şarap rengine dönüşeceğini şiirleri ile ifade eden zihniyetin çarparak parçalandığı ruhtur Çanakkale ruhu.

Ömer Seyfettin,1917 yılında yazdığı “Çanakkale’den Sonra “adlı eserinde bu ruh halini anlatır. “Ey Anne! Ağlama” diye seslenen kahramanların, eşine yazdığı mektupta “Ruhuma bir mevlit okutmak vicdanınıza kalmıştır. Kendim için bir şey istemiyorum. Şehitlik bana yeter diyen” Üsteğmen Zahit’in ruhudur Çanakkale Ruhu.

Cevat Paşa’nın hatıralarında anlattığı “Rumeli Mecidiye Bataryası düşman gemilerinden yapılan bombardıman neticesinde suskunluğa gömülmüştü. Durumu yerinde görmek için bataryaya geçtim. Bir top hariç diğerleri kullanılmaz hâle gelmişti ve personelin çoğu şehit olmuştu. Yaralı bir erin yanına yaklaşım sordum: ‘Evladım yaralı mısın?’, ‘Hayır kumandanım.’ dedi. Dikkatli bakınca bu erin gözlerinin görmediğini fark ettim. ‘Evladım, gözlerin...’ dediğimde, o fedakâr vatan evladı şöyle söyledi: ‘Dert etmeyin, gözlerimi, göreceklerimi gördükten sonra kaybettim.’” Bu vatan evladının gördüm dediği, İngiliz Zırhlısı Oueen Elizabeth’in sulara gömülmesidir.” diyebilen kahramanların ruhudur Çanakkale ruhu.

“Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki, Türklerle mukayese edilebilsin. Almanların müdafaada gayet iyi oldukları kabul olunabilir. Fakat siperlerde onlar dahi Türklerle kıyas edilemez. Misal olarak Gelibolu’yu zikretmek isterim. Orada bizim gemi ateşlerimizle büyük zayiata uğrayan kıtalar, Türk olmasalardı. Yerlerinde kalamaz ve derhal değiştirilirlerdi. Halbuki, Türkler, bütün muharebe müddetince yerlerinde kaldılar.” şeklinde General Tawshend’e açıklama yaptıran ruhtur Çanakkale Ruhu.

* (E) Tuğgeneral, Doç. Dr. Fahri Erenel-İstinye Üniversitesi

Bir Fransız entelektüel, Çanakkale Savaşı sırasında Trakya'da dolaşmaktadır. Ordusu, en zor zamanında böylesine müthiş bir direniş sergileyen bir milletin cephe gerisinde ne yaptığını, nasıl yaşadığını merak etmektedir. Yolu bir kenar mahalleye düşer. Sokakta üç çocuk görür, üstleri başları perişandır. Kıyafetleri çeşitli çuvallardan uydurulmuştur. Neşe içinde oynayan çocuklarla konuşmak ister. Öğrenir ki; babaları cephededir. Tam o sırada kenardaki ha yıkıldı ha yıkılacak şekilde duran bir kulübeden çilesi yüzüne heybet olarak vurmuş epeyce yaşlı bir kadın çıkar. Ve çocuklara doğru seslenir: “Cihangir, Gazanfer, Muzaffer! Oğlum, çorba yaptım gelin için!” Fransız aydını, o heybetli Anadolu ninesinin haykırdığı isimleri birer birer aklından geçirir ve “En mağlup zamanında bile çocuklarına Cihangir (Cihanı fetheden), Gazanfer (Kükremiş arslan) ve Muzaffer (Zafer kazanan) ismi veren bir millet asla mağlup olamaz!” der. Ninenin haykırışındaki ruhtur Çanakkale.¹

18 Mart 1915 Perşembe günü, gururları ve kibirleri silahlarından daha güçlü olan İngiliz –Fransız donanması, Boğaz önlerinde belirmeye başlar. 18 büyük zırhlı, 14 torpido ve korvet ve 6 denizaltı, üç saf halinde Çanakkale Boğazına girerler. Onlar bir saate kalmaz boğazı geçeriz diye düşünmüşlerdir. Hatta Londra, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisine üç gün sonrası için buluşma randevusu bile vermişlerdir. Ve birdenbire Türk tabyalarından ateş başlar. Başlarında yürekleri iman ve vatan sevgisi ile dolu Mehmetler vardır. Müttefikler tam 6 saat 45 dakika boyunca 506 top ateşi gerçekleştirirler. Başka bir hesapla Türk sahillerine 12 bin 650 mermi ve gülle atmışlardır. Türk topları eski, 1894 model, tamir görmüş savaş vasıtalarından başka bir şey değildir. Ancak savaşın dördüncü saatinde İngilizlerin efsanevi savaş gemisi Ocean ve İrrestible ile Fransızların meşhur Bouvet zırhlısı Türk top ve torpil isabetleriyle Çanakkale'nin derin sularına gömülür. Bu beklenmeyen yenilgi üzerine İngiliz Amirali Robeck, saat 16.00 sularında geri çekilme emrini verir. Ve 1915 yılında Edirne'den Ardahan'a, Yozgat'tan Diyarbakır'a şehitlerin kanlarıyla tarihe şu cümle altın harflerle kazınır. Çanakkale Geçilmez...İşte bu cümleyi tarihe yazdıranların ruhudur Çanakkale.²

Çanakkale'yi değerler çatışması temelinde ele alan, İngiliz düşünür A. Toynbee'ye göre Çanakkale; Avrupa'nın, Viyana kuşatmasına bir cevabıdır: “Batı, Osmanlının Viyana kuşatmasına ancak 232 sene sonra (1683-1915) cevap vermeye cesaret edebilmiştir”der. Ancak, batının unuttuğu bir şey vardır. Küllerinden doğan bir ruh. İşte batının bilmediği bu ruhtur Çanakkale'yi Çanakkale yapan.³

Çanakkale Kumkale ve oradan Kanal Cephesinde savaşan İstanbullu Başçavuş Ali Kemal, İngilizlere esir olarak Kıbrıs'taki esir kampında tutulurken, harp hatıralarını yazar. Ali Kemal, İstanbul'u, “kiblegâh-ı İslâm” olarak görmektedir. O, ilk kara çıkartması sırasında Fransızların saldırdığı Kumkale tarafındadır. Bazı cümleleri şöyledir: “Kumkale meselesi 25 Nisan 1915 Pazar günü oldu. Bendeniz de dâhil olduğum halde biner mevcutlu iki tabur dört cebel topuyla harbe iştirak ettik. Düşmanın kuvveti kırk bin. Bundan maada denizde bulunan gemileri ve mitralyöz (topları) ile on iki saat tahammül edemediler ve gemilere kaçtılar. Askerlerimiz süngü ile gemilere hücum etti. Deniz mâni oluyor idi.

¹ <https://www.batitrakya.org/yazar/eyup-haciyakup/canakkale-ruhu-birlestirir.html>

² <https://www.bayburtpostasi.com.tr/canakkale-zaferi-ve-canakkale-ruhu-makale,2392.html>

³ <https://docplayer.biz.tr/amp/56946203-Canakkale-uzerine-dusunceler.html>

Hatta o esnada düşman tarafından kendi birliklerine telsiz telgrafla “mermileri bitti, Türkler gemilere süngü ile hücum ediyorlar, ne yapacağız?” diye sordurtan ruhtur Çanakkale.⁴

Liman von Sanders, “Türkiye’de Beş Sene (Fünf Jahre Türkei) adlı hatıratında, askerın harp malzemesi yönünden, İngilizlerden ganimet alma yoluna gittiğini, zaten az olan kum torbalarını da yamalık olarak kullandığını anlatmaktadır. Türk askerinin kıyafetinin kötü olduğundan Avustralyalı yazar da bahseder. “Kalitesiz olan kıyafetlerini, yırtıkları yamamak ve açılan yerleri dikmek amacıyla kum torbalarının bezlerini keserek düzeltiyorlar. Neredeyse hiçbirinin düzgün bir ayakkabısı yok. Ayakkabılarını esir alınan müttefik askerlerinden ganimet olarak temin ediyorlar”. Bir başka tanık, Mehmetçiğın, matarasının da olmadığını anlatır. Çanakkale’de siper harbi devam ederken, Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit, Enver Paşa’nın daveti ile siperleri gezenlerdendir. Keşan’dan Bolayır’a inen dar şose’nin üzeri, asker kaynamaktadır. Yalnız Hüseyin Cahit, “Mehmetçiklerin hepsinin elinde bir bira şişesi görmek beni şaşkınlık içinde bıraktı” der. Sebep sonra anlaşılır. Mataraları olmadığı için, askerın eline, bira şişeleri verilmiştir. İngiliz generali C. F. Aspinall-Oglander’ göre, Zığındere’de Türk askerine, “cephane kıtlığı”ndan dolayı, “günlük iki mermiden fazla sarf edilmemesi hakkında tebligat” yapılmıştır.⁵

Çanakkale Savaşı’nın cereyan ettiği sıralarda Gelibolu’daki askerlerin yiyecek durumları hakkında Liman von Sanders olumsuz ifadelerde bulunmaktadır. Buna göre öncelikle var olan yiyecek maddelerinin nakli “büyük zorluklar” altında gerçekleştirilebiliyordu. Tren ve kara yolu bağlantısının yetersizliğinden ve kamyonun olmamasından dolayı “deve yolları”, “mekari kolları” ve “öküz arabaları” kullanılıyordu. Bu çok zor şartlar altında “günde birkaç ton” yiyecek ancak nakledilebiliyordu. Asıl nakliyat deniz yoluyla oluyordu. Genel durum hakkında ise şunları yazmaktadır: “Zavallı Türkler, inşa edecekleri sahra istihkâmâtı için muhtaç oldukları alet ve edevatı çoğunlukla düşmandan ganimet olarak almaya mecbur kalıyorlardı. Çünkü elde çok az kazma ve kürek vardı. Korunaklar için gerekli ahşap ve demir malzemesi daha o vakit düşman mermileriyle tamamen harap olmuş köylerden sağlanıyordu. İhtiyaca yetecek kadar bile kum torbası tedarik edilemiyordu”. Yine von Sanders’in anlattığına göre, İstanbul’dan gelen kum torbalarının askerın “tamamen yırtılmış askeri elbiselerini yamamak” için kullanılması “tehlikesi” de baş göstermeğe başlamıştır.⁶

Carl Mühlmann da gerek yiyecek sıkıntısı ve gerekse askerlerin buldukları ortamlar hakkında benzer şeyleri gündeme getirmektedir. Askerın yiyecek stoklarının “fazla” olmadığını belirterek “açlığın” âdeta her yerde kol gezdiğini iddia etmektedir. Askere dağıtılan porsiyonların ve tayınların genellikle “azaltılmak zorunda” kaldığını söyleyerek devamında şunları anlatmaktadır:

“Yemeğın hazırlanması ve yapılması son derece ilkeldi, sahra mutfakları yoktu. Cephenin çok gerisindeki açık mutfak tesislerini düşman denetiminden gizlemeye çalışıyorlardı. Siperlerden geçilerek sağlanan uzun taşıma sonucu yemek, -çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzededen ve birkaç et parçasından oluşuyordu- acıkmış olan siperdeki savaşçılara soğumuş olarak

⁴ <https://docplayer.biz.tr/amp/56946203-Canakkale-uzerine-dusunceler.html>

⁵ <https://docplayer.biz.tr/amp/56946203-Canakkale-uzerine-dusunceler.html>

⁶ <https://belleten.gov.tr/tam-metin/279/tur-Aralık-2016,-Cilt-LXXX-Sayı-289>

ulaşılabilirdi. Yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu olmaktadır; çünkü çıkan duman, düşmanın ateşini üzerine çekiyordu. Bunlar ağır muharebelerde zaman zaman diğer cephelerde de katlanılması gereken durumlardı. Alman askerinin alışlagelmiş telakki ettiği sosyal tesisler, Gelibolu'da mevcut değildi. Böylece yetersiz beslenmede ve yetersiz donanımda sıhhiye hizmetinin güçlüğüyle yürütüleceği açıktır. Hastaların sayısı çok yüksekti ve askerî hastahaneler tıklım tıklım dolmuştu. Sıcak ve kuru yaz, birliklerin sağlığını olumsuz bir biçimde etkiliyordu".⁷

Kannengiesser'in Gelibolu'daki günlük hayat şartları hakkındaki tespitleri yukarıdakilerle fazlasıyla örtüşüyor. Ona göre, Türk askerlerinin "konaklama ve diğer ihtiyaçları gülünç olacak kadar azdı." Türklerin, bir battaniyeyi veya şilteyi toprağın üzerine sererek uyduklarını belirten yazar, günlük iâşe hakkında da aynı şekilde olumsuz iddiaları gündeme getirmektedir. Buna göre askerinin günlük olarak yanında bulundurduğu porsiyonu "bir parça ekmek" ve "birkaç zeytin"den ibaretti. Devamında şunları anlatmaktadır:

"Sabahları un çorbası verilmekteydi. Öğle ve akşam yemeklerinde de yine yağlı ama bazen etli çorbaya devam edilirdi. Erzak azlığında başyemek bulgur pilavıydı." Erzak azlığının nedeni ise, İngilizlerin erzak taşıyan gemiyi batırmalarıydı. Devamında zikrettiği Balkan Savaşı'na katılan askerlerin Çanakkale Cephesi'ndeki erzak durumunu mukayesesi önemlidir. Buna göre, Balkan Savaşı'ndan sağ çıkan "karınlarını otlarla doyurmak zorunda kaldıklarını ve açlığın, düşman kurşunundan da daha korkunç olduğunu, hatırlayanlara göre, "Evet, bu tam bir savaş değildi, evet her gün yemeğimizi de yiyorduk."⁸

Yokluğa, eksikliğe rağmen canlarını verenlerin, sonuna kadar mücadeleye devam edenlerin ruhudur Çanakkale

Carl Mühlmann da Türk askeri hakkında çok olumlu tespitler dile getirmektedir. Öncelikle askerlerin içinde buldukları olumsuz şartlara temas ederek, "yeterli beslenme" imkânı bulamayan askerlerin durumu hakkında, "iyice zayıflamış olan vücutları ve çökük yanaklı yüzleri içinde buldukları durumu anlatıyor", tespitini yapmaktadır. Mühlmann hatıratının ilerleyen sayfalarında Çanakkale'de savaşan Türk askerlerinin, "sağlıklı, randımanlı ve iyi bir durumda yaşatacak olan her türlü sosyal yardım teşkilatından" mahrum olduğunu iddia ederek şunları yazmaktadır:

"Yetersiz besin almış, haşerelere boğuşan, güneş çarpmasına karşı korumasız, kum fırtınalarından, yağmur ve soğuktan müteessir olarak Türk insanı, gündüz ve gece savaşta en ön hatta alınmış; avcı hendeğinde, -yine de yakınmadan ve homurdanmadan- sorumluluğunu yerine getiriyordu. Bu ağır sına döneminde Türklerle birlikte hareket eden herkes, bu sessiz kahramanlık karşısında sınırsız saygı ve hayranlık duyar ki, o dürüst Anadolu insanına karşı bu duyguyu düşmanına bile esirgemeyecektir. Burada, diğer kültürlü uluslar tarafından kuşkusuz gözlemlenen ama ruh dünyalarında kavranamayan bir "dine kendini adayış" Türklerde açığa çıkmaktadır ve bu; aynı şeyin

⁷ <https://belleten.gov.tr/tam-metin/279/tur> Aralık 2016, Cilt LXXX - Sayı 289

⁸ <https://belleten.gov.tr/tam-metin/279/tur> Aralık 2016, Cilt LXXX - Sayı 289

başka hiçbir ulusa benzer ölçüde görülemeyeceği bir ruh halidir. Her halükârda Türk insanı gücünü bu özelliklerinden almaktadır".⁹

Kannengiesser'in Türk askerleri hakkındaki tespitleri fazlasıyla olumludur. Türklerin daha öncesinde "çok az" eğitilmelerine rağmen, "kahraman, güvenilir ve yiğit" olduklarına inanmaktadır. Devamında şu tespitleri yapmaktadır:

"Son derece yetenekli ve kararlıydılar. O, kayıtsız ve şartsız komutanının takip ediyor ve düşmanın önüne atılıyordu. Ona göre, "Allah böyle istiyordu." Taburların savaşa girmelerinden az önce obüs sesleri altında, Alay İmamı durur, kural ve usule göre bir konuşma yapardı. Bunun gerçekten başka bir etkisi olurdu".

Gelibolu'daki savaşlara Temmuz 1915'ten itibaren iştirak eden Alman istihkâmcı Horaczek, cephedeki Türk askerlerini tasvir ederken, bunların "çocuksu fanatik inanç"a sahip olduklarını ve bu inancın, harbin kazanılmasında önemli bir işlev gördüğünü iddia etmektedir. Bu inancın, "bütün bir halkı nasıl kuvvetlendirdiğini" her gün gördüklerine belirterek şunları söylemektedir:

"Tereddüt etmeden vatani için ölmeyi herkesten isteyen bu iman olmadan, Çanakkale ve Türkiye kayıp edilirdi. Türkler, birbirinden ayrı on binlerce kilometreden oluşan üç savaş meydanında inanılmaz iş başardılar. Özellikle de kuvvetli Anadolu Türkleri, ölümden korkmadan, soğukkanlı, tutkulu ve emin bir şekilde askerî görevlerini yerine getirdiler. Bu ruh bir günde gelişen bir ruh değildir. Medeni olunmakla ruh kazanılmaz. Kazandırılır.Ya şehit ya gazi ol diyerek evlatlarını vatan için savaşa gönderen Annelerin kazandırdığı ruhtur Çanakkale Ruhü.

Çanakkale'de Anzak kolordu kuvvetlerine karşı koyan 27. Alay ile birliklerine takviye olarak gelen 57. Alay'ın iki taburu da şehit olmuş, ancak taarruz hâlinde olan Anzak kuvvetlerini durdurmuşlardı. Çarpışmalar, siper muharebelerine dönüşmüştü. Muharebe bu minvalde devam ederken gece bastırdı. Son kalan tabur ile ertesi sabah için hücum emrini alan 57. Alay kumandanı şu anda mezarının bulunduğu Bombasirtı güney eteklerinden aşağıya baktığında o sisli Nisan sabahı arazide yayılmış küme küme beyazlıklar gördü ve tabur kumandanını çağırıp sordu:

"-Bunlar nedir, evlâdım?"

"-Kumandanım! Onlar fecre az bir zaman kala emriniz ile hücumu geçecek olan erlerimizin iç çamaşırlarıdır."

Her bir vatan evlâdı şehit olmak için yıkanmış, temiz çamaşırlarını giymişti... İşte şehitliğe böylesine hazırlanıp vatana fedâ olan bu temiz yiğitlerdir ki, Çanakkale Karma Kolordu İngiliz Kumandanı General William Birdword'a:

"Türk askeri kadar vatani için gözünü kırpmadan ölen, savaş anında müthiş bir cesaretle fırtınalar estiren, yaralı düşmanını sırtında taşıyarak onu ölümden kurtaran bir asker yeryüzünde görülmemiştir." dedirtmişlerdir.

Ünlü Fransız yazarı Pierre Loti Çanakkale savaşıyla ilgili olarak kaydettiği hatıra dikkat çekicidir.

⁹ <https://belleten.gov.tr/tam-metin/279/tur> Aralık 2016, Cilt LXXX - Sayı 289

18 Mart'ta batan Fransız gemilerinden 20 kişilik bir denizci sâhile çıkmaya muvaffak oldular, ama karaya ayak bastıkları anda Türk askerlerini de karşılarında buldular. Ben bu gruptan Teğmen Andre Lemoine ile daha sonra Paris'te karşılaştım. Bana dikkat çekici şu hikâyesini anlattı:

“Sahile çıktığımız vakit bitkindik. Bir taraftan üzerimizden akıp geçen mermiler, diğer yandan mayınlar... Korkulmayacak gibi değildi. Üstelik şimdi kızgın düşmanla da karşılaşmıştık. Bizi aldılar, ilerideki tepenin hemen ardındaki bir kulübeye götürdüler... İçlerinde subay yoktu... Üzerimizdeki ıslak elbiseleri çıkardık. Bize kaputlarını verdiler... Sobanın başında ısındık. Az bir zaman sonra ekmek ve azık getirdiler. Kendilerinin tayınları olduğu belliydi. Karşılıklı yedik... Çorba ikram ettiler... Düşman değil, müşfik kurtarıcılar gibi davranıyorlardı. Daha sonra bizi aldılar ve Tekirdağ'a götürdüler. Türklerin bu büyüklüklerini unutamam.”

Clausewitz, “Savaş Üzerine” adlı eserinde “manevi değerler(güçler) savaşın en önemli unsurlarından biridir. Bunlar savaşın ruhudur, onun bütün varlığına yayılırlar “der. Clausewitz, eserinde manevi güçleri; komutan'ın yetenekleri, ordunun savaşkanlığı ve ulusal duyguları olarak tanımlar ve üçü arasında bir kıyaslama yapılamayacağını da belirtir. Napolyon ise “Harb bir strateji meselesi olmaktan ziyade psikoloji meselesidir. Maneviyat harbin yarısını kazandırmaya kafidir” diyerek manevi gücün maddi güce üstünlüğünü ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk ise bu ruhu, Çanakkale Zaferi üzerinden şu şekilde anlatmaktadır. “Çanakkale Zaferi, Türk askerinin ruh kudretini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebelerini kazandıran bu yüksek ruhtur”

Manevi değerleri savaş ortamında harekete geçirmek liderlerin işidir. Osmanlı Ordusu'nun avantajı bu ruhu aşılatabilecek subay kadrosuna sahip olmasıdır. Cephelerde tecrübe kazanan, Mehmetçikle aynı şartları paylaşan kadro. Ve elbette Mustafa Kemal Atatürk. Anadolu insanını birbirine kenetleyen milli ruhu ateşlemiştir Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk olmadan Çanakkale'nin anlatılması zordur. Verdiği ve uyguladığı kararların askeri okul eğitimlerinde karşılığı yoktur. Öngörü, tecrübe, analiz ve sezginin karışımıdır bu kararlar. Çanakkale'yi zafer haline getiren, sıradan verilen kararlar olmamıştır. “Size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum” emri gibi kararlardır Çanakkale'yi zafer haline getiren.

Savaşlarda zaferle yenilgi arasında kıl kadar bir farkın kaldığı zamanlar olur ki bu zamanlarda askerliği bir sanat olarak düşünen ve insanların duygularına hitap eden doğal liderlerin manevraları devreye girer. Çanakkale'de bu yaşanmıştır. O doğal lider Mustafa Kemal olmuştur. Mustafa Kemal, Çanakkale'de doğmuştur denilebilir. Olayları olduğu gibi kabullenmeyen ve olması gerektiği gibi düşünen genç ve birikimli bir subaydır Mustafa Kemal. Çanakkale Zaferi, Mustafa Kemal'in özlediği anların portresidir.

Çanakkale Ruhu”; emperyalizmi yenilgiye uğratan Büyük Türk Devrimi'nin ışığıdır, doğuşudur.

“Çanakkale Ruhu”; Mustafa Kemal ATATÜRK gibi düşünmek, Atatürk gibi hareket etmek demektir. Bir milli bilinçtir. Ulusal bir kimliktir.

Bu ruh daima hatırlanmalı ve hatırlatılmalıdır.

Çanakkale Savaşı'nda Atatürk'ün Yanındaki Hekimler ve Sağlık Hizmeti

Metin Özata *

Çanakkale Savaşları'nın birinci safhası 19 Şubat 1915 günü 12 düşman zırhlısının Boğaz'a girip Türk mevzilerini bombalamasıyla başladı ve bu deniz harekâtı 18 Mart 1915 günü bitti. İkinci safha ise 25 Nisan 1915'te düşman ordularının Anadolu'da Kumkale ve Gelibolu yarımadasında pek çok noktada karaya çıkmasıyla başladı ve 7 Ocak 1916 günü düşmanın Seddülbahir'den çekilmesiyle sona erdi.¹

Düşman donanması Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale istihkâmlarını bombardımana başladığında 9. Fırka seyyar hastanesi operatörü olarak görev yapan ancak geçici olarak Çanakkale Merkez Hastanesi'nde çalıştırılan mükellef (yedek) Yüzbaşı Opr. Dr. Ömer Vasfi (Aybar) derhal Maydos (Eceabat) hastanesine görevlendirildi. Hastanede İstihkâm cephaneliklerinin patlamasıyla meydana gelen 50 kadar ağır yaralı ile karşılaştı ve tedaviye başladı. Bu sırada İngilizler Maydos'u bombalamış ve şehrin Rum halkı yaralanmıştı. Maydos halkına şehri terk etmesi söylenmesine rağmen terk etmemişti. Opr. Dr. Yzb. Vasfi Bey yaralanan Maydos metropoliteninin gangren olan ayağını ampüte ettiyse de ertesi gün öldü. Bombardımanın ertesi günü Kolordu Kumandanı Esad Paşa ile sihhi müşavir Dr. İbrahim Tali bu hastaneyi ziyarete geldiler. Birliklerdeki askerler parça parça buraya getirilip sağlıkları kontrol ettiriliyordu. Bu hastaneye 19 Fırka kurmay Başkanı İzzeddin Çalışlar ve 9. Fırka kurmay başkanı Hulusi (Conk) gelip sağlığı uygun olmayan erleri tasfiye ederlerdi. Kara harekâtının başladığı gün de burası donanma ateşiyle bombardıman edildi ve Maydos hastanesinde kurşun sesleri altında yaralılar tedavi edildi. Yaralıların sayısı binleri aşmış, şehir baştanbaşa hastane olmuştu. Dr. Vasfi Aybar bir yaralıya trakeotomi yaparken hastaneye bomba düştü, yanmaya başladı ve kendini dışarı zor attı. Hastanedeki birçok yaralı yanarak öldü. Hastane personeli bu nedenle dağıldı. Maydos yangın yeri oldu ve sokaklar cesetlerle doldu. Dr. Vasfi ateş altındaki sokaklar arasından geçtikten sonra önce büyük bir bina olan yaralı zabitan hastanesine gitti ve daha sonra da Merkez Kumandanlığına giderek Müstahkem Mevki Kumandanı Cavit Paşa'ya telefonla durumu anlattı ve yardım istedi. Akşama doğru Kilye limanına yaklaşan Basra ve Halep vapurlarına yaralılar ve sağ kalmış Maydos halkı bindirildi. Verilen acil bir emirle Opr. Dr. Yzb. Ömer Vasfi Bey Ağaderesi denilen Kilidülbahir yanındaki zeytinlikte çadırlar kurarak seyyar hastanesini faaliyete geçirdi. Bu sırada yaralılar Ağaderesi'ne gelmeye başladı. Düşman ertesi günü Gelibolu'yu sonra da Çanakkale'yi bombardımanla yaktıma başladı.²

Yarbay Mustafa Kemal, 20 Ocak 1915 tarihinde Sofya Askeri Ataşeliğinden ayrılarak Tekirdağ bölgesinde yeni kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığı'na atandı. 2 Şubat 1915 günü Tekirdağ'a vardı; ancak ortada tümen yoktu. Burada emir subayı üsteğmen ile koruması olarak verilen Çerkeşli Hasan Çavuş'un mangasıyla Tekirdağ'daki sahil kışlasına yerleşti. Diğer birliklerden gelen askerlerle

* Prof. Dr. Endokrinoloji Uzmanı, metinozata@gmail.com

¹ Aydın Ayhan, Çanakkale Ah Çanakkale, Şehitkale yayıncılık, 2. Baskı 2005 s. 261

² Mükellef Yüzbaşı Opr. Dr. Ömer Vasfi, Hayat Tarihi Mecmuası, Mart 1967, Sayı 2 den aktaran Çanakkale 1915 Dergisi, Aralık 2009, Sayı 4, yıl 2, Bir Görgü Tanığının Ağzından Maydos Bombardımanı, S 27-29

25 Şubat'a kadar Tekirdağ'da bu tümeni oluşturdu ve Çanakkale savunmasına katılmak üzere Maydos'a (Eceabat) gitti. Burada 3. Kolordu Komutanı Esad (Mehmet Esad Bülkat) Paşa'ya bağlı olarak çalışmaya başladı ve 25 Şubat 1915 tarihinde Ece Limanı-Seddülbahir-Morto Limanı kıyısını korumakla görevlendirildi. Mustafa Kemal'in fırkası Maydos ve Arıburnu arasındaki bir köyü karargâh yaptı. Miralay Halil Sami Bey kumandasındaki 9. Fırkanın merkezi Maydos (Eceabat) oldu. 9. Fırka emrinde bu sırada Dr. Hüseyin Enver Sarp (1887-1960) görev yapıyordu.³ 25 Nisan günü 77. Alay 700'e yakın zayıt verdi. 19. Tümen 77. Alay tabibi bu sırada Dr. Halit Akın (1883-?) Bey'di. Halit Akın daha sonra bu tümenle Galiçya'ya gitti. Sonra Milli Mücadele'ye katılıp istiklal madalyası aldı.⁴ Dr. Şekip Habib Uslu (1890-1935) ise Seddülbahir savaşlarının sonuna kadar iştirak etmişti. Çanakkale'den sonra İkinci Kanal Harekâtına tayin oldu.⁵

Mustafa Kemal'in Bingazi ve Şam'dan arkadaşı olan Dr. Mustafa Şevket (Bengisu) de Çanakkale'de önce Kumkale'de sonra da Seddülbahir'de görev yaptı. Conkbayırı'nda, Geyikli Birlik denilen bir birlikte görev yapıyordu. Karargâha doğru geri çekilirken bir bomba sonucu atı parçalanmış ve mucize eseri ölümden kurtulmuştu. Bütün bu güçlüklerin sonrasında Dr. Mustafa, Çanakkale Savaşı'ndaki başarılarından dolayı gümüş liyakat muharebe madalyası almıştı.⁶

Mustafa Kemal'in "Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda teşekkür ettiği subaylar arasında 19. Tümen Baştabibi Hüseyin Hüsnü (Öncü) ve Sıhhiye Bölüğü Baştabibi Dr. İbrahim Efendi'nin adı geçer. Raporda geçen satırlar şöyledir: "...Sıhhiye hizmetlerini hakkıyla yerine getirmek hususunda fedakârca mesai sarf eden Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'e, binlerce yaralıyı kabul ederek iyi tedavi edilmelerini sağlamayı başaran 19. Tümen Sıhhiye Bölük Baştabibi Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Efendi'ye... Teşekkürlerimi alenen belirtmeyi vecibeden sayarım," M. Kemal⁷

Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) ile Anafartalar'da Tekrar Beraber Olması

Mustafa Kemal, verilen emir üzerine 19. Tümen Komutanlığı'nı bırakıp aynı gece bin bir güçle Anafartalar Grubu'nu aramaya başlar ve onun başına geçer. Mustafa Kemal, yanına bir süvari subayı ve Trablusgarp Savaşı'nda tanıştığı ve çok sevdiği Sivaslı Opr. Dr. Hüseyin Hüsnü'yü de alır. Mustafa Kemal, anılarında Dr. Hüseyin Hüsnü (Öncü) Bey'i yanında götürmek istemesinin nedenini şöyle anlatır: "...24 Temmuz'dan (6 Ağustos 1915) beri devam eden muharebeler beni üç gün ve üç gece uykusuzluğa ve durmadan çalışmaya mecbur etmişti. Adeta hasta bir haldeydim, zaten üç dört aydan beri Arıburnu cephesinin kanlı muharebeleri beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüştü ki, bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim. Bunun için; fakat bundan daha önemli bir sebep için, Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i yanıma almak istedim. Bu sebep şuydu: Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifesini seven, emsalsiz, gayretli ve takipçi bir askeri doktordur. Pekâlâ, tahmin ediyordum ki, Anafartalar Grubu'nda cereyan eden ve edecek olan muharebelerde fevkalade

³ Fethi Erden, Türk Hekimleri Biyografisi, 1948, s. 193

⁴ Fethi Erden, a.g.e., s. 7

⁵ Fethi Erden, s. 319

⁶ Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB yayınları No:1, Hür Efe Matbaası, 1993, İzmir, s.157

⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S 408

yaralılarımız meydanlarda yığılmış ve yığılacaktır. İşte bu kahraman yaralıların hayatını kurtarmak ve onların gösterdikleri kahramanlıklardan pişmanlık duymamaları için fevkalade bir sıhhiye başkanına ihtiyacım açıktı. Bu zat da bence Hüseyin Bey olabilirdi. Dolayısıyla Hüseyin Beyi ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim Teğmen Kazım Efendi'nin yerine bir süvari subayı olarak gece yarısından yarım saat evvel 19. Tümen Karargâhı'ndan Çamlı Tekke'ye hareket ettim.”⁸ Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanlığı'na gelince Dr. Hüseyin Hüsni'yü hemen Grup Sıhhiye Baştabibi olarak görevlendirir. Anılarında bu konuya şöyle değinir. “Yapılacak taarruz sırasında sıhhiye hizmetleri, iaşe ve muhabere bakımından acil tedbirler almak lazımdı. Beraber getirdiğim 19. Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i Grup Sıhhiye Başkanlığı ile görevlendirdim. Kendisine gerekli talimatı verip hemen işe başlattım.”⁹

Foto: Atatürk'ün sol arkasında kolunda beyaz bant olan Tabip Binbaşı Hüseyin Hüsni (Öncül) . Anafartalar Grubu.

---

⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, S 429

⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 1, S 434

Foto: Hüseyin Hüsni Paşa. Foto kızı Perihan Balcı arşivi . ' Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifesinas, emsalsiz, gayyur ve muakkip bir asker doktordur." Mustafa Kemal

Foto: Dr. Hüseyin Hüsni'nün Harbiye Askeri Müzesinde Sergilenen Madalyaları

Anafartalar'da Görev Yapan Opr. Dr. Ömer Avni (Arıkan)

Dr. Ömer Avni Kudüs'te iken Çanakkale Savaşı nedeniyle 30 Nisan 1915 günü 8. Fırka Sıhhiye Bölüğü ile Çanakkale'ye hareket eder. 14 Temmuz 1915 günü 8. Fırka ve Sıhhiye Bölüğü Çanakkale'ye varır. Dr. Ömer Avni (Arıkan) Seddülbahir'de grup sertabibinin emriyle Kirte'de çalışan 10. Fırka Sıhhiye Bölüğü operatörlüğü vazifesine atanır. Burada 9 Ağustos 1915'e kadar 16 gün çalışır ve 6 Ağustos 1915'de başlayan düşman taarruzunda 3000'e yakın yaralı tedavi edildiğini belirtir. Daha sonra fırka ile beraber Anafartalar'da Conkbayırı muharebesine iştirak eder. 8. Fırka Sıhhiye bölümünde operatör olarak gösterdiği başarılarından dolayı Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal tarafından harp madalyası ile ödüllendirilir.¹⁰

Mustafa Kemal'in Hastalanması ve Dr. İbrahim Tali'nin Ziyareti

Mustafa Kemal, İngilizler Çanakkale'yi boşaltmadan bir ay önce hastalandı ve ateşi yükseldi. Dr. İbrahim Tali Bey Mayıs 1915'ten itibaren İkinci Ordu Sıhhiye Baştabibi olarak Çanakkale'de görev yapmaya başladı ve Seddülbahir Savaşları'na katıldı. Bu sırada rahatsız olan Mustafa Kemal'i de ziyaret etti. Dr. İbrahim Tali, anılarında ziyaretini şöyle belirtir: "... Mustafa Kemal Bey Anafartalar'ın son günlerini görmedi. Çünkü göğsünden hasta idi. Hekimler İstanbul'da tedavi edilmesinde ısrar ediyorlardı. O sıralarda kendisinden ayrı düşmüştük. Bizim ordu Seddülbahir'den değiştirilmiş, ihtiyatta bulunuyordu. Ziyaret kastiyle karargâhına gittim ve kendisini ciddi surette hasta buldum. Arkadaşlarla birlikte ısrarımız üzerine teklifimizi kabul etti. Birkaç gün sonra karargâhımızdan geçen Anafartalar müdafaasının yaratıcısını çok rahatsız bir halde gördüm ve pek üzüldüm. Mustafa Kemal Bey'in hastalığı uzun sürmedi. Birkaç ay istirahatten sonra Şark'ta bir Kolordu kumandanı olarak vazife aldı." ^{11,12}

Dr. Hilmi Oytaç Anafartalar Grup Hastanesi'nde

Dr. Hilmi Oytaç, Çanakkale Savaşı sırasında Anafartalar Grup Hastanesi Başhekimliği yapmıştı.¹³ Dr. Hilmi Oytaç (1879-1942) daha sonra Mustafa Kemal 2. Ordu Kumandanı iken Silvan'a gelecek ve Karargâh Tabibi olacaktır. Milli Mücadele sırasında ise Bursa Karacabey-Kirmasti Müdafaai Hukuk Başkanlığı yapacak ve daha sonra Malatya mebusu olacaktır.

Çanakkale Savaşında Sağlık Hizmeti ve Görev Yapan Hekimler

19. Tümen başhekim Operatör doktor Nevres (Kuyuş) Bey (Orgeneral Suat Kuyuş'ın babasıdır) Çanakkale Savaşı'nda seyyar bir hastaneyi idare ediyordu. Biga'da açılan Menzil Hastanesi Başhekimliği Dr. Binbaşı İhsan (Tepegöz), Şarköy'de açılan harp hastanesinin başhekimliği ise Kastamonulu Dr.

---

¹⁰ Dr. Ayten Arıkan, Doktor Avni Arıkan'ın Notlarından Hekimlik Hayatı, 11 Mayıs 2009, Tarihin tanıkları web sitesi

¹¹ Yakınlarından Hatıralar, Sel yayınları, 1955, İstanbul, S 111

¹² Güliz Beşe Erginsoy, Dedem Hüseyin Atif Beşe, Varlık Yayınları, 2004, İstanbul, S 259

¹³ TBMM Albümü, 1. Cilt s. 111

İpokrat Kasapoğlu'ydu.¹⁴ Kara harekâtı başlaman önce Beşinci Ordu kumandanı Liman Von Sanders 26 Mart 1915 de Karargâhını Gelibolu'ya kurmuştu. 5. Ordu başhekimini Dr. Yarbay Mustafa Talat Özkan (1872-1950), muavini ise Dr. Hasan Ragıp Erensel'di. Alman İslahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof. Dr. Mayer de Sahra Sıhhiye Genel Müfettişi ve Alman Titri Bey'de vekili olarak çalışıyordu. Daha sonra buraya gelen 2. Ordu'nun başhekimliğine ise Dr. İbrahim Tali atandı. Dr. Behçet Fevziyioğlu ise 2. Ordu Sıhhiye Reis muavini olarak Çanakkale Savaşına katıldı. Haziran 1915 sonlarına doğru Kerevizdere ve Zığındere'de ağır zayıat verilmesi üzerine 2. Ordu Seddülbahir bölgesine gönderildi ve sağlık hizmetleri sevk ve idaresini baştabip olarak İbrahim Tali (Öngören) yaptı. Dr. Nazif Akyüz (1884-1954) ise Çanakkale cephesinde 10. Fırka sertabipliğinde bulundu.¹⁵ Dr. Fuat Kamil Beksan önce 1. Ordu daha sonra 5. Ordu menzil sertabipliklerinde görev yaptı. Dr. Refik Münir ise bu sırada 2. Ordu menzil baştabipliği yaptı.¹⁶

General Liman Von Sanders, 200 yataklı Gelibolu Hilali Ahmer Hastanesi'ni ziyaret etmiş ve Baştabip Dr. Talha Yusuf Bey'e (1873-1934, ilerde Fakülte Fizyoloji hocası olacaktır) hastanenin düzeni için teşekkür etmişti.¹⁷ Gelibolu Hilal-i Ahmer Hastanesinde Dr. İhsan Hilmi Alantar'da görev yapmıştı.¹⁸ Gelibolu'da ayrıca kapasitesi 250'den 1000 yatağa çıkarılan Gelibolu Askeri Hastanesi ve 150 yataklı bir harp hastanesi vardı. Gelibolu Hilal-i Ahmer hastanesi cepheye yakınlığı ve bombardıman yüzünden önce geriye kayalık yerlere, iki ay sonra da Şarköy'e taşındı ve yatak sayısını 300'e çıkardı ve oradan da Tekirdağ'a kaydırılmış, sadece 150 yataklı bir bölüm bırakılmıştır.¹⁹ Gelibolu hastanesi 7 Nisan 1331 günü tahliye edildi ve 25 Nisan 1331 günü Şarköy'e geldi.

Çanakkale savaşlarında birliklerde açılan seyyar hastane, ağır yaralı hastanesi ve tümen hastanelerinin sayısı toplam olarak 50'nin üzerindedir.²⁰ Ayrıca birçok Hilal-i Ahmer hastanesi de görev almıştır.

Çanakkale Savaşı sırasında tıbbiye öğrencileri kura çıktıkça 6 ay er olarak talimgâhlarda temel askerlik eğitimi görüyordu. 1915 yılında 3, 4, 5. Sınıf öğrencileri ile Şam Mekteb-i Tıbbiyesindeki eczacılık ve diş hekimliği öğrencileri kısmen Beykoz'da Serviburnu, kısmen de Beylerbeyi ve Yeşilköy'deki intan hastalıklar hastaneleri ile değişik askeri birliklere atandılar.²¹ Akın halinde gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılan Tıbbiye öğrencilerinin bir kısmı, Nisan 1915'te Reşit Paşa vapuruna bindirilmiş ve aynı vapurda bulunan 45. Sungurlu Tabur'uyla birlikte

¹⁴ Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, 1976, Yürük Matbaası, Cilt I, s.231

¹⁵ Fethi Erden, a.g.e., s. 14

¹⁶ Fethi Erden, a.g.e., s. 48

¹⁷ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Kızılay Derneği Yayını, Beyda Basımevi, 2000, S 227

¹⁸ Fethi Erden, a.g.e., s. 14

¹⁹ Mesut Çapa, Kızılay, 2010, s. 84

²⁰ Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşları Sırasında Harp Hastaneleri ve Balıkesir ile Kazalarında Harp Hastaneleri, Tıp Tarihi Araştırmaları, 10, 2001 İstanbul s. 158-159

²¹ Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih Dergisi, 2008, Mart, s.45

Çanakkale'ye ve oradan da Gayreti Vatanıye isimli muhrip eşliğinde Gelibolu'ya getirilmiş ve seyyar ve sabit hastanelere dağıtılmıştı.²²

Tıbbiyeyi bitiren askeri doktorlar Gülhane'de staj yapmadan askeri birliklere gönderildi. Gülhane hastanesi de ağır yaralılara ayırdı. Tıp Fakültesi'ndeki hocalar ve öğrenciler askeri birliklerde görev aldığından eğitimde aksaklıklar oldu. Tıbbiye öğrencileri Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde 6 hafta süreyle sıhhiye çavuşu olarak staja alındılar. Çanakkale'den gemiyle gelen yaralılar Haydarpaşa iskelesine yanaşır ve Tıp Fakültesi hastanesine taşınırdı. Ziya Nuri Birgi Paşa'nın baştabipliğindeki bu hastanenin yatak sayısı 1500'e çıkarıldı.²³

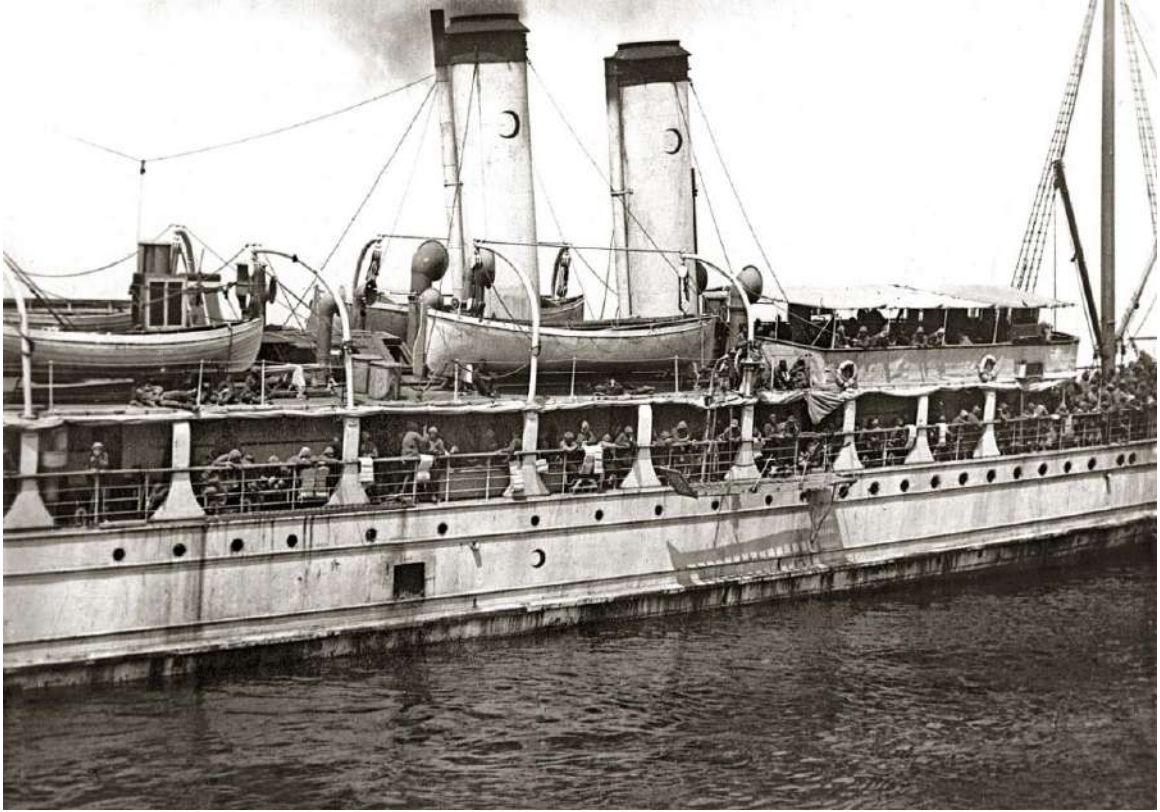
Çanakkale Savaşı zamanı hasta tahliyesi

---

²² Kemal Özbay s. 232

²³ Nuran Yıldırım, I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu, Toplumsal tarih Dergisi, 2008, Mart, s.46

Foto: Vapurlarla Hasta Nakli

Tümenlerin sıhhiye bölükleri cephenin hemen arkasındaki yerlerde sargı yerleri açmışlardı. Burada yaraları hafif olanların yaraları sarıldıktan sonra yeniden cepheye gönderiliyor, ağır yaralıları seyyar hastanelere sevk ediliyordu. Ağadere bölgesinde 9. Tümen Seyyar Hastanesi, Akbaş bölgesinde de 19. Tümen Seyyar Hastanesi görev yapıyordu. Sargı yerinde çalışan hekimler günlerce gözlerini kırpmadan Mehmetçiklerin yaralarını sarıyor, uykusuzluk ve açlıktan dermansız kalıp düşüp bayılıyorlardı. 25-30 Nisan 1915 tarihlerinde sıhhiye bölükleri ve kıta teskerecileri yaralıları toplayıp Ağaderesi ve Akbaş yönünde açılan seyyar hastanelere getiriyordu. Akbaş İskelesi bu sırada bir yaralı aktarma merkezi olarak çalışıyordu. Geriye nakledilecek yaralılar buraya gelen gemilerle taşınıyordu. Kanın durması için çoğu kez yaralar ip veya bir bez parçasıyla sıkılıyor ya da merminin açtığı yaraya bez, ot, hatta toprak konuyordu. Kavurucu sıcak altında milyonlarca sinek yaraların üzerini bir anda kaplıyor ve yaralar kurtlanıyordu. Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinde, çok dar bir alanda ölümler vardı. Yaralıların çoğu tedavi görmeden beklerken şehit oluyor, kimisi de şok içinde olduğundan öldü

sanılarak bırakılıyordu.²⁴ Yaralanmalar dışında çok aşırı yorgunluk ve günlerce süren uykusuzluklar insanları bitme noktasına getiriyordu. 19 Mayıs 1915'te Türk taarruzu altı buçuk saat sürmüş ve Türk birliklerinin yüzde otuzu erimiş, toplam kayıp ise on bini aşmıştı. Bu beklenmedik yaralı sayısı hastaneleri ve sargı yerlerini hızla doldurmuştu.²⁵

Çanakkale Sığındere'de (bazı kitaplarda Zığındere) 1915 Haziran'ında karşılıklı büyük kayıp verilmiş, şehitler ve yaralıların kokusu her yanı sarmış, sinek sürüleri oluşmuştu. Siperlerin her yanı milyonlarca sinekle kaplıydı. Bu nedenle dizanteri yaygınlaşmıştı. Bu felaketi önlemek amacıyla 15. Kolordu Başhekimî İhsan Ali Bey'in yapmak istediği kısa süreli ateşkes önerisine İngilizler karşı çıkmış ve ertesi gün daha şiddetli bir ateşe başlamışlardı. Böylece sağlık çalışmaları yürütülemedi.²⁶

Savaşların başladığı 25 Nisan 1915'ten 1 Temmuz 1915 tarihine kadar toplam 56.394 yaralı ve 2358 hasta tahliye edilmişti. Bu büyük kayıpların yerini doldurmak için Gelibolu Yarımadası'na İkinci Ordu gönderilmişti. Bu ordunun başhekimliğini Dr. İbrahim Tali yapıyordu.²⁷ Gelibolu'nun Akbaş İskelesi'nde İstanbul'a taşınmak için bekleyen gazilerin durumunu yedek subay Aptullahat Akşin, "Kurtlanan yaralarını deniz suyu ile hatta kireç koyarak temizlemeye çalışan binlerce gazinin semaya yükselen feryatlarına" tanık olmuştu.²⁸

Haziran ayının ortasında yaralı sayısının artmasıyla Çanakkale güney cephesinde (grubunda) Ağaderesi'ndeki dört seyyar hastane genişletilerek büyük yaralı hastanesine dönüştürüldü. Ağadere'de açılan bu yaralı hastanelerinde Operatör Dr. Murat İbrahim Cankat (sonradan Sakarya ve Kurtuluş Savaşı'na katılacak olan Gülhane Hariciye Kliniği Hocası Prof. Cankat, 1886-1963), Operatör Dr. Kemal (Keskinel), Operatör Dr. Ömer Vasfi (Aybar, sonradan Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da görev almıştır) ve Operatör Dr. Nevres (Kuyaş) gece gündüz durmadan dinlenmeden Türk kahramanların hayatlarını kurtarmak için ameliyat yapmışlardır. Dr. Murat Cankat Çanakkale Savaşı sırasında 2.Kolordu cerrahi müşavirliği de yapmıştı.²⁹ Dr. Şükrü Derviş Aykın (bazı yayınlarda soyadı Aykut olarak geçmekte) (1893-1951) ise Çanakkale Ağaderesi Emrazı Adıye ve Ağır Mecruhin (yaralı) hastanesinde Baştabip Dr. Zihni Saffet ile beraber görev yaptı.³⁰ Baştabip Dr. Zihni Saffet savaş sırasında vefat etti. Ağadere'deki bir seyyar hastanede Dr. Reşit Süreyya Gürsoy (1889-1962) da görev yaptı.³¹

Anafartalar Grubu Ağır Mecruhin (yaralı) Hastanesi Baştabipliğini bu sırada operatör Dr. Kemal Sönmez yapmaktaydı. 6. Fırka (Tümen) baştabipliğini ise Dr. Hacı Bahaeddin Bey yapmış ve görev döneminde büyük fedakârlıklar göstermişti. Operatör Dr. Kemal Sönmez Çanakkale Cephesine 6. Fırka

---

²⁴ Aydın Ayhan, Çanakkale Savaşlarında Yaralanmalar ve Hastalıklar, Tıp Tarihi Araştırmaları 11, 2003,

²⁵ Kemal Özbay, s. 317

²⁶ Hikmet Özdemir, A.g.e., S 209

²⁷ Kemal Özbay, A.g.e., Cilt I, S 232

²⁸ Aptullahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1964, s.6

²⁹ Fethi Erden s. 61

³⁰ Fethi Erden, a.g.e., s. 31

³¹ Şair Tabipler, s. 400

Sıhhiye Bölüğü baştabibi ve operatörü olarak gelmişti. Çanakkale savaşı bitince Fırkasıyla Bağdat cephesine gidip Acemistan harekâtına katılacaktır.³²

Kuzey grubundaki ağır yaralı hastanesinin başhekimiyse operatör Dr. Tatar İsmet (Dr. Bahri İsmet Temizer-1321-13) Bey'di. Burası ağır yaralı hastanesi olmasına rağmen ağır vakalara bakılmamıştı. Güzel çadırlar kurmuş olması nedeniyle üstlerini etkileyen Dr. İsmet Bey 5. Ordu'da ilk madalyayı alan doktor olmuştu. Bu sırada 5. Ordu Sahra Sıhhiye Müfettiş Yardımcısı olarak çalışan Dr. Binbaşı Refik ile Ordu Başhekim Muavini Dr. Hasan Ragıp Erensel Bey, Dr. Tatar İsmet (Dr. Bahri İsmet Temizer-1321-13) Bey'e destek oluyorlardı. Güney cephesinde fedakârca çalışan hekimlerse ne övülmüş ne de madalya almışlardı. Dr. Fuat Kamil (Beksan) ise 5. Ordu Menzil Başhekimliği yapıyordu (daha sonra GATA'da profesör).³³

Anadolu yakasındaki Kumkale'ye yapılan çıkarma ve muharebelerde düşman epeyce silah ve ölü bırakarak çekilip gitmişti. Bu savaşlarda 500 ağır yaralı vardı ve ameliyat yapan operatör Yüzbaşı Şerafettin Bey elindeki eldivenler parçalanınca onları fırlatıp atarak çıplak elleriyle 48 saat dinlenmeden ameliyat yapmıştı. Operatör Dr. Şerafettin Bey 1920 yılında bu defa Ankara Cebeci hastanesinde görev aldı. 1926 yıllarında Cebeci Hamamönü arasında oturuyordu.³⁴

Temmuz ayı içinde Seddülbahir muharebeleri sonucunda çok sayıdaki yaralının ve günden güne artan hastaların nakilleri Şirket-i Hayriye'nin 60, 61, 63 ve 70 No'lu Vapurları ile Hilal-i Ahmer'e verilen Seyr-ü Sefain'e (Deniz Yolları İşletmesi) ait Gülnihal adlı küçük posta vapuru ve (Ağustos 1915'ten itibaren) Akdeniz vapuru görev yaptı. 30 Nisan 1915 günü 283, 1 Mayıs'ta 352, iki Mayıs'ta 1.211 ve üç Mayıs'ta 1.723 yaralı asker Akbaş iskelesinden gemilerle nakledilmişti. Hilal-i Ahmer Reisi Besim Ömer Paşa'nın 30 Ağustos 1915'de Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıda 6 vapurun görev yaptığı ancak yetersiz olduğu için Reşit Paşa Vapurunun da hazırlandığı, bu gemilerle silah ve cephane taşınmadığı, gerekirse Amerikan Salib-i Ahmer Etıbbasının inceleme yapabileceği belirtiliyordu.³⁵

Bu sırada Dr. Ahmet Ragıp Bey, Tekirdağ Merkez Hastanesi Operatörlüğüne tayin edildi ve 150 yataklı bir harp hastanesi de Şarköy'de Doktor Kastamonulu İpokrat Kasapoğlu başhekimliğinde çalışmaya başladı. Gelibolu'dan Şarköy'e gelen Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekimliğini ise Dr. Talha Yusuf (1873-1932) Bey yapıyordu. 25 Eylül 1915 günü Çanakkale Merkez Hastanesi tabiplerinden Yüzbaşı Behçet Efendi hastalığı iyileştikten sonra görevine geri döndü. Biga tarafındaki Menzil Müfettişliği Baştabibi Yüzbaşı Fuat Kamil (Beksan) Efendiydi. Ayrıca 150 mevcutlu Karabiga Hastanesi, Karabiga Nokta Tabipliği ve 500 yataklı Erdek Hastanesi de yaralılara hizmet vermekteydi. Karabiga Başhekim Dr. Ali Rıza Bey, Karabiga Nokta Tabibi ise Dr. Mehmet Bey'di.³⁶

³² Fethi Eden s. 207

³³ Kemal Özbay, A.g.e., Cilt I, s. 233

³⁴ Şerif Güralp, Çanakkale Cephesinden Filistin'e, Güncel yayıncılık, 2. Basım, 2003, s. 27,28

³⁵ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri No: 1, Başbakanlık Devlet Arşivi yayını 2005, Ankara s. 247

³⁶ Ahmet Esenkaya, Çanakkale Cephesinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, <http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?id=8>

Çanakkale Savaşı sırasında Bandırma'da Dr. Yzb. Niyazi İsmet Bey (daha sonra GATA Göz Hastalıkları profesörü olmuştur, General) halkın yardımıyla 200 yataklı bir hastane açmış ve savaş öncesi seyyar hastaneleri tedarik ederek Çanakkale'ye göndermişti.³⁷ Ayrıca Hilal-i Ahmer Erdek'e 200 yataklı bir hastane açmıştır. Buraya yanlılıkla 400 hasta getirilince yaralılar Erdek Rum Kız Ortaokuluna taşınmıştır. Buraya gelen yaralıların 33'ü şehit olmuştur. Bandırma'ya gelen yaralılar trenle Balıkesir'e taşınıyordu.

Çanakkale Savaşı'nda 2. Fırka (Tümen) karargâhından hareket ederek 9 Mayıs 1915'te Lambro çiftliği yakınlarında yaralıların tedavisiyle uğraşan askeri doktor Dr. Şükrü Bey anılarında 13 Mayıs 1915 günü Kolordu Baştabibi Tevfik Bey'le yaralıları hastanede gezdiğini belirtir.³⁸ Askeri doktor Şükrü (Tansu) Bey (1890-1919), yarbay rütbesindeyken İzmir'in işgal edildiği gün (15 Mayıs 1919) Yunanlılar tarafından şehit edilecektir.

Dr. Hasan Reşat Sığındım (1884-1971) kurduğu bir imalathanede hidrofil pamuk üretmeye başladı ve sadece Çanakkale cephesine 96.000 Kg pamuk gönderilmesini sağladı.³⁹

Çanakkale Savaşı'nda büyük hizmetlerde bulunan Dr. Yüzbaşı Niyazi İsmet Gözcü (daha sonra GATA'da profesör ve general olmuştur) verilen sağlık hizmeti için şu değerlendirmede bulunmuştur: "Çanakkale muharebeleri esnasında Türk Sağlık Teşkilatı, dar bir sahada sıkışık vaziyette bulunan bir orduda, önemli bulaşıcı bir hastalık çıkmasına meydan vermemiştir. Dokuz aylık bir sürede 110.220 yaralı, 70.939 hasta ve hava değişimine ihtiyacı olanları menzil ve vatan hastanelerine sevk etmiştir. Ordu menzil emrine verilen 5 adet 500 yataklı ve 5 adet 150 yataklı toplam 10 hastanenin normal kadroları gereğince gerekli 95 doktor yerine 61 doktor olduğu halde, bunlar genişletilerek 9950 yataklı 14 hastaneye çıkartılmıştır. Hastanelerde bu dokuz ay zarfında 48.268 hasta, 22.619 yaralı tedavi edilmiş; hastaların %11.6'sı, yaralıların da %2.7'si hayatını kaybetmişti."⁴⁰

Çanakkale Savaşı'nda Hastanelerin Bombalanması

Çanakkale Savaşı sırasında Uluslararası kurallara aykırı olarak İngiliz donanma ve uçakları hastaneleri bombalamıştı. Bu durum Hilal-i Ahmer Başkan yardımcısı olan Dr. Besim Ömer tarafından ve Hariciye Nezareti tarafından Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne ve İstanbul'daki Amerikan Elçisine yazılan yazılarla protesto edilmişti. 14 Temmuz 1915'te Akbaş'taki iskelede bulunan yaralı taşıma noktasına yapılan bombalamada 3 kişi ölmüş ve yaralı taşıyan 63 numaralı gemi hasara uğramıştı. 16 Temmuz 1915 günü Havuzludere cankurtaranının üzerine bomba atılmış ve 4 kişi ölmüştü. 25 Temmuz 1915 Pazar günü Halil Paşa Çiftliği Hastanesi 6 düşman uçağı tarafından bombalanmış ve hastalardan 7'si şehit olmuştu. 30 Temmuz 1915'te Ezine hastanesi bir uçak tarafından bombalanmış

---

³⁷ Kemal Özbay, Cilt 1, s. 233

³⁸ Muzaffer Tansu, Konuşan Hatıralar, 1974 sayfa 54-55'den aktaran M. Orhan Bayrak, Çanakkale Savaşları, Bir Harf Yayınları, 2005, İstanbul s. 200, 201

³⁹ Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi, Cilt 3, s. 344

⁴⁰ Niyazi İsmet Gözcü, Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri Askeri Sıhhiye Mecmuası, S 90, İstanbul, Temmuz 1938, ten aktaran: Ahmet Esenkaya, Ceyhan Koç, Çanakkale Muharebelerinde Hastaneler, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı, Sayı: 3, Mart 2005 18 Mart Üniversitesi, S 24-49

ve tahrip edilmişti. Ölülerin gömülmesi için gönderilen heyeti de İngilizler 15 gün esir etmiş, sonra bırakmışlardı. 4 Ağustos 1915 günü Ağadere'de Merkez Hastanesi tayyareler tarafından bombalanmıştır. 7 Ekim 1915 tarihinde ise bir Fransız gemisi Antalya Gureba hastanesini bombalamıştı. 17 Aralık 1915 günü öğleden sonra Gelibolu Yarımadasında bulunan Yalova Hastanesi denizden bombalanmış ve hastanede hemşire olarak çalışan 5. Ordu Sıhhiye Reis Vekili Dr. Hasan Ragıp (Erensel)'in eşi Madam Ragıp ve iki asker ölmüştü.⁴¹

Foto: Dr. Hasan Ragıp Erensel , 1937 yılı fotosu, Metin Özata arşivi

Çanakkale Cephesinde Şehit Olan Hekimler

Resmi kayıtlara göre Çanakkale Savaş'ında 8 doktor şehit olmuştur. Bunlar 126. Alay'dan tabip Binbaşı Mehmet İsmail Bey, 64. Alay'dan tabip Binbaşı Hasan Fuat Bey, Balıkesir Harp hastanesinden gayri mükellef Anagastos Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesinden Avram Kohen Efendi, 127. Alay 1. Tabur tabibi Yüzbaşı Hayri Bey, Gelibolu Menzil Hastanesinden mükellef tabip Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, Keşan hastanesinden mükellef Yüzbaşı Mihran Yazıcıyan Efendi ve 38. Alay Depo Taburu tabibi Yüzbaşı Muammer Hilmi Bey'dir. Bunlardan Tabip Binbaşı Fuad Bey ve Tabip Yüzbaşı Hayri Bey çarpışma sırasında şehit düşmüştür.⁴²

⁴¹ Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları, İş Bankası Yayını, 2013, İstanbul, s. 205, 215, 261

⁴² Dr. Fatma Özlen, Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler, www.gallipoli1915.org/tibbiye.sehit.htm

Çanakkale Muharebelerinde Kayıplar

Ali Bilgin Varlık*

ÇANAKKALE HARBİNİN BAŞLANGIÇINDAN SONUNA KADAR TÜRK BİRLİKLERİNİN ZAYIATI

Mâlul ve Diğer Sebeplerle Kitelerden Ayrılan	Muhtelif Hastalıklardan Vefat	Gaip ve Esir	Yaralı	Şehit	YEKÛN
64.440	21.498	10.067	100.000	55.127	251.309(*)

(*) Tablodaki zayıat miktarları toplandığında, Yekûn 251.309 değil, 251.132 çıkmaktadır.

ÇANAKKALE MUHAREBESİNDE İNGİLİZ VE FRANSIZ ZAYIATI

İngiliz	Fransız	YEKÛN
216.000	115.000	331.000

(3413-61 (2-2))

ÇANAKKALE'DE 18 TEŞRİN-İ EVVEL 1331 DE OSMANLILARIN GENEL KUVVETİ

İnsan	Piyade Tüfeği	Makinalı Tüfek	Muhtelif Cins Top Adedi	Süvari Kılıcı	Nurdanlık (Projektör)	Mûlahazat
401.541	182.059	211	601	4141	177	

(3413-61 (2-7))

* Dr.Öğr.Üyesi, Arel Üni. İİBF, Uluslararası İlişkiler (İng.) Bölümü
Bu belge merhum Prof.Dr. Sayın Halil İnalçık'ın arşivinden tarafımda alınarak yayınlanmıştır.

4/10/2017

مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد

مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد	مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد	مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد	مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد	مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد	مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد
29.55	55.893	31.58	33.55	50.55	50.55

A	4/3/67		
D	700		
F	2/2		

مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد

مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد

A	4/3/67
D	700
F	2/2

مقاومة حديدية بنية صلا في حديد تقطعت في حديد

		A 6/5/47
		D 700
		P 3/4
قوات و قوتها اشتراكاً بينه انكليز و فرانسز قوتها و قوتها		
	460.000	انكليز
	79.000	فرانسز
	539.000	يكون

ÇANAKKALE HARBİNE İŞTİRAK EDEN İNGİLİZ VE FRANSIZ KUVVETLERİNE AİT CETVELDİR

İNGİLİZ	460.000	
FRANSIZ	79.000	
YEKÛN	539.000	

(3413-61 (2-4))

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

KEMAL GÖZÜKARA YERLEŞKESİ

Türkoba Mahallesi, Erguvan Sokak, No: 26/K
34537 Tepekent-Büyükçekmece / İstanbul

SEFAKÖY YERLEŞKESİ

Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi, No:101
34295 Sefaköy-Küçükçekmece / İstanbul

CEVİZLIBAĞ YERLEŞKESİ

Merkez Efendi Mahallesi, Londra Asfaltı No: 1/3
34015 Cevizlibağ-Zeytinburnu / İstanbul